

EKONOMİK KALKINMA ve TURİZM

Editörler

Selman BAYRAKCI

Zekeriya YETİŞ

Selim GÜLEÇ

EKONOMİK KALKINMA VE TURİZM

Editörler

Dr. Selman BAYRAKCI

Zekeriya YETİŞ

Dr. Selim Yücel GÜLEÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 112
EKONOMİK KALKINMA VE TURİZM

Editörler

Selman BAYRAKCI
Zekeriya YETİŞ
Selim Yücel GÜLEÇ

Grafik & Tasarım

Büşra UYAR
Muhammed Sami TEKİN
Mustafa ALTINTEPE

E-ISBN

978-625-7517-77-5

Yayınevi

Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları
Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok.
No: 11/1 Meram / KONYA
0332 221 0 575 - www.neuyayin.com

Aralık, 2021

** Bu eserin tüm hakları Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları'na aittir. Fotokopi yöntemiyle çoğaltılamaz, kaynak gösterilmedikçe resim, şekil vb'leri kullanılamaz.*

** Kitapta yazılı olan her türlü bilginin ve yorumun sorumluluğu yazarların kendilerine aittir.*

- Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
- This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

İÇİNDEKİLER

Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi.....	1
<i>Ekrem DAMAR</i>	
Bölgesel Kalkınma ve Turizm İlişkisi: TRB1 Bölgesi Örneği.....	29
<i>Bilal ÖZEL</i>	
Etnik Turizmin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi.....	39
<i>Şerife KOÇ</i>	
Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm İlişkisi: Türkiye İçin Kırsal Turizmin Önemi.....	55
<i>Ahmet ŞAHBAZ, Ayşe CEYLAN</i>	
Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programları Çerçevesinde Turizm Politikalarının Analizi.....	69
<i>Güray KARACIL, Çağrı SAÇLI, Ceyhun Can ÖZCAN</i>	
Küreselleşme, Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi: Akdeniz Ülkeleri Örneği	91
<i>Hüseyin AĞIR, Sefa ÖZBEK</i>	
Türkiye için Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Güncel Fourier Yaklaşımı	113
<i>Mustafa NAİMOĞLU</i>	
Türkiye’de Turizm, Küreselleşme ve Ekonomik Büyümenin CO ₂ Üzerindeki Etkisi: Fourier ADL Eşbütünleşme Yaklaşımı.....	127
<i>Mustafa NAİMOĞLU</i>	
Türkiye’nin Turizm Piyasalarında Yakınsama Hipotezinin Yeniden Gözden Geçirilmesi: Birim Kök Testlerinden Kanıtlar	140
<i>Hüseyin AĞIR, Sefa ÖZBEK</i>	
Küresel Krizler ve Turizm	154
<i>Ayşe Nevin SERT, Serap SERİN KARACAER</i>	

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Turizm ve Finansal Gelişme İlişkisi.....	177
<i>Ferid ÖNDER, Hüseyin AĞIR</i>	
Ayı ve Boğa Piyasaları Kapsamında Turizm Piyasasının Covid-19 Açısından Değerlendirilmesi.....	189
<i>Gizem KARA, Mete SEZGİN</i>	

TURİZMİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİSİ

Ekrem DAMAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
ekremdamarr@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6844-5722

1. Giriş

Özellikle II. Dünya Savaş'ından sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel odak noktalarından biri kalkınma konusudur. Gelişmekte olan birçok ülke, sanayileşme, kentleşme ve dengesiz bölgesel kalkınmadan dolayı sorun yaşamaktadır. Savaş sonrasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklılıkları daha belirgin halde görülmeye başlamıştır. Bu farklılıkların nasıl ortadan kalkacağı konusu son yıllarda giderek daha derin tartışmalara yol açmıştır (Bahar, 2007: 1). Bölgesel kalkınma araçlarına bakıldığında ilk başlarda tarım sektörü, daha sonra sanayi ve son olarak da hizmet sektörü, bölgesel kalkınma politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Turizm sektörünün dünya çapında ekonomik katkı sağlamadaki artan önemi ile turizm, ekonomik kalkınmayı gelişmiş kentsel bölgeden daha az gelişmiş, kırsal alana doğru farklılaştıran ve ekonomik farklılıkları azaltmaya yardımcı olan bir araç olarak kabul edilmiştir (Li, vd., 2015: 694). Sektör, istihdam oluşturma, bireylerin refahlarının yükselmesine katkıda bulunma ve milli gelirden artış sağlama konusunda önemli bir politika aracıdır (Baykul ve Işık, 2017: 66). Turizm, bir çok sektörlerle taşıdığı özellikten dolayı iç içedir. Sektörden elde edilen gelir, dolaylı olarak diğer sektörlerin de gelirlerine katkı sağlamaktadır. Böylece çarpan etkisiyle hem bölge halkının geliri ve bu sayede refahı hem de ülke ekonomisinin büyümesi artacaktır. Bölgesel kalkınmanın önünde engel teşkil edecek en önemli konulardan bir tanesi de göç sorunudur. Turizm sayesinde halkı göçe yönlendirecek olan

sebepler en aza inecek ve bu sayede hem bölgenin kaynakları atıl kalmayacak hem de şehirde kentleşme sorunları yaşanmayacaktır.

Öncelikle çalışmanın ilk kısmında bölgesel kalkınma ve turizm konusunu ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik, ikinci bölümde ise bölgesel kalkınma konusundan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, turizmin Türkiye ekonomise etkilerinden bahsedilmiş ve son olarak da dördüncü bölümde, bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisine değinilmiştir.

2. Literatür Taraması

Turizm sektörünün, bölgesel kalkınmaya etkisini teorik ve istatistiksel olarak araştıran çok sayıda çalışma mevcut olmasına rağmen ekonometrik analizlerle araştırılan çalışmalar kısıtlıdır. Özellikle yerli çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinden anket çalışması oldukça fazladır. Literatür incelendiğinde elde edilen temel sonuç ise; turizm sektörünün bölgesel kalkınma üzerine etkisinin olumlu yönde olduğudur. Aşağıdaki tabloda turizm sektörünün, bölgesel kalkınmaya etkisini araştıran bazı yerli ve yabancı çalışmalardan örnekler verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

	Yazar/ Yazarlar	Örneklem	Dönem	Yöntem	Veriler	Bulgular
1	(Ritchle ve Hall, 1999)	Yeni Zelanda	1997-1998	Nitel Araştırma	Anket Çalışması	Turistik faaliyete katılan bireyler, bölgede önemli ölçüde para ve zaman harcamaktadır.
2	(Jones ve Munday, 2001)	Galler	1999-2000	Durum İncelemesi (Blaenavon Industrial Landscape, Brecon Jazz Festivali ve 1999 Rugby World Cup)	Blaenavon Industrial Landscape'nin istihdama etkisi, Brecon Jazz 2000 etkileri, Rugby World Cup 1999 etkileri	Ev sahibi ülkede düzenlenen organizasyonlar, ülke ekonomisini katkı sağlamakta bu sayede de bölgesel gelişme gerçekleşmektedir.
3	(Saarinen, 2003)	Finlandiya	1995-2001	Nordic Model	Turist geceleme sayısı, Turizm gelirleri, Turizm istihdam sayısı,	Turizm sektörü ileri-geri bağlantısı sayesinde hem sektörleri hem de bölgesel kalkınmayı olumlu etkilemektedir.

4	(Bahar, 2007)	Türkiye	1986-2005	İstatistiksel Veri Analizi	Tesis ve yatak sayısı, Yabancı turistlerin giriş kapılarının bulunduğu bölge, Turizmde İşgücü, Bölge turizme verilen yatırım teşvik tutarı, Beşeri kalkınma indeksi,	Turizm sektörü, az gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerin kalkınmasına olanak sağlamaktadır.
5	(Çeken, Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme, 2008)	Türkiye	2008	Teorik Araştırma	-	Turizm sektörü, hem az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin kalkınmasına olanak sağlamakta hem de diğer sektörlerin ekonomik açıdan gelişmesine yardımcı olmaktadır.
6	(Dimitrovski, vd., 2012)	Sırbistan	2012	Nitel Araştırma	Anket Çalışması	Turizm sektörü, Sırbistan'ın Bölgesel kalkınmasına olumlu etki etmektedir.
7	(Sevinç ve Azgün, 2012)	Türkiye	2009-2011 Aylık Veriler	İstatistiksel Veri Analizi	Yerli ve yabancı turist istatistikleri, Akdamar adası ziyaretçi sayısı	Turizm sektörü, istihdam, konaklama ve çeşitli sektörlerle önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.
8	(Dana, vd., 2014)	Fransa	2014	Karşılaştırmalı Analiz	Anket Çalışması	Kırsal turizm, bölgesel nitelikte kalkınmaya olumlu yönde etki etmektedir.
9	(Künü ve Hopooğlu, 2015)	Türkiye	2015	Teorik Araştırma	-	Turizm sektörü ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişki pozitif yöndedir. Fakat araştırmaya dahil olan bölge açısından turizm sektörü bölgesel kalkınmayı etkilememektedir.
10	(Li, vd., 2015)	Çin	1997-2010	Mutlak Yakınsama Modeli	Kişi başına düşen GSYİH için Gini katsayıları, Toplam turizm gelirleri ve Çin'in gelişmiş kıyı Bölgesinde yer alan otel odası sayısı	Çin turizminin gelişmesi bölgesel kalkınma üzerine olumlu etki yaratmaktadır.
11	(Rogerson, 2015)	Güney Afrika (23 Bölge)	2001-2012	İstatistiksel Analiz	Ulusal turizm payı, Geceleme sayısı, Amaca göre turizm seyahatleri,	Turizm, bölgesel kalkınma için potansiyel bir araç olsa da, uluslararası kayıtlar, belirli yerlerde kaynakların en uygun kullanımı olmayabileceğini göstermektedir.

Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

12	(Homlong, 2016)	Kamboçya	2008-2013	Durum İncelemesi (Siem Reap)	Milli gelirin turizm satışlarına oranı, Su kaynakları kullanım oranı, Elektrik kullanılan evlerin yüzdesi, Sektörlere göre ailelerin istihdam yüzdesi, Eğitim	Turizm sektörünün gelişimi için yapılacak yatırımlar bölge ekonomisine olumlu katkı sağlayacaktır.
13	(Mesci ve Dönmez, 2016)	Türkiye	2016	Karma Araştırma Yöntemi	Anket Çalışması	Turizm sektörü, bölge kalkınmasına katkı sağlamaktadır.
14	(Meyer ve Meyer, 2016)	Güney Afrika	2001-2014	Regresyon Analizi	Gayri safi milli hasıla, Turizm harcaması, İnsani gelişme endeksi	Bölgesel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ile turizm gelişimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir.
15	(Ribeiro, vd., 2016)	Brezilya	2004	Girdi-Çıktı Matrisi	Kişi başına harcama, Ortalama gelir, Ulaşım, Konaklama hizmetleri, Yiyecek-içecek hizmetleri, İstihdam, Gayri safi milli hasıla	Turizm harcamaları bölgelerarası eşitsizliği gidermede etkili olmaktadır.
16	(Kızıldemir ve Saruışık, 2017)	Türkiye	2017	Nitel Araştırma Yöntemi	Anket Çalışması	Turizm sektörü, bölgeye istihdam, döviz girişi ve yatırım artışı sağlamaktadır.
17	(Lin ve Lu, 2017)	Atlanta	2017	Nitel Araştırma Yöntemi	Anket Çalışması	Spor organizasyonları turizmin gelişmesine katkı sağlamakta ve bu sayede bölgesel kalkınma olumlu etkilenmektedir.
18	(Telbalkan, 2017)	Türkiye	2017	Nitel Araştırma Yöntemi	Anket Çalışması	Turizm sektörü, bölgeye yeteri kadar turist gelmemesine rağmen bölge ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır.
19	(Çakır ve Sandalcılar, 2018)	Türkiye	2018	Nitel Araştırma Yöntemi	Anket Çalışması	Turizm sektörü, bölgesel kalkınmada önemli güce sahiptir.
20	(Şanhoğlu ve Demirezen, 2020)	Türkiye	2020	Betimsel Analiz Yöntemi	Mülakat	Turizm sektörü, kalkınma için itici bir güce sahiptir.

3. Ekonomik Kalkınma

Kalkınma, iktisat literatüründe kavramsal olarak tanımlanması oldukça karmaşık bir terimdir. Kalkınma, üretim, büyüme, kişi başına düşen gelir, yapısal değişim, çağdaşlaşma,

sosyal ve kültürel yapı gibi kavramları kapsamaktadır (Özyakışır, 2011: 46). Kalkınma; ülkelerin ekonomik, politik ve toplumsal yapısını değiştirerek bireylerin yaşam standartlarının iyileştirilmesine ve refah artışlarına yol açmaktadır. Bundan dolayı kalkınma, nicel olarak ifade edilen büyümeyi de içerisine alan geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalkınma, bireylerin refahlarının yükselmesinde etkili olmuş olsa da tek başına yeterli olmamaktadır (Çakır ve Sandalcılar, 2018: 346).

Kalkınma; ekonomik büyümenin yanı sıra bireylerin sağlık, teknoloji, eğitim, ulaşım gibi toplumların refah düzeyi kriterlerini gösteren alanlara erişimin yükselmesi olarak ifade edilebilir. Kalkınma, toplumda eğitim-öğretim düzeyinin artması, okullaşma oranı seviyesinin yükselmesi, çocuklara sunulan eğitim olanaklarının daha iyi seviyelere ulaşması, bireylerin sosyal ve kültürel olanaklardan daha fazla faydalanması, bireylerin tüm sağlık olanaklarından faydalanabilmesi, daha uzun yaşam süresi, hukuk sisteminde adaletin sağlanması, şeffaf devlet yönetimi gibi alanlarda gelişme gösterilmesidir (Çakır ve Sandalcılar, 2018: 348).

Ekonomik büyüme ile kavramsal olarak karıştırılan ekonomik kalkınma, bir ekonomideki üretim hacminde meydana gelen artışlar olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme ise ekonomideki üretimde meydana gelen artış veya kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranıdır. Ekonomik kalkınma büyümeyi de içerisinde barındıran daha geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Kalkınmayı ekonomik büyümeden ayıran en önemli unsur, toplumun genelini kapsamıdır. Ekonomik kalkınma, üretim sisteminde meydana gelen artışın yanında sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmeleri de kapsamı içerisine almaktadır (Çeken, 2008: 294).

Ekonomik kalkınma çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. Bu süreci gerçekleştirmek için uzun süren çabalar harcanması gerekmektedir. Rostow, bütün toplumların belirli bir kalkınma aşamasında olduğunu ifade etmektedir. Bu kalkınma aşamaları beş kategoriden oluşmaktadır. Geleneksel toplum aşaması, tarımın yoğun olduğu toplumlar olup üretim ilkel yollardan gerçekleşmektedir. Kalkışa hazırlık dönemindeki toplum, gelişmenin başlaması için tüm şartların sağlanmış olduğu aşamadır. Kalkış dönemindeki toplum, gelişmenin önünde oluşan engellerin ortadan kalkmış olduğu dönemi ifade etmektedir.

Üretimden elde edilen gelirlerin tekrardan yatırımlara dönüşmesi bu aşamadan itibaren gerçekleşmektedir. Olgunlaşma dönemi, tüm kesimlerde modern teknolojinin kullanılmaya başlandığı dönemi ifade etmektedir. Bu aşamada milli gelir içindeki payın %10-%20 kısmı yatırımlara dönüşmektedir. Son aşama ise; kitle tüketim aşamasıdır. Bu aşamada, sosyal devlet anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bu aşamada dayanıklı tüketim malları üreten sektörler ile hizmet sektörü gelişme göstermektedir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 251).

4. Bölgesel Kalkınma

İktisat literatürüne II. Dünya Savaşı'ndan sonra giren bölgesel kalkınma kavramı, sanayileşme süreci ile giderek önemli hale gelmiştir (Boz ve Serçek, 2016: 42). Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülke, bölgelerarası adaletsizliği önlemek adına politikalar uygulamaya başlamıştır (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014: 4).

Bölgesel kalkınma, bölgenin mevcut kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesi, yeni yatırımcıların teşvik edilmesi ile bölgenin gelir düzeyinin yükseltilmesi, istihdam artırılması ve bununla birlikte bireylerin yaşam şartlarının daha iyi hale gelmesi olarak tanımlanabilir. Ekonomiye sağlayacağı katkı ile değerlendirildiğinde bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü olabilmekte hem de bir süreci olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel kalkınmanın temel amaçlarından en önemlileri arasında; ülkenin tüm bölgesinde yaşayan bireylere aynı sosyo-ekonomik şartları sağlamak ve gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmak yer almaktadır. Bölgesel kalkınma ile politika yapıcılar, bölgelerin eksik yönlerini tespit edebilmekte ve bölgenin potansiyeline en uygun yatırımları gerçekleştirebilmektedir. Böylece politika yapıcıların uygulayacağı politikalar sayesinde, bireylerin temel yaşam standartları ve istihdam yükselebilmekte ve bölgelerarası adaletsizlik en aza inmektedir (Künü ve Hopooğlu, 2015: 80).

Ülkeler arasında gelişme farklılıkları olduğu gibi ülke sınırları içerisinde yer alan bölgelerarasında da farklılıklar olabilmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarında; coğrafi, iktisadi ve sosya-kültürel gibi birçok neden mevcuttur. Bu nedenler aşağıdaki gibi sıralamaktadır (Durgun, 2006: 42):

- **Coğrafi Nedenler:** Bir bölgenin kalkınmasına iklim, doğal kaynaklar, madenler, ulaşım, bölgenin tarıma ve sanayiye uygunluğu gibi faktörler bölgelerin gelişmesinde rol oynamaktadır. Elverişli bir coğrafyaya sahip bölgeler diğer elverişsiz yerleşim yerlerine göre daha gelişmiş olabilmektedir.
- **İktisadi Nedenler:** Bölgelerin verimliliğini etkileyen faktörler arasında yatırım, girişimcilik, işgücü verimliliği, rekabet, yenilik ve müşteri potansiyeli gibi faktörler yer almaktadır. Bu nedenlerden dolayı işletmeler karlarını maksimize edecek alan ve bölgelere yatırım yapmaktadır. Kar getirecek bölgelere yapılacak yatırımlar sayesinde bölge gelişme gösterecektir.
- **Sosyo-Kültürel Farklılık:** Bireylerin eğitim, sağlık ve ulaşım gibi altyapı olanaklarına erişiminin daha iyi şartlarda olduğu bölgelerde yaşam standartları daha yüksektir. Bu yüzden bireyler daha iyi yaşam standartlarının olduğu bölgelere göç etme kararı alabilmekte ve göçün sağlandığı bölgeler atıl bırakılmaktadır. Böylece bölge, gelişme gösterememekte ve diğer bölgelere göre geri kalmaktadır.

4.1. Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Doğuşu ve Bölgesel Kalkınma Politikasının Oluşumu

Soğuk savaşın sona ermesi ve küreselleşme hareketlerinin hız kazanması ile tüm ülkelerin temel problemlerinden biri hem ülkeler hem de ülkelerin sınırları içerisinde yer alan bölgelerarasında yaşanan gelişmişlik farklılıklarıdır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülke, bölgelerarası farklılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ülkeler, bu sorunu ortadan kaldırmak için çeşitli politikalar uygulamaya geçirmiştir (Sevinç, 2011: 40). Bölgelerarasında gelişmişlik farklılıklarının neler olduğu bazı başlıklar altında ifade edilmiştir. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için politika yapımcıları bazı politikalar geliştirmiş ve uygulamıştır. II. Dünya savaşından itibaren çoğu ülkeler bölgesel kalkınma kavramına önem vermiş ve bölgelerarası adaletsizliği en aza indirmek için çalışmalara başlamıştır. Bölgesel kalkınma politikalarının temel amacı, bölgelerarası gelişmişlik düzeyini ve gelir farklılıklarını iyileştirmektedir.

Türkiye, 1923-1960 yılları arasında doğu-batı arasında yer alan gelişmişlik farklılıkları üzerine hiç durmamıştır. 1960

yıllarından sonra planlı döneme geçen Türkiye, bölgelerarasında var olan gelişmiş düzeyini en aza indirmek için çeşitli politikalar uygulamıştır (Güvercin ve Uzunöz, 2019: 776). 1963 yılından itibaren başlatılan planlı dönemde hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarının tümünde “yatırımların dağılımında bölgesel kalkınma esas alınacaktır” ilkesi yer almıştır. Fakat yaşanan problemleri ve uygulanacak stratejileri belirleme, planlama, politika önceliklerini saptama, araç ve uygulama birimlerini oluşturma, uygulamaları takip etme, sonuçları analiz etme sistematığı izlenmeyen planlamada bölgesel planlama alt unsuru da olmamıştır. Her açıdan değerlendirildiğinde yetersiz kalan az gelişmiş bölgeler için strateji oluşturmanın getirdiği zorluklar, politika yapımcılarını plansız bir stratejik yaklaşıma yöneltmiştir (Bilen, 2006: 264).

1963-1967 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık kalkınma planı ile bölgelerarasında var olan gelişmişlik farkını en aza indirilmesi, hızlı nüfus artışı ve kentleşme sorunlarına çözüm getirilmesi ve tüm bölgelere kamu hizmetlerinin adil olarak dağıtılması hedeflenmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planında ulusal kaynakların en etkin şekilde kullanımına büyük önem verilmiştir (Akyol, 2016: 51).

1968-1972 yıllarında uygulanan ikinci beş yıllık kalkınma planında; şehirleşme konusu üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu dönemde, artan nüfusun yaratacağı şehirleşme sorununa değinilmiş ve dengeli şehirleşme konusuna odaklanılmıştır. Planda ayrıca, bölgelerarası dengesizliği gidermek amacı ile hizmet sektörüne yatırımların artırılması yönünde adımlar atılmıştır (Durupçu, vd., 2010: 240).

1973-1977 yıllarında uygulanan üçüncü beş yıllık kalkınma planında bölge kavramı yerine “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” kavramı ön plana çıkarılmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler kapsamında 40 il bu kapsamda değerlendirilmiş ve bu iller zaman ile değiştirilmiştir. Belirlenen illerin potansiyelleri, doğal kaynakları ve beşeri yapısı belirlenmiş ve kademeli olarak belirli bir programa dayalı kalkındırılması öngörülmüştür (Çelikkaya, vd., 2018: 25).

1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü beş yıllık kalkınma planında, 3. Kalkınma planında yer alan öncelikli yöreler uygulaması devam ettirilmiştir. Sektörler ve bölgeler arasında

bağların giderek daha güçlü hale gelmesi, mal ve hizmet ticaretinin giderek artması ve bu sayede ekonominin bütünleşmesine katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Bu planlamada, Güney Doğu Anadolu projesi (GAP) hayata geçirilmiştir (Keskin ve Sungur, 2010: 284).

1985-1989 yıllarında uygulanan beşinci beş yıllık kalkınma planında, Türkiye’de yerleşme bölgelerinin kademelendirilmesi uygulamasına geçilmiş ve bu kapsamda 16 bölge ayrımına gidilmiştir. Çok fazla göçün gerçekleştiği bölgelerde istihdam olanaklarını geliştirerek dengeli nüfus dağılımı hedeflenmiştir. Bölgelerarası gelişmişliği en aza indirecek olan sanayileşmeyi bölgelerde daha yaygın hale getirmek için planlama yapılmıştır. Bu planlamayı oluştururken bölgenin potansiyeli dikkate alınmıştır. Bu planda ayrıca ilk defa kırsal kalkınmadan bahsedilmiştir (Durupçu, vd., 2010:25).

1990-1994 yılları arasında uygulanan altıncı beş yıllık kalkınma planında en çok üzerine durulan konulardan bir tanesi, bölgesel kalkınmada kalkınma öncelikli yörelerin gelişimi üzerine durulmasıdır. Planlamada, yatırım, kentleşme ve sanayileşme gibi temel sorunların çözümü üzerine odaklanılmıştır. Bu planlama ile mevcut nüfusun ihtiyaçlarının sağlanması hedeflenmiştir (Akyol, 2016: 52).

1996-2000 yılları arasında uygulanan yedinci beş yıllık kalkınma planında kalkınma öncelikli yöreler uygulamaları başarı ile sürdürülmesine rağmen bölgelerarası dengesizlik sorununun hala devam ettiği kalkınma planında yer almaktadır. Ayrıca bölgelerarası dengesizliği gidermek amacıyla uygulanan GAP çalışmalarının hızlı bir şekilde devam edeceği vurgulanmıştır. Son olarak, kalkınma planında ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiştir (Durupçu, vd., 2010: 245).

2001-2005 yılları arasında uygulanan sekizinci beş yıllık kalkınma planında, daha önceki planlı dönemden farklı olarak, geri kalmış bölgelerin gelişmesi için yapılacak planlar net olarak ifade edilmiştir. Sekizinci bölgesel kalkınma planının temel amacı, bölgelerin özellikleri, gelişmişlik düzeyleri, temel sorunları ve gelişme potansiyellerinin belirlenmesi, yeni sanayi kollarının oluşturulmasına yönelik çalışmaların devam edilmesi olmuştur (Okur, 2017: 48).

2007-2013 yılları arasında uygulanan dokuzuncu kalkınma planında, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmış, istikrarlı bir şekilde büyüme kateden, adil gelir dağılımı sağlayan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumu yakalamış, istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil şekilde paylaşan, küresel rekabet gücüne sahip, bilgi toplumu oluşumunun gerektirdiği adımları yerine getiren bir Türkiye amaçlanmaktadır. İlâveten, planlamada şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanması için değerlendirme mekanizması oluşturulmuştur (Akyol, 2016: 55).

2014-2018 yıllarında uygulanan onuncu beş yıllık kalkınma planında, bölgeler arasında rekabet gücünün artırılması, bölgelerde adaletli gelir dağılımının sağlanması, refahın artırılması ve bölgelerin büyümeye ve kalkınmaya katkıda bulunmalarını sağlamak için politikalar oluşturulmuştur. Ayrıca bölgelerde atıl kalmış kaynakları tekrardan harekete geçirerek ülke ekonomisine katkıda bulunulması hedeflenmiştir (Okur, 2017: 49).

4.2. Bölgesel Kalkınma Politikalarının İlkeleri

Ülkelerin ekonomik gücü ne olursa olsun bölgeleri arasında sosyal ve ekonomik açıdan farklılıklar her zaman var olmaktadır. Bu farklılıklar gelişmiş ülkelerde daha az görülmektedir. Bölgesel farklılıkları en aza indirmede üç temel ilke mevcuttur. Bunlar, sosyal karlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılımı ilkesidir.

Sosyal Karlılık İlkesi: Toplumsal fayda, ekonomideki tüm kaynakların etkin bir şekilde üretime katılması ile mümkün olabilmektedir. İşletmeler, karlarını maksime edecek alanlara yönelmektedir. Bu yüzden de ekonomideki tüm kaynaklar etkin bir şekilde kullanılmamakta ve atıl kalmaktadır. Bölgeler arasında ekonomik ve sosyal farklılıkları gidermek amacıyla geri kalmış bölgelerde ekonomik hayatı canlandırmak ve bölge halkının refahını artırmak için karı az fakat sosyal faydanın yüksek olduğu yatırımların kamu sektörü tarafından yerine getirilmesi sosyal karlılık ilkesinin temel amacıdır (Durgun, 2006: 48).

Kalkınma Kutbu İlkesi: Fransız ekonomist François Perroux'un 1940'lı yıllarda geliştirdiği bir teoridir. Perroux, kalkınma kutbu ilkesini şu şekilde ifade etmektedir; *"Ekonomik kalkınma, bir ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda başlamamaktadır. Kalkınma için en uygun koşullara sahip belirli bölgelerde öncelikle başlar, buralarda yoğunlaşır ve kalkınma, belirli bir yoğunluğa eriştikten*

sonra çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle tüm ekonomiye yayılır". Dolayısıyla kalkınmanın belirli sektör ve belirli bölgelerde başlamış olması, tesadüfi bir gelişmenin ötesinde ekonomik kalkınmanın bir koşulu olarak görülmektedir. Kalkınma kutupları, bu özelliğiyle dengesiz kalkınma görüşünü de tamamlayıcı bir role sahiptir (Vatansever ve Yıldız, 2014: 10).

Halkın Katılım İlkesi: Bölgede yaşayan bireylerin, bölgesel kalkınma faaliyetlerine fiilen veya danışman olarak katılmalarıdır.

4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel kalkınma politikalarının birden çok amacı vardır. En temel amaçlarından biri olan bölgeler arasında adaletsizliğin giderilmesidir. Bu amaca ek olarak ise; büyüme, istikrar, dengeleme ve eşitlik olarak sıralanmaktadır (Şeker, 2011: 56).

Büyüme Amacı: Ülke ekonomisinin daha hızlı büyüebilmesi için bölgelerde gerekli şartların yerine getirilmesini ifade etmektedir. Geri kalmış bölgelerde büyüme hızını artırabilmek için bölgenin potansiyel kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirerek özel ve kamu yatırımlarının etkin bir şekilde kullanılması amaçlanmaktadır.

İstikrar Amacı: istihdam ve gelir ile ilgili problemlerin giderilmesi ve bu konulardaki çözümün istikrarlı olabilmesi için; bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının, konjonktürel ve yapısal dalgalanmalara bağlı olarak değişiminin önüne geçilmesi esas alınmaktadır. Bölgesel istikrar politikasında, bölgesel ve sektörel yapı açısından gerekli politika uyumunun sağlanması sayesinde bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli dağılmasına çalışılmaktadır.

Dengeleme ve Eşitleme Amacı: Bölgelerarası adaletsizliği en aza indirmek için uygulanan diğer politika amaçlarından bir diğeri ise dengeleme ve eşitlemedir. Ekonomik kaynakların ülke içerisinde eşit ve dengeli dağılımın sağlanması gerekmektedir. Eşit ve dengeli dağılan ekonomik kaynaklar sayesinde, tüm bölgelerde sosyal ve ekonomik farklar ortadan kalkacaktır. Dengeleme ve eşitleme amacıyla politika yapımcılar, bölgelerin olabildiğince gelişmiş bölgelerin bireylere sunmuş olduğu olanaklara erişmesini amaçlamaktadır.

4.4. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikasının araçları arasında, bölgesel planlama, kamu yatırımları, teşvikler, nüfus hareketleri, bölgesel kalkınma ajansları yer almaktadır (Akkaya, 2018: 26).

Bölgesel Planlama: Bölge planlamasının temel amacı bölgelerarasında sosyal ekonomik koşulların tüm bölgelerde tamamen olmasa da farkları en aza indirmektedir. Bölgesel planlama ile, kalkınma öncelikli yerler belirlenip bölgesel gelişmeyi etkin ve sürdürülebilir hale getirmek amaçlanmaktadır.

Kamu Yatırımları: Bölgelerarasında var olan gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak için politikalar oluşturmak büyük ölçüde devletin görevleri arasında yer almaktadır. Devlet, geri kalmış bölgelerden sağladığı gelirin daha fazlasını bu bölgelere yatırım yaparak bölgenin kalkınmasına destek olabilmektedir. Bu destek sayesinde bölge halkı daha fazla gelir elde edecek ve elde edilen gelir sayesinde hem halkın refah düzeyi artacak hem de elde edilen gelir yatırımlara dönüşecektir.

Teşvik: Bölgesel kalkınma politikası aracı olan teşvik, bölgede gerçekleştirilen yatırım indirimi, sübvansiyonlar ve vergi indirimi/silme gibi sıralanabilmektedir. Yatırımcılar, karlarını maksime edecek bölge ve alanları tercih etmekte bunun yanı sıra bölgenin eğitim, kültür ve güvenlik gibi faktörlerini de değerlendirmektedir. Bu faktörleri dikkate alan yatırımcılar, geri kalmış bölgelere yatırım yapmayı karlı bulmamaktadır. Teşvikler sayesinde, yatırımcılar yukarıda sıraladığımız kriterlerin riskini de alarak yatırıma yönlenebilmektedir. Bu sayede de, yatırım planı yapılmayan bölgelere yatırım yapılarak sosyal ve ekonomik açıdan bölgelerin gelişmesi sağlanabilmektedir.

Nüfus Hareketlerinin Önlenmesi: Nüfus hareketleri ve gelişmiş bölgelere işgücü için yapılan göçler, bölgelerarası dengesizliği daha da derinleştirmektedir. Bu yüzden bölgede bireylere göç hareketlerini gerek duyurmayacak olanaklar sağlamak yani nüfus hareketlerini önlemek dengesizliği gidermede önemli bir araç olmaktadır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları: Bölgesel kalkınma ajansları, belirli bir bölgenin kalkınmasına olanak sağlayan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, bölgede mevcut olan potansiyeli harekete geçirerek,

gelişmeyi sürdürülebilir kılmayı ve bölgelerarasında gelişmişlik düzeyini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

5. Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Turizm dünya ölçeğinde pek çok ülke ekonomisi üzerine önemli katkılar sağlayan bir faaliyet alanıdır. Turizm faaliyeti, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, ihtiyaç duyulan döviz sağlayan, istihdam olanaklarını artıran ve refah düzeyi yüksek bir yaşam tarzını söz konusu ülke insanlarına kazandıran bir özellik arz etmektedir. (Zengin, 2010: 105).

Turizm sektörü taşıdığı özelliklerden dolayı birçok sektörle doğrudan ve dolaylı olarak bağlantı içerisindedir. Hem ülkeye gelen yabancı hem de iç turizme katılan yerli turistlerin yapmış oldukları turistik tüketim harcamaları ve artan turizm talebini karşılamak amacıyla yapılan turistik yatırımlar, turizm sektörünü ve bununla bağlantılı olarak da diğer alanların gelirlerini etkilemektedir. Turistlerin yapmış oldukları harcamalar sonucunda meydana gelen gelir, kişilerin gelir ve refah düzeylerinin yükseltmesinin yanı sıra döviz geliri olması nedeniyle de ülkenin dışalım gücünü ve dolayısıyla yeni yatırımlar yapılabilme imkânına olanak sağlamaktadır. Yatırımların artması aynı zamanda milli gelirin de artmasına katkı sağlamaktadır (Çeken, 2003: 140).

Herhangi bir sektörün ekonomi üzerindeki gözle görülebilir en belirgin etkilerinden biri oluşturduğu istihdam olanaklarıdır. Turizm sektöründe mekanizasyon ve otomasyon imkânları bazı bilgisayar sistemlerinin kullanımı dışında sınırlı olması nedeniyle, sektörü meydana getirdiği istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Sektörde emek-yoğun üretimin hâkim olması nedeniyle turistik tüketim harcamaları, yüksek oranda doğrudan istihdam etkisi oluşturmaktadır. Bunun yanında turizm sektörüne mal ve hizmet sunan yan sektörlerle de yeni iş imkânları sağlayarak dolaylı istihdam etkisi meydana getirmektedir (Zengin, 2010: 114).

Bir ülke veya bölgeye yönelik turizm talebindeki artış, beraberinde özel ve/veya kamu teşebbüslerinin yeni yatırım yapma arzularını artırmaktadır. Turizm sektörünün özelliği dikkate alındığında genellikle kamu sektörü alt yapı yatırımlarını özel sektör ise üst yapı yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Bu yatırımlar, aynı zamanda turizm sektörü için ek kapasite anlamına gelmektedir. Ayrıca turizm talebinin artması; sadece turizm

sektörünü değil, diğer sektörlerdeki yatırım miktarını da etkilemektedir (Ünlüöner, vd., 2015: 160).

Gelişmekte olan ülkelerin turizmi, ekonomik kalkınma aracı olarak kullanmayı amaçlamasındaki nedenlerinden birisi, turizmin görünmeyen ihracat olarak söz konusu ülkeler için önemli miktarda gelir yaratmasından kaynaklanmaktadır. Turizm sektörü diğer birçok sektörle yakın ilişki içerisinde olduğundan, turizm gelirleri diğer birçok mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihracatına olanak sağlamaktadır. Yani turist bir ülkeye geldiğinde, o ülkede yaptığı her harcama sadece turizm sektörüne değil, turistin harcama yaptığı diğer sektörlerle de gelir sağlamaktadır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008: 354).

Tablo 2. Türkiye'nin Turizm Gelir-Gider Tablosu (Milyon dolar)

Yıllar	Turizm Gelirleri	Çıkan Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama	Turizm Giderleri	Türkiye İkametli Vatandaşın Ortalama Yurt Dışı Harcama	Gelir-Gider Dengesi
2001	10.450,728	777,0	1.738,000	683,7	8.712,728
2002	12.420,519	816,0	1.880,000	699,9	10.540,519
2003	13.854,868	740,0	2.424,827	710,0	11.430,041
2004	17.076,609	759,0	2.954,459	768,0	14.122,150
2005	20.322,111	766,0	3.394,602	823,0	16.927,509
2006	18.593,950	722,0	3.270,947	805,0	15.323,003
2007	20.942,501	692,0	4.043,283	816,0	16.899,218
2008	25.415,067	742,0	4.266,197	872,0	21.148,870
2009	25.064,481	697,0	5.090,440	915,0	19.974,041
2010	24.930,996	670,0	5.874,520	896,0	19.056,476
2011	28.115,694	709,0	5.531,486	881,0	22.584,208
2012	29.351,446	715,0	4.593,390	792,0	24.758,056
2013	32.308,991	749,0	5.253,596	698,0	27.055,395
2014	34.305,903	775,0	5.470,481	685,0	28.835,422
2015	31.464,777	715,0	5.698,423	651,0	25.766,354
2016	22.107,440	633,0	5.049,793	640,0	17.057,647
2017	26.283,656	630,0	5.137,244	578,0	21.146,412
2018	29.512,926	647,0	4.896,310	584,0	24.616,616
2019	34.520,332	666,0	4.404,000	456,0	30.116,332
2020	12.059,320	762,0	1.105,000	492,0	10.954,320

Kaynak: KTB, 2021

Tablo 2'de Türkiye'nin turizm gelir gider dengesi gösterilmektedir. Tabloda yer alan istatistiklere göre turizm gelirleri genel olarak 1990-2014 yılları arasında gelir-gider

yönünde pozitif bir durum sergilemektedir. Türkiye'ye gelen turist sayısının azalmasında; 2015 yılında Türkiye-Rusya arasında yaşanan siyasi sorunlar ile 2016 yılında Türkiye'ye düzenlenen darbe girişiminin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsünün etkisiyle turizm gelir-gider dengesi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tablo 3. Turizm Gelirlerinin İhracata, Turizm Giderlerinin İthalata Oranı (Milyon dolar)

Yıllar	İhracat	Turizm Gelirleri	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı	İthalat	Turizm Giderleri	Turizm Giderlerinin İthalata Oranı
2001	31.334,2	10.450,7	33,4	41.399,1	1.738,0	4,2
2002	36.059,1	12.420,5	34,4	51.553,8	1.880,0	3,6
2003	47.252,8	13.854,9	29,3	69.339,7	2.424,8	3,5
2004	63.167,0	17.076,6	27,0	97.539,8	2.954,5	3,0
2005	73.476,4	20.322,1	27,7	116.774,2	3.394,6	2,9
2006	85.534,7	18.594,0	21,7	139.576,2	3.270,9	2,3
2007	107.271,8	20.942,5	19,5	170.062,7	4.043,3	2,4
2008	132.027,2	25.415,1	19,2	201.963,6	4.266,2	2,1
2009	102.142,6	25.064,5	24,5	140.928,4	5.090,4	3,6
2010	113.883,2	24.931,0	21,9	185.544,3	5.874,5	3,2
2011	134.906,9	28.115,7	20,8	240.841,7	5.531,5	2,3
2012	152.478,5	29.351,4	19,2	236.545,1	4.593,4	1,9
2013	157.610,2	34.305,9	21,3	242.177,1	5.253,6	2,1
2014	151.802,6	32.309,0	21,8	251.661,3	5.470,4	2,2
2015	143.934,9	31.464,8	21,9	207.203,4	5.698,3	2,8
2015	143.934,9	31.464,8	21,9	207.203,4	5.698,3	2,8
2016	142.606,2	22.107,4	15,5	198.601,9	5.049,8	2,5
2017	156.992,9	26.283,6	16,7	233.799,6	5.137,2	2,2
2018	167.967,2	29.512,9	17,5	223.046,4	4.896,3	2,2

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 3'te turizm gelirlerinin ve giderlerinin dış ticaretteki yerini gösteren veriler bulunmaktadır. Bu kapsamda turizm gelir-gideri, dış ticaret (ihracat-ithalat) rakamları ve turizm gelirlerinin ihracata, giderlerinin ithalata oranlarını gösteren veriler yer almaktadır. İhracat ve ithalatın yıllar itibariyle seyrini incelemeden

doğrudan turizmin dış ticaretteki yerini gösteren verilere odaklanılacak olunursa, turizmin her iki açıdan da bakıldığında dış ticarete olumlu katkılarının olduğu söylenebilir. Çünkü turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranının ithalata oranla daha yüksek olduğu verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	GSYİH (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	GSYİH İçerisindeki Pay (%)
2002	236.338	8.479	3,68
2003	313.776	13.203	4,33
2004	402.952	15.888	4,07
2005	499.874	18.152	3,77
2006	547.832	16.853	3,20
2007	677.438	18.487	2,85
2008	776.643	23.365	3,15
2009	646.893	22.980	3,73
2010	772.365	22.585	3,09
2011	831.696	25.054	3,24
2012	871.125	25.653	3,26
2013	950.355	34.305	3,90
2014	934.857	32.308	4,30
2015	861.879	31.464	6,20
2016	862.744	22.107	2,60
2017	851.491	26.283	3,10
2018	784.087	29.512	3,80

Kaynak: TÜRSAB, 2019

Tablo 4’te Türkiye’nin uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH verileri yer almaktadır. Bu verilere göre; Türkiye’nin bu dönemde uluslararası turizm gelirlerinden aldığı pay artmıştır. Ülkelerarası rekabetin yoğun olduğu turizm sektöründe ulusal turizm gelirlerinin artması sonuçta uluslararası turizm hareketlerinden alınan payın da artışını beraberinde getirmiştir. Her yıl artarak devam eden pay 2016 yılına gelindiğinde düşüşe geçmiştir. Bu durumun temel nedeni ise 2015 yılında Rusya ile yaşanan krizdir.

Tablo 5. Türkiye'ye Gelen Ziyaretçiler (Milyon Kişi)

YILLAR	YABANCI TURİST (A)	YABANCI GÜNÜBİRLİKÇİ (B)	YABANCI ZİYARETÇİ (A+B)	YURTDIŞI İKÂMETLİ VATANDAŞ (C)	TOPLAM ZİYARETÇİ (A+B+C)	DEĞİŞİM ORANI
2007	26.122,000	1.092,583	23.340,911	3.898,719	27.239,630	13,86
2008	29.792,000	1.342,670	26.336,677	4.801,097	31.137,774	14,31
2009	30.187,000	1.571,330	27.077,114	4.682,702	31.759,816	2,00
2010	31.364,000	1.632,395	28.632,204	4.365,104	32.997,308	3,90
2011	34.654,000	2.112,880	31.456,076	5.312,963	36.769,039	11,43
2012	35.698,000	2.013,446	31.782,832	5.932,393	37.715,225	2,57
2013	34.410,000	2.063,538	34.910,098	4.950,673	39.860,771	5,69
2014	36.837,900	1.813,308	36.837,900	4.789,346	41.627,246	4,43
2015	36.244,632	1.632,445	36.244,632	4.869,437	41.114,069	1,23
2016	25.352,213	615,477	25.352,213	5.554,467	30.906,680	24,83
2017	32.410,034	366,861	32.410,034	5.559,790	37.969,824	22,85
2018	39.488,401	342,230	39.830,631	6.624,191	46.112,592	21,84

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 5'te 2007-2018 yılları ülkemize gelen ziyaretçi sayıları gösterilmektedir. 2007-2015 yılları Türkiye'ye gelen turist sayısında artış gözlemlenmektedir. Turizm talebini etkileyen sebepler arasında en önemlilerinden biri olan güvenlik sorunu, ülkeye gelen ziyaretçi sayısını olumsuz etkilemektedir. 2008-2015 yılları arası dönemde turist sayısının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Fakat 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi, ülke ekonomisini ve turistlerde güven ortamı oluşmadığı düşüncesi ile Türkiye'ye gelen turist sayısını azaltmıştır.

6. Bölgesel Kalkınma ile Turizm Arasındaki İlişki

Bölgesel kalkınmanın temel amacı, hem bölgelerarası dengesizlikleri en aza indirmek hem de gelişmiş bölgelerin kalkındırmasına hız kazandırmaktır. Bu doğrultuda belirlenen amaç ile bölgelerde uygun sanayi kollarını oluşturma, teşviklerle yatırımları artırma, büyümeyi hızlandırma ve kalkınmayı ülke geneline yayma, elde edilen gelirin adil bir şekilde dağıtılmasını

sağlama gibi hedefler belirlenmiştir. Bölgesel kalkınmaya yönelik bu hedefler öncelikle belirlenen bölgeler üzerine kurulmuştur (Künü ve Hopooğlu, 2015: 83-84). Ülke içerisinde refahın bölgeler arasında eşit dağıtılması sosyal devlet anlayışının bir parçasıdır. Bölgesel farkları ulusal ve yerel ölçekte uygulanan politikalar sayesinde azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan değerlendirilecek olursa, politika yapıcıları için turizm sektörü, bölgelerarası farkları en aza indirmek için önemli bir araç olarak görülmektedir (Baykul ve Işık, 2017: 66). Turizm sektörünün, ulusal ve yerel düzeyde bir ekonomideki büyümeyi destekleme konusundaki potansiyeli sayesinde, yerel bölgelerin ekonomik kalkınmasındaki itici güçlerinden biri olarak kabul görülmektedir (Meyer ve Meyer, 2016: 466).

Bir ülkenin bütün bölgelerinin aynı ölçüde gelişme göstermesi beklenmemektedir. Bir bölge, endüstri açısından gelişmekteyken; diğer bir bölge tarım açısından gelişme gösterebilir. Sanayi açısından gelişen bir bölge diğer bölgelere göre daha gelişmiştir. Bu yüzden sanayi sektörünün gelişmediği bölgelerde genel bir dengesizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu dengesizliğin azaltılmasında turizm sektörü önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Endüstriyel faaliyetlerin var olmaması ve gelişmesi için yeterli kaynaklara sahip olmayan fakat turizm arz kaynakları bakımından zengin turizm potansiyeline sahip bölgelere uygulanacak plan ve politikalar sayesinde turizm sektörü, bölgenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Giritoğlu, vd., 2015: 221). Kalkınmış ülkeler incelendiği zaman, turizm sektörünün bölgelerarası adaletsizliği gidermede yaratmış olduğu etkiler görülmektedir. Bu etki sayesinde turizm sektörünün önemi tüm ülkeler için giderek artmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma planları içerisinde turizm sektörü bir politika aracı olarak kullanılmaktadır (Tunçsiper ve Yılmaz, 2009: 56).

Bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin yapmış oldukları turistik tüketim harcamaları ile artan turizm talebini karşılamak amacıyla yapılan turistik yatırımlar gerek turizm sektöründe gerekse sektörü besleyen diğer sektörlerdeki üretim faktörlerinin gelirlerini artırmaktadır. Turizmin özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdam yaratma sürecinde hayati bir rol oynamaktadır (Meyer ve Meyer, 2016: 466). Turizm, emek-yoğun sektör olmasından dolayı yeni iş imkânları oluşturmakta ve bu sayede

bölgelerarası gelir dağılımına olumlu katkı sağlamaktadır. Ülkenin gelişmemiş veya daha az gelişmiş bölgesinde turizm sektörün yoğun olarak görülmesi, o bölge ekonomisinde yeni istihdam alanları ortaya çıkmakta, tüketim artmakta, ticaret hacmi genişlemekte ve böylece gelir akımı hız kazanmaktadır. Böylece gelişmemiş bölgelerin diğer bölge veya bölgelere ekonomik ve sosyal gelişmişlik açısından dengelenmesinde turizm önemli bir araç olabilmektedir (Bahar, 2007: 5).

Bölgelerde görülen göç hareketlerinin temel sebeplerinden biri istihdam olanaklarının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. İstihdamın yoğun olduğu bölgelerde sosya-kültürel faaliyetler, eğitim, refah, sağlık, ulaşım gibi olanaklar daha çok yaygın olmaktadır. Turizm, diğer sektörlerle oranla geri kalmış bölgelerde ekonomik gelişme için daha etkili fırsatlar sunmaktadır. Geri kalmış bölgelerde turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte, istihdam olanakları artacak, bölgeye risk gözüyle bakan yatırımcılar yatırım yapmak için daha istekli hale gelecek, iç göç engellenecek, bölge halkı gelir elde edecek ve elde edilen gelir tekrar harcama ve yatırımlara dönüşecek ve bu sayede bölgenin refah düzeyi artacaktır (Çakır ve Sandalcılar, 2018: 349).

Özellikle diğer bölgelere göre geri kalmış veya sanayi yatırımları için uygun olmayan fakat tarihi veya doğal değerlere sahip bölgeler için turizm sektörü, önemli bir gelir kaynağı oluşturabilmektedir. Kalkınma sürecinde kaynakların bölgelere dağılımı önemli olmaktadır. R. Rodan'da *"azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının bir yolunun emek fazlasının olduğu geri kalmış bölgeden, sermaye fazlasının olduğu gelişmiş bölgeye emek göçü olduğunu savunmaktadır"*. Turizmin temel arz kaynakları tarih, kültür doğal güzelliklerdir. Bu arz kaynaklarına sahip bölgelerde yaşan halk, turizm sayesinde gelir elde etmektedirler. Turizm potansiyelinin olmadığı bölgelere, turizmden elde edilen gelirin aktarılmasıyla yerel halkın refah düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, gelir dağılımı sayesinde dengeli bir gelişme sağlanacaktır (Boz, 2015: 14).

Turizm harcamaları, alternatif bir ihracat türüdür. Turizm sayesinde ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır. Elde edilen döviz, ödemeler dengesine olumlu ölçüde etki etmektedir. Turizmin yoğun olarak görüldüğü ülkelerde sektör ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Sektörden sağlanan

gelir, ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması için gerekli olan mal ve hizmet ithalatında kullanılmaktadır (Bahar, 2007: 5).

Aşağıda yer alan tablolarda Türkiye'nin belirli başlı turizm bölgelerinin istatistikî verileri gösterilmektedir (Antalya, Burdur, Isparta, Muğla, Denizli, Aydın, İzmir). Tablolar, turizm bölgelerinin konaklama tesisleri geceleme sayıları ile bölgesel kalkınmanın temel değişkenlerinin yer aldığı veriler ile birlikte yorumlanacaktır.

Tablo 6. Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri Geceleme Sayısı 2010-2018

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İller									
Antalya	11.275,9	10.009,4	9.621,0	9.434,1	10.033,6	6.786,5	5.940,5	4.933,5	10.368,2
Burdur	135.463	87.371	431.260	238.643	198.206	158.901	240.827	113.387	101.232
Isparta	246.996	270.405	183.204	193.102	205.484	208.541	192.106	213.097	225.979
Muğla	10.133,1	7.684,6	9.035,9	5.212,2	7.129,4	5.107,6	5.573,4	2.853,1	3.298,5
Denizli	689.651	549.317	1.073,7	633.849	594.265	554.974	824.407	70.257	62.241
Aydın	2.808,1	3.392,2	2.942,2	2.387,1	2.705,0	1.876,1	1.858,2	1.479,1	1.743,4
İzmir	1.505,7	2.678,8	2.255,5	2.446,3	4.024,3	4.141,6	3.094,7	893.071	1.072,2

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 7. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri Geceleme Sayısı 2010-2018 (Toplam: Yerli ve Yabancı)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İller									
Antalya	55.890,0	57.814,5	68.037,7	66.376,6	70.346,3	70.527,1	56.600,6	56.096,8	73.689,1
Burdur	17.711	20.203	26.811	23.033	45.512	48.701	61.480	47.596	57.273
Isparta	130.801	123.972	150.664	148.629	160.272	173.120	209.354	225.979	228.950
Muğla	11.166,4	11.205,2	12.113,4	13.098,4	14.156,5	14.746,6	11.515,2	7.818,3	9.778,1
Denizli	1.013,4	1.258,4	1.090,1	1.039,9	977.323	994.598	699.288	844.748	1.018,7
Aydın	2.492,4	2.967,1	3.468,6	3.731,7	3.598,3	3.593,2	3.094,9	3.919,7	4.748,0
İzmir	3.324,8	4.221,5	4.259,9	4.460,6	4.589,2	4.786,2	4.556,1	4.159,9	5.257,9

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 8. Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 2010-2017 (Dolar)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İller								
Antalya	13.582	13.974	13.626	14.237	13.577	12.172	10.887	10.528
Burdur	10.191	10.324	10.505	10.871	10.673	9.638	9.412	8.687
Isparta	8.606	9.302	9.544	9.779	9.591	8.365	8.746	8.167
Muğla	11.568	12.103	12.233	12.793	12.374	11.044	10.589	10.268
Denizli	9.453	10.298	10.584	11.461	11.327	9.890	9.988	9.797
Aydın	7.796	8.126	8.481	8.966	8.743	7.847	7.804	7.694
İzmir	12.190	13.098	13.654	14.695	14.257	12.626	12.508	12.344

*Kaynak: TÜİK, 2020***Tablo 9. Hekim Sayısı 2010-2017 (Kişi)**

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İller								
Antalya	3.313	3.810	3.965	4.246	4.379	4.572	4.598	4.662
Burdur	302	330	339	331	333	342	371	362
Isparta	952	932	1.041	1.086	1.056	1.063	1.008	1.105
Muğla	1.091	1.169	1.244	1.325	1.434	1.496	1.661	1.720
Denizli	1.557	1.674	1.657	1.741	1.768	1.841	1.840	1.900
Aydın	1.535	1.575	1.733	1.841	1.891	1.936	1.968	2.076
İzmir	8.773	8.859	9.068	9.744	9.870	9.996	9.813	10.900

*Kaynak: TÜİK, 2020***Tablo 10. Yüksekokul ve Fakültelerde Okuyan Öğrenci Sayısı 2010-2017 (Kişi)**

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İller									
Antalya	147.047	175.413	189.360	212.628	240.804	272.664	290.689	303.113	321.905
Burdur	16.086	18.246	19.719	21.987	24.229	26.354	28.064	29.774	32.608
Isparta	32.044	35.422	37.235	41.305	44.796	49.404	52.585	54.670	56.397
Muğla	61.280	73.628	78.079	86.985	103.061	113.770	122.104	129.122	140.865
Denizli	58.239	69.551	74.136	81.179	90.885	101.640	108.828	113.876	120.809
Aydın	62.971	75.734	80.477	89.391	102.267	111.797	120.627	125.455	133.656
İzmir	347.995	408.834	430.123	470.372	516.898	571.359	608.212	631.903	662.614

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 11. İstihdam Sayısı 2011-2017 (Kişi)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İller									
Antalya-Burdur-Isparta	1.032,0	1.074,0	1.115,0	1.122,0	1.108,0	1.130,0	1.161,0	1.185,0	1.187,0
Muğla-Denizli-Aydın	1.088,0	1.187,0	1.201,0	1.117,0	1.148,0	1.139,0	1.205,0	1.256,0	1.249,0
İzmir	1.410,0	1.424,0	1.514,0	1.504,0	1.483,0	1.566,0	1.611,0	1.663,0	1.620,0

Kaynak: TÜİK, 2020

Notlar: NUTS-2 (Türkiye İstatistik Bölge Sınıflandırması, Düzey 3)

Tablo 12. Bölgesel Hane Halkı Ortalama Gelir Dağılımı (TL)

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018
İller					
Antalya-Burdur-Isparta	31.653,56	35.286,27	39.571,27	43.179,01	48.407,42
Muğla-Denizli-Aydın	27.104,62	29.051,53	32.567,97	35.501,75	38.839,20
İzmir	32.639,26	38.060,93	45.565,60	49.179,68	55.729,64

Kaynak: TÜİK, 2020

Notlar: NUTS-2 (Türkiye İstatistik Bölge Sınıflandırması, Düzey 3)

Turizm işletme belgeli otellerde geceleme sayısı yıllar itibari ile seçili bölgelerde bazı dönemler sabit bir seyir izlemesine karşın genel olarak artış göstermektedir.

Tablo değerlendirmeleri: Bölgelerin geceleme sayı ile kişi başı gayri safi yurt içi hasılası paralel olarak hareket etmektedir. Bu durum turizm sektörünün kişi başı gayri safi yurt içi hasılayı etkilediği yönünde yorumlanabilir. Bölgesel gelişmişliğin ne ölçüde olduğu gösteren bir diğer değişken sağlık sektörüdür. Geceleme

sayısı ile bölgenin hekim sayıları değerlendirildiğinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Geceleme sayısı ile istihdam verilerinin yer aldığı tablo incelendiğinde de diğer değişkenlerde olduğu gibi pozitif ilişki vardır. Geceleme sayısındaki artış, istihdam artışını etkilediği yönünde yorumlanabilir. Son olarak, hane halkı istatistiklerinin yer aldığı tabloya göre; geceleme sayısında meydana gelen artış veya azalışlar aynı şekilde hane halkı gelirlerini de aynı yönde etkilediği söylenebilir. Tabloların geneli değerlendirildiği zaman turizm sektöründe meydana gelen gelişmeler, bölgelerin eğitim, sağlık, istihdam ve gelir gibi temel değişkenler üzerinde de etki ettiği yönündedir. Sektörün, istatistiki verilere dayanarak bölgesel kalkınmayla ilişkisi olduğu ifade edilebilir.

7. Sonuç

Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için giderek önemini artıran sektörlerden biri haline gelmiştir. Bu artışın sebepleri arasında turizmin yaratmış olduğu istihdam, ülke ekonomisine sağladığı döviz ve bölgelerarası dengesizliği giderici etkisi en çok paya sahiptir. Turizmin bu olumlu etkileri sayesinde tüm ülke ekonomilerinde en hızlı gelişme gösteren sektörler arasında yer almaktadır.

Ülkeler arasında gelişmişlik farkları olduğu gibi ülke içerisinde yer alan bölgeler arasında da farklar olmaktadır. Bu farklara sebep olan birçok etken mevcuttur. Bunlar arasında, coğrafi yapı, bölgenin sanayi sektörü için uygun yapıya sahip olmaması, güvenlik sorunu, bölge halkının kültürel yapısı gibi yer almaktadır. Turizm sektörünün temel arz kaynakları doğal güzellikler ve tarihi yapılar olduğu için diğer sektörlerden farklı olarak kalkınmaya etki etmektedir. Çünkü diğer sektörlerin var olması veya var olanın ise gelişme göstermesi için birçok etkene gerekmektedir. Fakat turizm için bu durum çok önem arz etmeyebilir. Turizmin gelişmesi için en önemli etken, sektörün arz kaynaklarının etkin verimli kullanılması ile bağlantılıdır. Etkin ve verimli kullanılan arz kaynakları sayesinde bölgelerarasında var olan gelişmişlik farkları en aza indirilebilecektir.

Türkiye'nin yıllardan beri karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan bir tanesi bölgesel kalkınma konusu olmuştur. Bu sorunun çözülmesi için planlı dönemden itibaren gündemde olmuş

ve farklı politikalar uygulanmıştır. Türkiye’de var olan gelir dağılımındaki adaletsizlik, kentleşme, işsizlik, göç gibi sorunların giderilmesi için planlı politikalara gerek duyulmaktadır. Bu politikaların uygulanmasında en etkili araçlardan bir tanesi turizm sektörüdür. Çünkü turizm, katma değer yaratan sektörler arasındadır. Ayrıca turizmin gelişmesi sayesinde bölge halkının gelirlerinde artış meydana gelecek, yeni istihdam olanakları ortaya çıkacak ve bu sayede bölgede hayatını devam ettiren hane halklarının refah düzeyi yükselecektir. Bu sayede göç ve istihdam gibi sorunlar en aza indirilecektir.

Bir bölgenin taşıdığı özellikler sanayi sektörü için uygun olmayabilir fakat bölgenin arz kaynaklarının potansiyeli turizm için elverişli olabilmektedir. Bu yüzden politika yapımcılar, bölgelerarası dengesizliği azaltmak için bölgelerin potansiyelini derinlemesine araştırmalı ve bölgeye uygun sektörlerin gelişmesi için yatırım yapmalıdır. Bu sayede gelişmişlik farkları daha doğru ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturulabilecektir.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2018). Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: Türkiye Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1-220.
- Akyol, M. (2016). Bölgesel Kalkınma ve Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 5(9), 49-61.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıdan Yeri ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*(19), 1-19.
- Baykul, A. ve Işık, S. (2017). Bölgesel Kalkınma ve Turizm İlişkisi: TR61 Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Global Turizm Araştırma Dergisi*, 1(2), 65-73.
- Bilen, G. (2006). Türkiye’de Yeni Bölgesel Politikaların Oluşumu. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, (s. 257-271). Ankara: TEPAV-ODTÜ.
- Boz, A. (2015). Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Mardin Örneği. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1-68.

- Boz, A. ve Serçek, S. (2016). The Role of Tourism in Regional Development and Its Effects on Economic Development. *International Turgut Ozal Congress on Business, Economics and Political Science* (s. 41-47). Ankara: Proceedings e-Book II.
- Çakır, R. A. ve Sandalcılar, A. R. (2018). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Rize Ayder Turizm Bölgesi Örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 342-360.
- Çeken, H. (2003). *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi*. İstanbul: Değişim Yayıncılık.
- Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, X(II), 293-306.
- Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ. ve Çapık, E. (2018). Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 21-31.
- Dana, L.-P., Guraua, C. ve Lascha, F. (2014). Entrepreneurship, tourism and regional development: a tale of two villages. *Entrepreneurship & Regional Development*, 26(3-4), 357-374.
- Dimitrovski, D. D., Todorovic, A. T. ve Valjaravic, A. D. (2012). Rural Tourism and Regional Development: Case study of Development of rural Tourism in the Region of Gruza, Serbia. *Procedia Environmental Sciences*, 14, 288-297.
- Durgun, A. (2006). Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği. *Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 42.
- Durupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu* (s. 239-248). Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Giritoğlu, İ., İpar, M. S. ve Özlü, B. (2015). Turizm ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: TRC1 Bölgesi Üzerine Bir İnceleme.

Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, 4(14).

- Güvercin, S. ve Uzunöz, M. (2019). Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series* (s. 775-782). Tekirdağ: İbaness.
- Homlong, N. (2016). Impact of Tourism for Regional Development: an Alternative Socio-Economic Model for Cambodia. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sust. Development*, 12(2/3), 239-253.
- Jones, C. ve Munday, M. (2001). Tourism and Local Economic Development: Three Case Studies. *Paper for European Regional Science Association 41st Annual Meeting European Regional Development Issues in the New Millennium and their Impact on Economic Policy* (s. 1-16). Zagreb,: Chamber of Economy.
- Keskin, H. ve Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 271-293.
- Kızıldemir, Ö. ve Sarıışık, M. (2017). Turizm Endüstrisinin Ekonomik Etkilerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Adana’da Yerel Paydaşlar Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 1(2), 38-58.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Künü, S. ve Hopooğlu, S. (2015). Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 71-93.
- Li, H., Goh, C., Zhang, H. Q. ve Meng, F. (2015). Effect of Tourism on Balanced Regional Development: A Dynamic Panel Data Analysis in Coastal and Inland China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 694-713.

- Lin, H. w. ve Lu, H. F. (2017). The Evaluation of Event Sport Tourism On Regional Economic Development. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering*, 11(1), 38-48.
- Mesci, M. ve Dönmez, G. (2016). Turizmin Bölgesel Kalkınma ve Yerel Halk Üzerindeki Etkisi: Mudurnu Örneği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 21-50.
- Meyer, D. F. ve Meyer, N. (2016). The Relationship between the Tourism Sector and Local Economic Development (LED): The Case of the Vaal Triangle Region, South Africa. *Journal of Environment Management and Tourism*, 7(3(15)), 466-472.
- Okur, U. (2017). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Ağrı İlinin İktisadi Analizi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1-121.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 46-71.
- Ribeiro, L. D., Da Silva, E. O., Andrade, J. D. ve De Souza, K. B. (2016). Tourism and Regional Development in The Brazilian Northeast. *Tourism Economics*, 1-11.
- Ritchie, B. ve Hall, M. (1999). Bicycle Tourism and Regional Development: A New Zealand Case Study. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 10(2), 89-112.
- Rogerson, M. (2015). Tourism and Regional Development: The Case of South Africa's Distressed Areas. *Development Southern Africa*, 32(3), 277-291.
- Saarinen, J. (2003). The Regional Economics of Tourism in Northern Finland: The Socio-economic Implications of Recent Tourism Development and Future Possibilities for Regional Development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 3(2), 91-113.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35-54.

- Sevinç, H. ve Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 17-21.
- Şanlıoğlu, Ö. ve Demirezen, B. (2020). Turizm Sektörünün Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Rolü: Kayseri İline Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 117-139.
- Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 249-268.
- Şeker, H. (2011). Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü ve Amasya Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1-186.
- Telbalkan, M. (2017). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Samsun - Havza Örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(1), 35-52.
- Tunçsiper, B. ve Yılmaz, G. (2009). Yerel Ekonomik Kalkınma Sürecine Turizm Sektörünün Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(24), 53-63.
- Ünlüönen, K., Kılıçlar, A. ve Tayfun, A. (2015). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vatansever, N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 1-35.
- Zengin, B. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 102-126.

BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM İLİŞKİSİ: TRB1 BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Bilal ÖZEL

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye,
bilalozel@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0820-7685

1. Giriş

Ekonomiler gelişme derecelerine göre gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler olacak şekilde kendi aralarında gruplandırılmaktadır. Gelişmiş ekonomiler istikrarlı bir şekilde büyümeye beraber kalkınma ve daha fazla gelişme aşamasında olan ve kendi içerisinde farklı gruplara ayrılan ekonomilerdir. Gelişmekte olan ülkeler ise kendi içerisinde yükselen ekonomiler ve gelişme aşamasındaki ekonomiler olarak derecelendirilen ekonomilerdir. Yükselen ekonomilerin önemli özelliklerinden bir tanesi küresel ekonomik büyüme, küresel enerji tüketimi, küresel fosil yakıt kullanımı ve küresel CO2 salınımının lokomotifleri olmalarıdır. Yani bu ekonomiler gerçekleştirdikleri yüksek kirli büyümelerle çevre kalitesini, iklim değişikliğini ve insan sağlığını tehdit ederek daha yaşanılabilir bir dünyanın ihtiyaç şiddetini artırmaktadır (Naimoğlu, 2021: 61; Naimoğlu ve Akal, 2021:457).

Çevre kalitesinin artırılması dünyanın yaşam kalitesini koruyarak daha temiz yaşanılabilir bir dünya inşasının yanında insan sağlığına da olumlu yansıtacaktır. Özellikle de Covid-19 küresel salgını sonrası artan kısıtlamalar sonunda insanlar daha temiz ve daha sağlıklı olan yerlere seyahat ve turistik gezi düzenlemeyi tercih etmektedirler. Bu durum özellikle de salgın boyunca ekonomilerinin çok büyük hasar aldığı gelişmekte olan ülkeleri, küresel salgın sonrası çok önemli olan döviz ihtiyacının artırılması için turizm talebini artırmaya yönlendirmiştir. Bunun için ekonomiler genel ve bölgesel olarak turizm taleplerini karşılayabilmek için farklı politikalar oluşturma yoluna

gitmişlerdir. Bunun sebebi her ekonominin sahip olduğu bölgelerde farklı kalkınmışlık düzeyine sahip olmasıdır.

Milli gelir düzeyindeki gelişmeleri takip edebilmek için kullandığımız genel kavram olarak karşımıza çıkan kalkınma, zaman içerisinde tek başına ülkeleri mukayese edebilmek için yeterli olsa da ülke içerisindeki tüm şehir ve bölgelerin aynı kalkınmışlık düzeyinde olmadığı göstermektedir (Özbek, 2020: 583). Bu farklılık özellikle son 50 yıl içerisinde ülkelerin kendilerini, sınırları içerisindeki sosyoekonomik gelişmişlik açısından değerlendirmelerine yol açmıştır. Zira bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıklar toplumsal birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Pike vd., 2016: 70-71).

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra ülkelerin kalkınma çabası içerisinde girmesi ve az gelişmiş birçok farklı bölge ve eyalete sahip olması bölgesel kalkınma fikrinin hızla yayılmasına neden olmuştur (Scott vd., 1992: 2). Bölgesel kalkınmada ele alınan konular kalkınma modelleri ile birlikte sanayileşme ve altyapı üzerine yoğunlaşmıştır. Turizmin bölgesel kalkınmada bir alternatif olarak ele alınması ise daha sonraki yıllarda mümkün olmuştur (Sharma, 2004: 11-12).

Turizm, insanlığın gelişimi ile diğer sektörler gibi sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. 90'lı yıllardan itibaren daha çok deniz-plaj tatili olarak düşünülen turizm faaliyetleri günümüzde eğlence, sağlık, eğitim ve çevre gibi birçok farklı nedenleri içermektedir (Tıraş ve Özbek, 2021: 417; Özbek ve Naimoğlu, 2021: 12). Bu nedenle turizm ile birçok çalışma alanı arasında bir yapısal bağ tespit edilen çalışmalar literatürde yer bulmaya başlamıştır. Başta ekonomi ile ilişkisi ele alınan turizm aynı zamanda sosyoloji, politika ve çevre gibi birçok alan ile de ilgilidir. Ekonomik açıdan turizm ele alındığında temelde döviz kazandırıcı bir işlem olması ile ele alınmaktadır (Ağır vd., 2020: 58). Bunu yaparken turizm bir yandan da istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Dünya ekonomisinde turizmin etkileri yıldan yıla artarak izlenebilmektedir.

Grafik 1. Dünya geneli turizm hareketliliği (gelen kişi sayısı)

Kaynak: World Data Bank, 2021.

Yukarıdaki grafik incelendiğinde son yirmi yılı aşkın bir sürede, turizm hareketliliği özellikle 2010 yılından itibaren sürekli olarak artmaya devam etmektedir. Turizmde yaşanan bu gelişme ülkelerin milli gelirlerinin içerisinde turizmin payının da giderek arttığını göstermektedir. Bu artış hizmetler sektörüne ve ödemeler dengesine de pozitif bir etki yaratmıştır (Dilber, 2007: 206). Dünya genelinde tarihsel açıdan ise ikinci dünya savaşı ile ülkelerin sınırlarının belirlenmesi ve savaş durumunun ortadan kalkması turizmi en fazla gelişme gösteren sektörlerden birisi konumuna getirmiştir. Bu durum birçok ülkede yerli ve yabancı yatırımcının ilgisini çekmiş ve yapılan yatırımlar ile turizm tesisleri ve olanakları günden güne gelişme göstermiştir.

Tablo 1. Türkiye Geneli Turizm Hareketliliği 2015-2021
(yabancı turist sayısı)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
OCAK	1.250.941	1 170 333	1 055 474	1 461 570	1 539 496	1 787 435
ŞUBAT	1.383.343	1 240 633	1 159 833	1 527 070	1 670 238	1 773 112
MART	1.895.940	1 652 511	1 587 007	2 139 766	2 232 358	718 097
NİSAN	2.437.263	1 753 045	2 070 322	2 655 561	3 293 176	24 238
MAYIS	3.804.158	2 485 411	2 889 873	3 678 440	4 022 254	29 238
HAZİRAN	4.123.109	2 438 293	3 486 940	4 505 594	5 318 984	214 768
TEMMUZ	5.480.502	3 468 202	5 075 961	5 671 801	6 617 380	932 927
AĞUSTOS	5.130.967	3 183 003	4 658 463	5 383 332	6 307 508	1 814 701
EYLÜL	4.251.870	2 855 397	4 076 630	4 792 818	5 426 818	2 203 482
EKİM	3.301.194	2 449 948	2 992 947	3 755 467	4 291 574	1 742 303
KASIM	1.720.554	1 353 280	1 652 795	1 966 277	2 190 622	
ARALIK	1.464.791	1 302 157	1 703 789	1 950 705	2.147.878	
TOPLAM	36 244 632	25 352 213	32 410 034	39 566 327	45 058 286	11 200 892

Kaynak: Türsab, 2021.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Türkiye'ye turistik amaç ile gelen kişilerin sayısını görebilmekteyiz. Özellikle 2019 yılında başlayan küresel pandemi ile birlikte neredeyse tüm dünya ile paralel bir şekilde, turizm verilerinin daraldığını ve bununla birlikte pandemi dönemi dikkate alınmadığında sürekli olarak bir artışın özellikle yaz aylarında trend yakaladığını söyleyebiliriz.

Milli gelir üzerine yaptığı pozitif katkı, turizmin ülke için tek bir endüstri gibi düşünülmesine yol açmıştır. Oysa bölgesel kalkınma kavramının gelişmesi ile ülke içerisindeki bölgelerin gelişmesinde, turizm ve ilgili sektörlerin gelişiminin hızlandırılması için yapılan çalışmalar bölgesel kalkınma için yeni bir fırsat sunmaktadır. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkların azaltılmasında turizmin büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Dış ticaret açısından bir ürünün yurt dışına satışı yapıldığında ya da tam tersi olarak yurt dışından temin edildiğinde ihracat ya da ithal malı olarak değerlendirilmektedir. Turizm bir hizmet olarak, talep edenler tarafından hizmetin sunulduğu bölgede temin edilmek zorundadır. Bu durum turizm ürününün, ülke içinde olmasına rağmen ihracat ürünü gibi

değerlendirilmesine yol açmaktadır. Başka bir ifade ile gizli bir ihracat kalemi olarak görülebilmektedir (Zuo ve Huang, 2018: 155).

2. Bölgesel Kalkınma

Gelişmişlik düzeyi, ülkeleri birbirleri arasında sınıflandırmaya yarayan en temel araçlardan birisidir. Oysa ister gelişmiş olsun ister ise gelişmekte olan ülke olsun, söz konusu gelişmişlik düzeyinin ülkenin tamamı için geçerli olduğunu söylemek çok güçtür. Ülke içerisinde birçok sebepten bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Bu durum beraberinde bu bölgelerde farklı sosyo-ekonomik durumların varlığını işaret etmektedir. Dolayısıyla ülkenin tamamı için söz konusu farklılıkları en aza indirebilmek ve bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmak için birçok farklı yaklaşım literatürde yer almaktadır.

Bölgeler arasındaki farklılıkların merkezi bir çözüm yöntemi ile üstesinden gelmek zaman içerisinde pek başarı şansı bulamadığından, günümüzde ülkeler çözümü bölgeler arasında farklı politikaların uygulamaya konması ile çözmeye çalışmaktadır. Söz konusu çözüm yönteminin koordinasyonu için birçok ülkede bölgesel kalkınma ajansları ihdas edilmiştir. Bu ajansların temel amacı bölgenin dinamiklerine yerel gözle bakabilmenin yanı sıra bölge için farklılaştırılmış çözüm önerilerini hayata geçirebilmeleridir.

Türkiye ekonomisi açısından kalkınma bölgelerinin farklılığı 10. Kalkınma planında vurgulanmıştır. Plana göre doğu ve batı farklılığının yanında iç ve sahil kesimi farklılığı devam etmektedir. 2008 yılı verilerine göre bu farklılık gayri safi katma değer açısından ilk beş bölgenin katkısını %55,5 olarak göstermektedir. Düzey 2 bölgelerini ifade eden bu sonuca göre, son beş bölgenin katkısı ise sadece %4,4 olarak tespit edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 119).

3. TRB1 Bölgesi

TRB1 bölgesi Malatya, Elâzığ, Bingöl ve Tunceli illerini içine alan bölgeyi ifade etmektedir. Söz konusu bölge 1,6 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir. 2008 yılında açıklanan verilere göre

Türkiye milli gelirine %1,3 katkı sağlamaktadır. Bu durumda 26 düzey 2 bölgesi içinde 20. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. TRB1 Bölgesindeki İller Arasındaki Gelişmişlik Düzeyleri

	Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (2003)	Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (2011)
Bingöl	76	72
Malatya	41	42
Elazığ	36	39
Tunceli	52	58

Kaynak: FKA, 2014.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde bölge içerisinde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en son sırada olan il Bingöl olarak tespit edilecektir. SAGE araştırmasının yapıldığı 2003 ve 2011 yılları arasındaki dönemde, Bingöl ili sadece 4 basamak çıkabilmiştir. Oysa bölge içerisinde itici güç olarak ifade edilebilecek iki şehir olan Elâzığ ve Malatya ise gerileme göstermiştir.

4. TRB1 Bölgesi Turizm Potansiyeli

Yükseltinin fazla olduğu bölgelerden birisi olan TRB1 bölgesi için turizm potansiyelinin önündeki engellerden belki de en mühim olanı, ulaşım imkânlarının görece diğer bölgelere göre zor olmasıdır. Bir bölge için turizm altyapısının güçlendirilmesinin ilk adımı şüphesiz ulaşım olanaklarının sayısı ve rahatlığı olacaktır. Kalkınma ajansı tarafından hazırlanan rapora göre ulaşım imkânlarının geliştirilmesi gereken bölgeler şu şekilde sıralanmıştır (FKA, 2014: 158):

- Nemrut Dağı Milli Parkı ve Süryani Kilisesi
- Nazimiye (Düzgün Baba Ziyareti)
- Arapgir (Eskişehir Vadisi, Serge ve Onar Kaya Mezarları)
- Sivrice (Hazarbaba Kayak Merkezi)
- Hekimhan (Yamadağ Kayak Merkezi)
- Ovacık (Munzur Vadisi Milli Parkı ve Ovacık Kayak Merkezi)
- Palu (Palu tarihi eserleri)

- Kiğı (Ermeni Çarşısı, Taş Mektep, Pilten Bey Camii)
- Karakoçan (Golan Kaplıcaları)
- Solhan (Yüzen Adalar)
- Mazgirt (Kale ve Bağın Kaplıcaları)
- Pertek (Sağman Kalesi ve Cami)
- Karakaya ve Keban Baraj Gölleri (suyolu)
- Malatya (Arslantepe)

Bölge içerisinde işletme belgesine sahip turizm tesislerinde mevcut yatak kapasitesi 6.657 iken 2023 yılı hedefi 9000 yatak olarak belirlenmiştir. 280 bin civarında olan turist sayısının ise 500 bine çıkarılması bir diğer hedef olarak bölgesel kalkınma planında ortaya konulmuştur.

Tablo 3. Bakanlık Belgeli Konaklama Tesis Sayıları

08.12.2020 Tarihi İtibarıyla Bakanlık Belgeli Konaklama Tesis İstatistikleri						
Şehir	İşletme Belgeli Tesis Sayısı	İşletme Belgeli Oda Sayısı	İşletme Belgeli Yatak Sayısı	Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	Yatırım Belgeli Oda Sayısı	Yatırım Belgeli Yatak Sayısı
Bingöl	3	177	374			
Elâzığ	20	1 039	2 116	2	109	226
Malatya	16	1 229	2 447			
Tunceli	5	136	272	3	69	162

Kaynak: TÜRSAB, 2021.

Turistik tesislerin dikkate alındığı yukarıdaki tabloda bölge içerisinde sadece Elâzığ ve Tunceli içinde yatırım belgeli tesis bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte işletme belgeli yatak sayısı bakımında Elâzığ ve Malatya ilk sırada yer almaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Turizm, bölgesel kalkınma açısından yeni potansiyellerin ortaya çıkarılması ve daha önce atıl durumda olan birçok destinasyonun harekete geçirilerek bölgeye ekonomik katkı sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kalkınma

ajansları kurulmuş ve bu bölgeler kendi içlerinde farklı dinamikleri harekete geçirerek sorumlu oldukları bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliğini artırmayı hedeflemişlerdir. Turizm, bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşmada, ele alınan bölgedeki avantajların ortaya konabilmesi ile bölgeyi birçok açıdan geliştirebilecek potansiyele sahiptir.

TRB1 bölgesi için turizm altyapısı envanteri üzerine 2023 planına uygun olarak yatırım çalışmaları hayata geçirilmek zorundadır. Bölgenin avantajlı yönleri ele alınmalı ve ulaşım imkânlarına önem verilmelidir. Yaşanan pandemi dönemi ile birlikte, dünya genelinde turizmin etkilendiği durumlar, ülkelerin elinde yerli turist potansiyeli açısından büyük bir fırsatın olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ülke içerisindeki turistik hareketliliği sağlayacak kolaylıklar ve alternatif olarak sağlık, kültür ve doğa turizmi gibi seçenekler sunularak turizm de canlılık sağlanabilecektir. Bölge içerisinde konaklama tesislerinin yetersizliği ve ulaşım imkânlarının sınırlılığı turizm altyapısının güçlendirilmesi üzerindeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan gelecek projeksiyonlarında söz konusu durumlar dikkate alınarak planlamalar yapılmalı ve alternatif olarak doğa sporları gibi coğrafi avantajlar tekrar ön plana alınmalıdır.

Yapılan bu çalışmada düzey 2 seviyesinde Türkiye’de 20. Sırada olan bölgenin turizm potansiyelinin ortaya konulması ile gelişmişliği üzerinde pozitif bir katkı yapacağı değerlendirilmektedir. Sanayi tesislerinin ihdas edilmesi ve yeni sanayi bölgelerinin kurulması şüphesiz bölge için oldukça önemlidir. Ancak ihracatın alternatifi olarak kabul edilen ve bir yandan da bacasız fabrika olarak adlandırılan turizme daha çok önem verilmesi, bölgesel kalkınma açısından bölgeyi daha üst seviyelere taşıyabilecektir.

Kaynakça

- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri: VAR Analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 57-66.
- Dilber, İ. (2007). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2): 205-220.

- Fırat Kalkınma Ajansı (FKA), (2014). *TRB1 Bölge Planı 2014-2023*. Yılmaz Matbaacılık & Yayıncılık, Malatya.
- Kalkınma Bakanlığı, (2018). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalkınma-Planı-2014-2018.pdf>. Erişim tarihi: 20.09.2021.
- Naimoglu, M. (2021). Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği. *Journal of Economics and Research*, 2(1): 59-68.
- Naimoglu, M. ve Akal, M. (2021a). Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler. *Sosyoekonomi*, 29(49): 455-481.
- Naimoglu, M. ve Akal, M. (2021b). Enerji Verimliliği Üzerine Arz ve Talep Yönlü Genel Bir Bakış. *Verimlilik Dergisi*, (3): 3-20.
- Özbek, S. (2020). Farklı Boyutlarıyla Sosyal Problemler Sosyal Politikalar Ekseninde Multidisipliner Yaklaşımlar. Yılmaz, M. ve Günay, E. (Ed.), *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermaye Problemi*, İKSAD Publishing House, 579-622.
- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2021). Enerji Verimliliğinin Dinamikleri: Var Analizi ile Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 314-326.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A. ve Tomaney, J. (2016). *Local and Regional Development* (2nd ed.). *Regional Policies and Contemporary Responses: Expanding Flexible Specialization*, içinde (s. 3-24). London: Belhaven/Frances Pinter.
- Scott, A. J., Storper, M. ve Storper, M. (1992). *Regional Development Reconsidered*. Ernst, H. ve Meier, G. (Ed.), *Regional Policies and Contemporary Responses: Expanding Flexible Specialization*, içinde (s. 3-24). Belhaven/Frances Pinter.
- Sharma, K. K. (2004). *Tourism and Regional Development*. Sarup & Sons, New Delhie, India.
- Tıraş, H. H. ve Özbek, S. (2021). E-7 Ülkelerinde Sosyo-Demografik Faktörlerin Sağlık Harcamalarına Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Erciyes Akademi*, 35(2): 407-419.

TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği), (2021). <https://www.tursab.org.tr/assets/uploads/istatistik/bakanlik-belgeli-tesis.xls> Erişim tarihi: 20.09.2021.

World Data Bank, (2021). <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>. (Erişim tarihi: 25.11.2021).

Zuo, B. and Huang, S. (2018). Revisiting the Tourism-Led Economic Growth Hypothesis: The Case of China. *Journal of Travel Research*, 57(2): 151-163.

ETNİK TURİZMİN KIRSAL KALKINMA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şerife KOÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
serifekoc20@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5012-3186

1. Giriş

Ekonomik kalkınma, birçok ülkenin refah seviyesini yükseltmek ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını kapatmak için üzerinde yoğunlaştığı konular arasındadır. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının oluşmasının nedenlerinden biri, kırsal alanda yaşayan nüfusun kentsel nüfustan fazla olmasıdır. Bu sebeple kırsal kalkınma üzerinde durulmaktadır.

Kırsal kalkınma; kırsal alanlarda yaşayan bireylerin ekonomik, kültürel ve sosyal yapısını geliştirmek için üretim, gelir ve refah seviyesinin yükseltilmesi, kır ve kent arasındaki gelir ve yaşam koşullarındaki farklılıkların en aza indirilmesi, altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, tarımsal üretimin etkin bir şekilde gerçekleşmesini kapsamaktadır. Özellikle kır-kent arasındaki gelir dağılımı ve yaşam standartları arasındaki farkın fazla olmasının ardında yatan sebeplerden biri teknolojik gelişmelerle şekillenen yeni ekonomik sistem olduğu söylenebilir. Oluşan bu değişimler karşısında plansız yapılan uygulamalar ile yapısal bozulmalar en çok kırsal alanlarda görülmektedir.

Kırsal alanlardan kentlere doğru yapılan göçler, bu bölgelerdeki nüfusun azalmasına ve üretimin düşmesine yol açmaktadır. Ayrıca kentlerde nüfusun artması, sosyal ve kültürel sorunların beraberinde ekonomik sorunları da getirmektedir. Üretim için gerekli olan doğal kaynak ihtiyacının artması neticesinde etkin olmayan kaynak tahsisine gidildiği ve telafisi zor olacak şekilde doğaya zarar verildiği kesindir.

Kırsal alanlardan kentlere yapılan göçü yavaşlatacak hem de kırsal da yaşayanların sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yaşamlarında iyileşme sağlanması için kırsal kalkınma planları bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kırsal kalkınma programlarının uygulandığı bölgelerde turizm sektörü ön plana çıkmaktadır. Dahası turizm sektörü kültürel, çevresel ve doğal kaynakları doğrudan sermaye olarak kullanabildiği için yerel potansiyellerin turizme kazandırılması hayati önem taşımaktadır. Örneğin ülkeler, turizm sektöründen gelir elde edebilmek ya da elde edilen mevcut gelirlerini yükseltmek için etnik kimlik politikaları çerçevesinde etnik değerleri ön plana çıkartarak ülkeye çekicilik kazandırmaktadırlar. Bu bağlamda çalışmanın amacı alternatif turizm türleri arasında yer alan etnik kimlik turizminin kırsal kalkınma üzerindeki ekonomik, kültürel ve sosyal etkilerini kavramsal olarak tespit etmeye çalışmaktır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde etnik kimlik kavramı ve turizm ilişkisine değinilmiş, ikinci bölümde etnik turizmin kırsal kalkınma için önemine yer verilmiş ve son bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı bulunmaktadır. Etnik kimlik turizmi üzerine yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmaması ve kırsal kalkınma çalışmalarında da etnik kimlik turizminin etkisi üzerinde durulmadığından bu çalışma literatürde diğer çalışmalardan ayrılacaktır. Bu çalışmanın sonucunda kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için etnik turizm politikalarına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

2. Kimlik ve Etnik Kimlik Olgusu

Kimliğin tanımı, ilgili alanda farklı uzmanlar tarafından birçok şekilde yapıldığından tek bir tanım ile ifade etmek mümkün değildir. Kimlik kavramı, psikolojik olarak insan duygularına hitap etmenin yanı sıra bazen bilinçli bir şekilde bazen de bilinçsiz olarak belleğimizde yer bulması olarak ifade edilmektedir (Erikson, 1968:22). Kimlik, bireyin diğer kişiler arasında kendini tanımlaması veya bir grubun diğer gruplar arasında kendini konumlandırması şeklinde tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007: 78).

Kimlik olgusunun birçok yönden incelemek mümkündür. Bunlardan biri psikolojik yönü, kimliğin bireysel açıdan değerlendirmesini yapmakta iken diğer bir yön ise sosyolojik tarafı, kimliğin kolektif yönüne yoğunlaşmaktadır. Bireysel açıdan

incelendiğinde kimlik, bireyin kendi farkındalığını oluşturma ve diğer bireyler arasında kendini yapılandırmaktır. Kolektif olarak kimlik, bir grubun belli bir özelliğine göre diğer gruplardan farklılıklarına işaret eder. Bu bağlamda kimlik, bireysel, sosyolojik, etnik kimlik gibi içinde bulunduğu sosyal yapıya göre ayrılmaktadır (Bayrakçı, 2018: 222).

Gruplar, toplumsal sistem içerisinde bulunan farklı özelliklere sahip homojen ve belli sınırları olan sosyal yapı olarak ifade edilmektedir. Toplumun kültürel özellikleri ve değer yargılarını oluşturup sürdüren gruplar, toplumun bütünü oluşturan parçalarlardır. Bu gruplar arasında etnik gruplar ön plana çıkmaktadır. Etnik gruplar, belli bir etnisite aidiyeti ile birbirine bağlanan toplumlar olarak tanımlanır. Etnisite, bir grubun diğer gruptan farkını gösteren ölçüt olarak değerlendirilmekte ve etnik kimlik ise bireyin etnik bir gruba karşı hissetmiş olduğu aidiyet duygusu şeklinde açıklanmaktadır (Diker, 2019: 674).

Küreselleşmenin etkiyle etnik kimlikler ve etnik grupların özelliklerinin kaybetmesi sonucunda etnik kültürler olan ilginin artmasını sağlamıştır. Kısaca etnik kültürlerin popüler kültür karşısında rekabet edememesi zamanla özelliklerini kaybetmeye yok açmıştır. Böylece insanların otantiklik veya etnosentrik duygular ile etnik kültür alanlarına yönelmeleri hızlanmıştır. Etno-yemek, etnobotanik, etnospor, etnosanat ve etnik turizm gibi alanlarda çeşitli faaliyetler gerçekleşmektedir. Etnik turizm, yerel ve otantik insanlara ait olan ilginç geleneklerin pazarlanması olarak tanımlanabilir (Smith, 1989: 4).

Etnik kimlik, son yıllarda hem turistlerin ilgisini çekmek hem de etnik topluluklar ve ülkeler için gelir oluşturması açısından önemli hale gelmektedir. Bu sebeple çoğu ülke ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için kültürel çeşitlilik avantajından yararlanarak etnik turizm teşvik etmektedir. Aynı zamanda etnik turizmin teşvik edilmesi etnik grupların kültürlerinin yani dillerini ve geleneklerini canlandırmak için bir fırsat sunmak kaydıyla etnik kimliğin güçlenmesini sağlamaktadır (Yang ve Wall, 2009: 559).

3. Kırsal Kalkınma ve Turizm

İktisadi kalkınma, ağırlıklı olarak kırsal ve tarımsal üretime dayanan ekonomiden kentsel, sanayi ve hizmetlere dayalı bir

ekonomik sisteme geçiş süreci olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2008: 161).

Kırsal kalkınma, iktisadi kalkınma kavramının içerisinde yer alan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal kalkınma kavramı ise; kırsal alanlarda yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik ve kültürel durumlarında iyileşme sağlamak için üretim-gelir seviyelerinin yükseltilmesi, yaşam standartlarının düzeltilmesini ifade eder. Ayrıca kırsal alanlarda beşeri, fiziksel ve altyapı hizmetlerin kent seviyesine ulaşması, tarımsal faaliyet için kullanılan yöntemlerin verimlilik ve geliri artıracak şekilde yenilenmesini de belirtilmektedir (Çelik, 2016: 33).

Bir başka tanıma göre kırsal kalkınma kavramı; eğitim, sağlık, barınma kamu hizmetleri, kültürel mirasın korunması, yönetim kapasitesi gibi kırsal alanlarla ilgili birçok unsuru içermektedir (Kuşat, 2014: 69).

Kırsal kalkınma için kırsal alanlardaki bireylerin sorunları tespit edilerek bu sorunların çözümü için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar genellikle tarımsal ve ekonomik konular üzerine iken bir kısmı da sosyal sorunlar üzerine yapılmıştır (Katipoğlu ve Armağan, 2020: 157). Özellikle bu kapsamda ele alınan sorunların başında kırsal alanlarda yaşayan bireylerin düşük katma değeri olan tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi faaliyetler ile geçimlerini sağlamaya çalışması gösterilebilir. Ayrıca işsizlik, göç, yoksulluk, bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler de gösterilebilir. Bu bağlamda kırsal kalkınma politikaları ile kırsal alanlar için sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların çözüme kavuşması beklenmektedir (Işık ve Baysal, 2011: 168; Koçtürk vd., 2013: 374). Tüm bu sorunların çözümü için kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin yaygın olması kalkınmayı sağlamak için tek başına yeterli bir unsur olmadığı açıktır. Bu sebeple kırsal kesimlerde turizmin gelişmesi, kırsal refah artışını hızlandıracağı öngörüldüğünden dolayı turizm sektörünü ön plana çıkmaktadır (Barsbay ve Öktem, 2018: 233).

4. Etnik Turizmin Kırsal Kalkınma için Önemi

Etnik turizm kavramı ilk kez Smith (1977) tarafından yerli ve egzotik halkların ilginç geleneklerinin pazarlanması şeklinde tanımlanmıştır. Bu tarihten günümüze kadar turizm ve etnik kimlik arasındaki ilişkisi veya turizmin etnik azınlıklar üzerinde bıraktığı

izler ile ilgili kapsamlı olarak araştırmalar yapılmaktadır. Bugün ise etnik turizm, etnik köylerin, evlerin, etnik tema parklarının turistik olarak ziyaret edilmesi ve burada yapılan etkinliklere, festivallere katılmak, geleneksel dans gösterileri ve törenleri izlemek ayrıca geleneksel el sanatları ve hediyelik eşya alışverişleriyle kültürel deneyimler yaşamak şeklinde nitelendirilmektedir. Bu durum etnik bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmeleri için bir fırsat olarak görülmektedir (Yang, 2011: 562).

Etnik turizmin bir başka tanımı ise etnik kimliklerin kültürlerini ve yaşam biçimlerini tanımlamaktır. Etnik kültürlerin özgünlükleri farklı bir deneyim arayışı da ürettiğinden turistik çekicilik unsuru barındırmaktadır (Van den Berghe, 1994: 8). Ayrıca etnik turizmin, bazı bölgelerde etnik grupların yoksulluktan veya açlıktan kurtulmasını sağlaması dahası gelirdeki artışla azınlık gruplar için ekonomik gelişme sağlaması açısından bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (İishi, 2012: 291).

Bir diğer tanımda etnik turizmi, hem farklı kültürlerin birbirini ziyaret etmesi hem de aynı etnik kimliklerin birbirini ziyaret etmesi olarak belirtilmektedir. Ayrıca benzer etnik kökene sahip kişilerin de atalarının topraklarını ziyaret etmesi etnik turizmin kapsamına girmektedir. Buradaki temel güdü kendi kültürel değerleri ziyaret etmektir. Örneğin Türkiye'yi turistik olarak ziyaret eden aynı kökene sahip olan ülkelerin Türkmenistan ve Azerbaycan gibi veya Balkanlar'daki aynı etnik kökene sahip Bosna Hersek ve Arnavutluk'un birbirlerini ziyaret etmeleri, Ortadoğu'daki Arap kökenli toplumların birbirlerini ziyaret etmeleri olarak sıralanabilir (Bayrakçı, 2018: 225).

Birçok sosyolog ve antropolog araştırmacılar etnik kimlik turizminin farklı şekillerde incelemişlerdir. Bazı araştırmacılar etnisitenin metalaşarak turistlere pazarlanabilir bir ürüne dönüştüğü konusunda uzlaşmaktadırlar. Ayrıca etnik kültürlerin özellikleri turizm sayesinde yeniden temsil edilmekte olduğu vurgulamışlardır. Etnik kimlik, turizme çeşitli açılardan etkilerken, turizmde etnik kültürleri birçok yönden etkilemektedir. Kısaca etnik kültürle turizm arasında ilişki olduğu söylenebilir. Özellikle etnik bölgelere olan turizm talebindeki artış, etnik gruplar hakkındaki farkındalığın artmasını sağlamak suretiyle kaybolmakla karşı karşıya gelen geleneklerin yeniden canlanmasına yol açmaktadır. Böylece azınlık grupların kültürel

mirasının yok olmasının önüne geçilmiş olmaktadır (Yang ve Wall, 2009: 560).

Etnik turizmde, turistler genellikle etnik değerleri bozulmamış veya yozlaşmaya uğramamış kültürlerin olduğu bölgelere seyahat etmeyi tercih etmektedir. Böylece etnik kimliği korunan bölgeler daha ön plana çıktığından kültürel öğelerin korunmasını artırmaktadır (Albayrak ve Özmen, 2018: 134).

Etnik turizmin kültürel miras üzerinde bıraktığı olumsuz izler bıraktığı konusunda görüşler de mevcuttur. Bunlardan ilki, plansız bir şekilde gerçekleşen etnik turizmin etnisitelere ait kültürel kimlikte bozulmaların, sosyal gerginliklerin, sosyo-kültürel yapının olumsuz etkilenmektedir. Bir diğeri ise Guizhou bölgesini kapsayan çalışmada etnik turizmin gelişiminin hızlanması sonucunda geleneksel kültürel özelliklerin anlamsızlaştığı ve geleneksel değerlerin yok olmasının yanı sıra etnisitelerin birbirinden farklılaşmasını sağlayan bu kültürlerine yönelik övünç duygularında azalmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Diker, 2019: 679).

Bir başka çalışmada, etnik turizmin geçim kaynağı olarak kullanılması sonucunda kırsal bölgelerdeki ekonomik kalkınma ve sosyal değişimler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda etnik kültürün aşırı ticarileştirilmesi, geleneksel yapının bozulması, komşuluk ilişkisinin bozulması ve geleneksel tarımsal bilginin zamanla azalması, inşaat arazilerindeki artış etnik ile kültürel öğelerin değişmesini sağlamıştır (Li vd., 2016: 1313).

Etnik turizmin planlanması, etnik kimliklerin korunması ve ziyaretçilerin beklentilerini karşılamaya yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel konuları kapsamaktadır. Etnik turizm planlamasında dört temel faktör vardır. Bunlardan ilki, hükümetlerin etnik grupları tanımlaması ve turizmi düzenlemesidir. İkincisi, etnik kültürel destinasyonlar turistleri cezbeder iken bu bölgelerde medya ve serbest piyasa ekonomisi vasıtasıyla modernitenin etkisi altında kalabilmektedirler. Bunun için modernite yerine etnik kültür ön plana çıkarılmalıdır. Üçüncüsü, ekonomik kalkınmanın yanında kültürlerin korunmasıdır. Kültür ve etnisite, insanların yaşam biçimleri, ideolojileri ve kimlikleri ile ilgili bir kavram olarak sunulmaktadır. Ancak bu kültürlerin gelenekleri bir gelişim içinde olabilir ama bu değişikliklerin bazıları istenmez. Çünkü modern

yaşamla birlikte birtakım geleneksel öğelerin kaybolması ile karşı karşıya kalınabilir. Son olarak, kültürlerin metalaşmasını sağlamaktır. Turizm işletmecileri, etnik azınlık gruplar, etnik turizmin iş ve gelir oluşturma potansiyeli ile güdülenmesi sonucunda turistlerin özgünlük taleplerini karşılamak için kültürel yönlerini ön plana çıkaracaklardır. Ancak kültürel metalaşma, etnik kültürlerin davranış biçimlerini piyasa talebine göre şekillenmeye yol açarsa kültürde yaşanan yozlaşma, toplumların kökenlerinin yok olmasına ve turistik çekiciliğini azalmasına sebep olur (Yang vd., 2008: 753-754).

5. Literatür Taraması

Yang (2011), çalışmasında Çin'in Yunnan eyaletinde bulunan Etnik Halk Köylerinde çoklu etnik kültürlerin temsilleri üzerinde etnik turizmin etkisini anket yoluyla incelemiş ve SPSS 17.0 kullanılmak suretiyle analiz yapılmıştır. Yapılan bu anket ile hükümet, etnik park yöneticileri, çalışanlar ve turistler şeklinde dört grubun düşünceleri değerlendirilmiştir. 1992-2007 yılları arasında etnik köyleri ziyaret eden turist sayısı, turist gelirleri verileri de analize dahil edilmiştir. Etnik yaşam biçimi ve etnik ürünlerin üretimi ve tüketimi turizme dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda etnik turizmin temsilinin, kültür turizmin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik çevreye bağlı olduğu için siyasi bir süreç olduğu kabul edilmiştir.

Ishii (2012), bu çalışmada etnik turizm sektöründe çalışmanın etnik topluluklara sağladığı ekonomik fayda, cinsiyet, iş bölümü ve güç dinamikleri üzerine analiz yapılmıştır. Tayland'daki Akha kabilesinin etnik turizm sayesinde elde ettiği hane geliri verileri ile doğrusal bir regresyon yapılmıştır. Sonucunda etnik turizmin yerel azınlık topluluklara gelir sağladığına ulaşıırken genç yaştaki bireyler ve kadınların geliri, yaşlı erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç toplumun geleneksel yapısı olan ataerkil sistemin bozulduğunu göstermektedir.

Lor vd. (2019), bu çalışmada etnik turizmin yoksulluğu azaltıp azaltmayacağı sorusuna cevap aramıştır. Güneybatı Çin'de bulunan dört yoksul köy karşılaştırılmıştır. Yoksul köyler turizmi geliştirmek için iki farklı yoldan birini seçmek durumundadırlar. Bu yollardan ilki turizmi genişletmekten önce yani yeterli kar elde etmeden, kapsayıcı bir yapı sağlamak iken ikincisi ise kapsayıcı bir

yapı inşa etmeden önce genişlemedir. Çalışmanın sonucunda turizmin geliştirilmesi ve yoksul yanlısı bir etnik turizm politikası gelişmek gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Li vd. (2020), Çin etnik turizmi, 2020 yılına kadar yoksulluğu yok etmek gibi ulusal amaçların yanında hızla büyümüştür. Fakat bu durum birtakım endişeleri de beraberinde getirdiğine bu çalışmada vurgu yapmaktadır. Güneybatı Çin'deki üç azınlık köyün, etnik turizm elitlerinin (politik, geleneksel, ekonomik ve eğitim) yükselişini ve gelişimini bu çalışmada incelemiştir. Çalışma elit dolaşım teorisine dayandırılarak 2013-2018 yıllarını kapsamaktadır. Bu çalışmanın sonucunda bireylerin topluluk düzeylerinde elit nüfus konumuna gelmesini ve etnik turizmin ve dikey hareketliliğin olmasını sağlayan faktörlerdeki güç katmalarına dikkat çekmektedir.

Tu ve Zhang (2020), etnik azınlık bölgelerin ekonomik kalkınması için turizm, önem arz ettiği vurgulanmasına rağmen kesinleşmiş ekonomik etkileri üzerinde bilgi çok kısıtlı kalmıştır. Bu çalışmada 2007-2016 yılına kadar Çin'in 75 etnik özerk bölgelerinden elde edilen verilerle turizmin gelişmesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri kullanarak test etmiştir. Analizde toplam turizm gelirlerinin GSYH'ya oranı, finansal gelişmişlik düzeyi, devlet boyutu, ulaşım, sektör yapısı, sosyal tüketim düzeyi değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda Çin'in etnik azınlık bölgelerinde turizmin, ekonomik büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır. İlave olarak turizmin ekonomik büyümeye katkısı, turizm uzmanlaşmasının artmasıyla birlikte azalma eğilimindedir.

Maruyama ve Woosman (2015), çalışmasında etnik turizme yönelik seçilen bölgedeki bakış açısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada Japonya'da bulunan bir Brezilya mahallesi incelenmek suretiyle bu mahallede yaşayan Japon sakinlerin Brezilya kültürü merkezli etnik turizm hakkındaki tutumları analiz edilmiştir. Bu araştırmada mahalle sakinlerinin Brezilyalılara karşı etnik tutumlarının, etnik turizmi destekleme düzeylerini nasıl etkilediği araştırılmıştır. 456 Hanede yapılan anket verilerinden çoklu regresyon analizi, ANOVA ve t istatistiği yapılarak Brezilyalılara karşı olumlu tavır içinde olan mahalle sakinleri etnik turizmde Brezilyalıları etnik turizmin bir parçası olması ve onlarla etkileşim için bir fırsat olarak değerlendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca

etnik turizm sosyo-demokratik ve yerleşim faktörlerinin bireyleri etkilediği tespit edilmiştir.

Albayrak ve Özmen (2018), bu çalışmada Alaçatı'nın turistik olarak gelişmesi ile etnik kimliğinin etkisi var mı? Sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın sonucunda mübadele, İstanbul ve Anadolu'dan çeşitli göçler aldığından dolayı etnik kimlik öğelerinin unutulmasını sağladığı vurgulanmıştır. Ayrıca Alaçatı turizminin gelişmesinde etnik kültür ile ilişkisinin zayıf olduğu ulaşılmıştır.

Duran (2011), çalışmasında kültür, kimlik ve sürdürülebilirlik kavramlarının turizmle olan ilişkisini açıklık getirmektedir. Ayrıca turizmin bir bölgenin sosyo-kültürel yapısında oluşturduğu değişimlere yönelik tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmada bölge turizminin gelişmesi için kültürel kimliğin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması gerektiği konusunun altı çizilmiştir.

Jamontaite ve Akova (2016), bu çalışmada Trakai'de yaşamakta olan Karay Türklerinin Litvanya'nın etnik turizmi için sahip potansiyel analiz edilmiştir. Türk turistlerin Trakai'yi tercih etmeleri ile bu bölgede yerel yönetimler, halk ve yerel işletmelerin etnik turizmle ilgili algıları incelenmiştir. Mülakat yöntemiyle elde edilen verilerle bölgenin etnik turizminin büyümesi için stratejiler belirlenmesi amacıyla SWOT analizi yapılmıştır. Trakai şehri, Litvanya'nın en ünlü Türk destinasyonlarından bir tanesi olması sebebiyle ve yapılan çalışmada Karay etnik turizm potansiyelinin yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Bu potansiyele ulaşmak için Karay etnik kültür ürünlerinin Türk turistlere pazarlanması, Litvanya'nın tanımını yapılırken Karay kültürünün de Türkiye'ye tanıtılması ve vize işlemlerinin kolaylaşması gibi birtakım önerilerde bulunulmuştur.

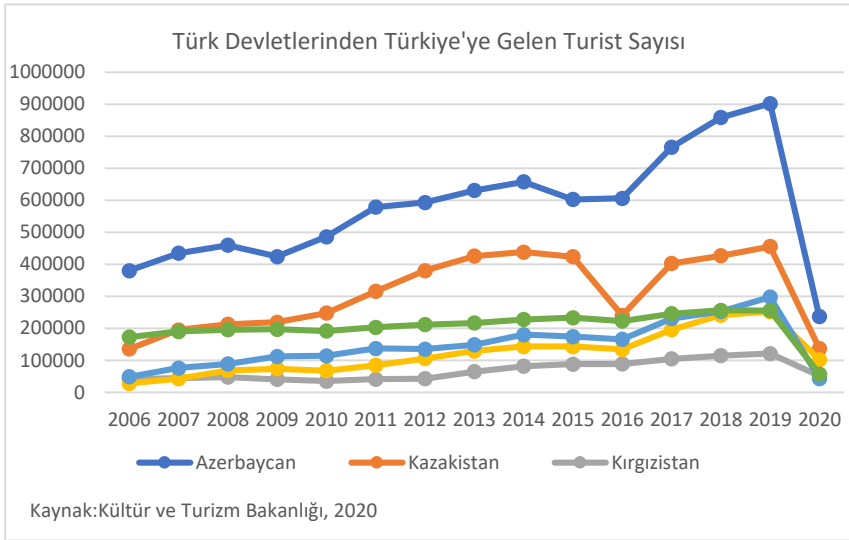
6. Türkiye'de Etnik Turizm

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından sonra Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, etnik kültürel bağları sebebiyle bu ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türk Cumhuriyetleri ile sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi oldukça önemli bir duruma gelmiştir. Ayrıca siyasi, iktisadi ve iş birliklerinin yanında

turizm alanında da ilişkilerin kuvvetlendirilmesi gerekmektedir (Evcin, 2017: 77).

Türkiye 1990'lı yıllarda Türk devletlerini "Türk Devlet Zirvesi" adı altında bir araya getirmiştir. Böylece din, dil, ırk gibi benzer etnik grupların devletlerini ortak bir payda da buluşturmak suretiyle turizmin de dahil olduğu farklı alanlarda ekonomik fayda sağlanmıştır (Bayrakçı, 2018: 230-231).

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 Turizm Stratejisinde turizm tanıtımı için Ortadoğu, İran ve Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerine öncelik olarak reklam kampanyaları düzenleyerek turist sayısını artırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Türkiye ile etnik köken, tarihi ve kültürel ilişkileri olan bu ülkelerin turistik potansiyelinin yanında iş birliklerin oluşmasına olumlu etkisi olacağı vurgulanmıştır (Gülcan vd., 2017: 106).

Grafik 1. Türk Devletlerinden Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı (2006-2020)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.

Grafik 1. incelendiğinde Azerbaycan'dan gelen ziyaretçi sayısı 2006 yılında 380.133 kişi olarak gerçekleşmiş ve 2019 yılında 901.723 kişi ile en yüksek sayıya ulaşılmıştır. Türk devletleri arasında Türkiye'ye en çok turist Azerbaycan'dan gelmiştir. 2006 yılında Kazakistan'dan gelen turist sayısı 135.637 olup 2015 yılına

kadar sürekli bir artış gerçekleşmiş ve 423.744 olmuştur. 2016 yılında 240.188'e düşmüştür. 2019 yılında 455.724 kişi ile en yüksek turist sayısına ulaşılmıştır.

2006 yılında Kırgızistan'dan gelen turist sayısı 41.455 kişi ve yıllar itibariyle artış trendi sergilemiş ve 2019 yılında 121.364 olarak gerçekleşmiştir. Özbekistan'dan 2006 yılında 28.607 kişi, 2019 yılında 252.138 kişi Türkiye'yi ziyarete gelmiştir.

2006 yılında Türkmenistan'dan gelen turist sayısı 48.857 kişi iken yıllar itibariyle sürekli bir artış trendi izlediği ve 2019 yılında 297.706 kişiye ulaşmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden gelen turist sayısı 2006 yılında 172.679 olup bu sayıyı 2019 yılında 255.986 kişi olarak gerçekleştirmiştir.

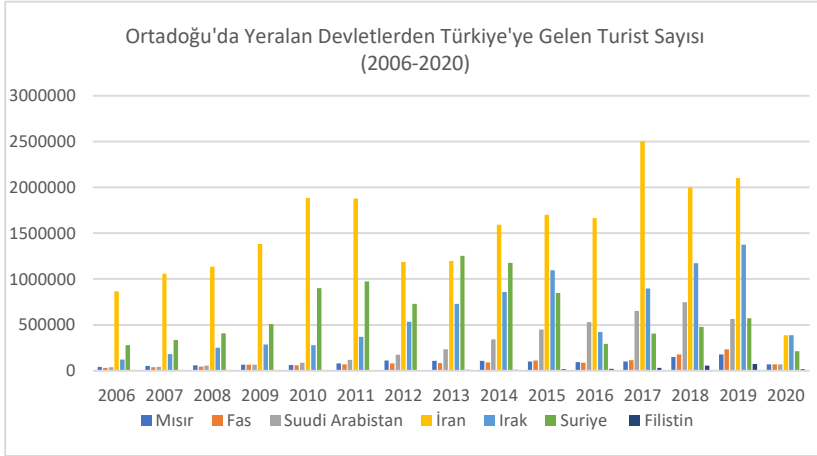
Azerbaycan'dan gelen turist sayılarında görülen artışların sebepleri arasında 1993 yılında Turizm İş birliği Protokolü gösterilebilir. Bu protokol ile vize kolaylığı tanıtım ve reklamların yapılması gibi birçok alanda yapılan iyileştirmeler ile turistik faaliyetler cazip hale gelmiştir. Ayrıca "Türkiye turizm stratejisi 2023" belirtildiği gibi Türk Cumhuriyetlerinde tanıtım ve reklam faaliyetlerin geliştirilmesi olarak gösterilebilir. Bu tür turizm stratejileri ile etnik kültürel bağların kuvvetlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Evcin, 2017: 78; Gülcan vd., 2017: 106).

Kazakistan da etnik kültürel bağlar sebebiyle Türklere yakındırlar. Kazakistanlı turistlerin yarısından fazlası Türkiye'yi tercih etmektedirler. Türkiye'den sonra sırayla Birleşik Arap Emirlikleri, Tayland, Malezya, Mısır'ı tercih etmektedirler (Gülbahar, 2015: 219).

Türkiye'nin etnik yapısı itibariyle pek çok etnik kimlikteki insanı barındırmaktadır. Kürt, Arap, Zaza gibi farklı etnik grupların bulunduğundan dolayı anavatanı Ortadoğu olan bu etnik kültürel grupları da bu etnik turizm açısından değerlendirilmektedir (Bayrakçı, 2018: 2016).

Grafik 2.'de Ortadoğu'da yer alan devletlerden Türkiye'ye giriş yapan ziyaretçi sayısı verilmiştir. Türkiye'ye olan turistik talebi en fazla olan ülke İran olmuştur. İran'dan 2006 yılında 865.941 kişi olan turist sayısı 2011 yılına kadar sürekli artarak 1.879.304 kişiye ulaşmıştır. 2012 yılında gelen turist sayısında önemli miktar azalmalar yaşanmıştır. 2011 yılında 1.186.343

kişiye gerilemiştir. Ancak 2011 yılından sonra gelen turist sayısında önemli artışlar olduğu ve 2017 yılında 2.501.948 kişi ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılında 2.102.890 kişi olmuştur. 2012 yılındaki turist sayılarındaki azalmanın arkasında yatan nedenlerinden biri, yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında döviz fiyatlarındaki geçici artış olduğu belirtilebilir (Tuna ve Akbaş, 2019: 283).

Grafik 2. Ortadoğu'da Bulunan Devletlerden Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı (2006-2020)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021.

Mısır'dan gelen Turist sayısı 2006 yılında 42.686 kişi ve yıllar itibariyle artışlar ve azalışlar olmasına rağmen 2019 yılında 177.655 kişi olarak gerçekleşmiştir. Fas'tan gelen turist sayısı 2006 yılında 30.410 ve 2019 yılına gelindiğinde 234.264 kişiye ulaşmıştır. 2006 yılında Suudi Arabistan'dan 38.890 kişi ve 2019 yılında 564.816 turist gelmiştir.

Irak'tan 2006 yılında 123.118 kişi, 2015 yılında 1.094.144 ile turist sayısında artış yaşanmıştır. 2016 yılında ciddi miktarda azalma ile turist sayısı 420.831'e gerilemiştir. Ancak 2019 yılı 1.374.896 kişi Irak'tan en çok turist gelen yıl olmuştur. Suriye'den 2006 yılında 277.779 kişi, 2014 yılında 1.176.490 kişi ile en çok turist geldiği yıl olmasının ardından 2015 yılında Suriye'de yaşanan iç savaşın etkisiyle turist sayısında azalma meydana gelmiştir. 2019 yılında 571.976 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Filistin'den gelen turist sayısı 2006 yılında 3.163 kişi ve 2019

yılında 72.760 kişi olmuştur. Genel olarak Ortadoğu'daki ülkelerden gelen turist sayılarında önemli artışların olduğu tarihi, kültürel ve etnik bağların kuvvetlenmesine yol açtığı söylenebilir.

7. Sonuç ve Öneriler

Kırsal kalkınmanın genellikle ekonomik boyutu gündeme gelse de sosyo-kültürel boyutunun da göz ardı edilmemesi gerektiği kalkınmanın bir bütün olarak gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca kırsal alanlardaki tarımsal istihdamın yerine tarım dışı gelirlerinin çeşitlenmesi ile göçün önüne geçilmesi öncelikli amaçlardandır. Bu sebeple tarımın dışı istihdamın sağlanması bölgelerdeki etnik turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ile mümkün olacağı söylenebilir. Etnik turizm potansiyelini açığa çıkarılması ile çeşitli turizm planlaması yapılması elzemdir. Özellikle hükümetlerin etnik grupları tanıyarak düzenlemeler getirmesi, bölgenin etnik kimliğinin ön plana çıkartması hem ekonomik kalkınmayı hem de kültürlerin korunmasını sağlayacaktır. Ayrıca etnik turizmin iş ve gelir oluşturma potansiyeli ile işletmeciler ve etnik gruplar güdülenerek turistlerin ilgisini çekecek kültürel değerleri metalaşacaktır. Böylece bazı kırsal alanlardaki etnik grupların yoksulluktan kurtulmasına yardımcı olacaktır. Etnik topluluklar ve ülkeler için gelir kaynağı olan etnik turizm, kırsal kalkınmayı hızlandırmak ve etnik değerlerin canlanması için bir fırsat sunmaktadır. Bu fırsatları değerlendirebilmek için kırsal kalkınma planlarına etnik turizm politikalarının eklenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın sonucunda kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için etnik turizm politikalarına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Acar, M. (2008). "*Tarım ve Kalkınma*", içinde Ed. S. Taban ve M. Kar "Kalkınma Ekonomisi, Ekin Yayınları, Bursa; 159-184.
- Akbaş, Z.ve Tuna, H. (2019). 21. Yüzyıl Türk Dış Politikasında Yaşanan Değişimlerin Turizme Etkisi: Ortadoğu'dan Gelen Turistler Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 277-285.
- Albayrak, A.ve Özmen, Ö. N. T. (2018). Turizm Gelişimi ile Kültürel Kimlik Olgusu Arasındaki İlişki: Alaçatı Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(1), 129-150.

- Barsbay, M. Ç.ve Öktem, M. K. (2018). *Sağlık Turizminin Kırsal Kalkınmaya Etkisi*. İçinde, Geçmişten Geleceğe Taşınan Miras Ayaş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Bayrakçı, S. (2018). *Etnik Kimlik, Din ve Turizm*. Ed. C. C. Özcan içinde, Turizmin Ekonomi Politikası (s. 221-249), Çanakkale: Pardigma Akademi Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşina Yayınları.
- Çelik, H. (2016). Yoksulluk ve Kırsal Kalkınma Politikaları: Güneydoğu Anadolu Projesi İçin Bir Değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 29-48. DOI: 10.25204/iktisad.296719.
- Diker, O. (2019). Somut Olmayan Kültürel Miras ile İlişkisi Bağlamında Etnik Turizm. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 671-684. DOI: 10.15869/itobiad.531408
- Duran, E. (2011). Turizm, kültür ve kimlik ilişkisi; turizmde toplumsal ve kültürel kimliğin sürdürülebilirliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 291-313.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis* (No. 7). WW Norton & company.
- Evcin, E. (2017). Azerbaycan'da Türkiye'nin turistik tanıtım ve propaganda faaliyetleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 76-100.
- Gülbahar, M. O. (2015). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Turizm İlişkileri: Azerbaycan ve Kazakistan Örnekleri*. Ed. B. Şanlı ve E. Haykır Habikoğlu içinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetler Arasındaki Ekonomik İlişkiler (s. 209-226). Celalabat: Türk Dünyası Kırgız-Türk Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültür Yayınları.
- Gülcan., B, Gücer., E, Oktay, K ve Kızanlıklılı, M. (2017). Orta Asya Türk Devletlerinde Türkiye'nin Turistik İmajı: Kırgızistan ve Kazakistan'da Bir Alan Araştırması. *Bilig*, (81), 105-137.
- Ishii, K. (2012). The impact of ethnic tourism on hill tribes in Thailand. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 290-310.

- Işık, N. ve Baysal, D. (2011). Avrupa Birliği'ne uyum sağlama Türkiye'de bakım politikası: Genel bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 165-186.
- Jamontaite, K, Akova, O. (2016). Litvanya Karay Türklerinin Etnik Turizm Potansiyelinin İncelenmesi. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 5(1), 30-52.
- Katipoğlu, P. ve Armağan, G. (2020). Tarımda Beşeri ve Sosyal Sermayenin Kırsal Kalkınmada Önemi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 155-175. DOI: 10.24988/ije.202035112.
- Koçtürk, O. M., Duramaz, S. ve Eker, M. (2013). Kırsal Kalkınmada Bankacılık ve Tarımsal Kredi Uygulamaları: Manisa Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 372-394.
- Kuşat, N. (2014). Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 65-87.
- Li, Y., Knight, D. W., Luo, W. ve Hu, J. (2020). Elite circulation in Chinese ethnic tourism. *Annals of Tourism Research*, 85, 103030.
- Li, Y. J., Yu, H., Chen, T., Hu, J. ve Cui, H. Y. (2016). Livelihood changes and evolution of upland ethnic communities driven by tourism: a case study in Guizhou Province, southwest China. *Journal of Mountain Science*, 13(7), 1313-1332. <https://doi.org/10.1007/s11629-015-3631-6>.
- Lor, J. J., Kwa, S. ve Donaldson, J. A. (2019). Making ethnic tourism good for the poor. *Annals of Tourism Research*, 76, 140-152.
- Maruyama, N. ve Woosnam, K. M. (2015). Residents' ethnic attitudes and support for ethnic neighborhood tourism: The case of a Brazilian town in Japan. *Tourism Management*, 50, 225-237.
- Smith, V. L. (Ed.). (1989). *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. University of Pennsylvania Press., USA.
- Tu, J. ve Zhang, D. (2020). Does tourism promote economic growth in Chinese ethnic minority areas? A nonlinear perspective. *Journal of Destination Marketing & Management*, 18, 100473.

- Van den Berghe, P. L. (1994). *The quest for the other: Ethnic tourism in San Cristóbal*. Mexico, Seattle & London: University of Washington Press.
- Yang, L. (2011). Ethnic tourism and cultural representation. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 561-585.
- Yang, L. ve Wall, G. (2009). Ethnic tourism: A framework and an application. *Tourism Management*, 30(4), 559-570.
- Yang, L., Wall, G. ve Smith, S. L. (2008). Ethnic tourism development: Chinese Government Perspectives. *Annals of Tourism Research*, 35(3), 751-771.

KIRSAL KALKINMA VE KIRSAL TURİZM İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN KIRSAL TURİZMİN ÖNEMİ

Ahmet ŞAHBAZ

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
asahbaz@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8355-5367

Ayşe CEYLAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
ayse.ceylann05@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9770-5642

1. Giriş

Son yıllarda “kırsal kalkınma” kavramı sık sık gündeme gelmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin mutluluk ve varlık içinde yaşamasını sağlama ve yaşam kalitesini artırma amacı, kalkınma arayışlarını hızlandırmıştır. Dünyada kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin üretimindeki verim düşüklüğü, yoksulluk, toprak kirlenmesi gibi problemler kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Dolayısıyla kırsal alanlarda yaşanan sorunlar sadece o alanlarda yaşayanların değil, aynı zamanda bütün ülkeyi ilgilendiren bir sorun olmuştur. Özellikle tarım sektörünün son yıllarda milli gelirdeki payının azalması, gelir dağılımında dengesizliklere sebep olmuştur. Dahası, kırsal ve kentsel alanlar arasında sosyo-ekonomik açıdan farklılıklar meydana gelmiş ve bu durumun sonucunda kırdan kente göçlerde artışlar meydana gelmiştir. Dolayısıyla ülkeler için genel sosyo-ekonomik durumun düzeltilmesi ve kırsal alanlarda yaşayanların sorunlarının çözümü için çeşitli ve bütüncül önlemlerin alınması zorunlu hale gelmiştir (Güngör vd., 2013: 32). Ayrıca kırsal alanlarda kalkınmanın gerçekleşebilmesi için tarımsal kalkınmanın yanı sıra kırsal turizme de gereken önem verilmeye başlanmış ve kırsal turizm

günümüzde önemli bir gündem konusu haline gelmiştir (Çeken vd., 2007: 1).

Kırsal turizm kavramı; çiftlik turizmi, yeşil turizm ve yayla turizmi olarak da adlandırılan, doğa tatillerini kapsayan bir turizm faaliyetidir. Doğa tatillerinin yanı sıra kırsal turizm; alışveriş, kayak, bisikletli veya atlı doğa gezilerini, macera, termal turizm, avcılık ve balıkçılık, sanat, tarih gibi çok yönlü bir yapıyı içeren turizm türüdür (Özdemir, 2012: 19). Hem dünyada hem de Türkiye’de hızlı bir şekilde gelişen kırsal turizm sektörü, günümüzde tarımsal ve hayvansal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde, söz konusu faaliyetlerin turizm açısından bir arz kaynağı olarak kullanılması şeklinde gerçekleşmektedir. Kırsal turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal faaliyetleri geliştirdiği için desteklenen bir turizm türüdür. Tarımsal faaliyetlerin azaldığı yerlerde, özellikle işsizliğin azaltılması için teşvik edilmektedir. Kırsal alanlarla kentler arasındaki gelir düzeyi ve yaşam standartları arasında önemli farkların olması, kırsal alanlarda kalkınmanın önemini gündeme getirmiştir. Özellikle söz konusu farkların her geçen gün giderek artması, kırsal alanların kalkınmasında yeni model ve yaklaşımların gündemde olmasına yol açmıştır (Kadanalı ve Yazgan, 2012: 98).

Kır ve kent arasındaki gelir eşitsizliğinin azaltılması, kırdan kente göçlerin engellenmesi, kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam standartlarının artırılabilmesi için kırsal turizm önemli bir araçtır. Özellikle tarım faaliyetlerinin yanı sıra, kırsal alanlarda yaşayan bireylere ek gelir kaynağının yaratılması için kırsal turizmin geliştirilmesi son zamanlarda büyük önem taşımaktadır. Kısacası kırsal turizm hem kırsal alanların kalkınmasında hem de ülke ekonomisine destek olması açısından turizmin önemli kollarından birini oluşturmaktadır. Çalışmada, kırsal kalkınma kavramı açıklanıp, kırsal turizmin tanımına ve bileşenlerine yer verilmiştir. Ayrıca kırsal turizmin ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, kırsal turizm ile kırsal kalkınmanın ilişkisinden bahsedilmiş ve son olarak Türkiye’de kırsal turizmin önemi incelenmiştir.

2. Kırsal Kalkınma Kavramı

Kavram olarak kırsal kelimesi literatür incelendiğinde, ilk olarak “köy” olgusu ile özdeşleştirilmektedir. Ancak gerçekte “kent” kelimesinin zıt anlamı olarak kullanılmaktadır. Kırsal alan, kent olarak tanımlanan yerleşim alanlarının dışında kalan bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kırsal alanlar tarımsal faaliyetlerin yapıldığı; bucak, mezra, köy ve kom gibi isimlerle adlandırılan ve belli ölçütlere dayandırılarak kent sayılma seviyesine gelmeyen kasabaları da kapsamı içine alan yerleşim yerleridir. Dolayısıyla kırsal alanlar, ekonomisi tarıma dayalı, yüz yüze ilişkilerin var olduğu, iş bölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaşmadığı toplumsal yaşam alanları olarak tanımlanmaktadır (Güngör vd., 2013: 33).

Küreselleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte dünya genelinde ekonomik, siyasal, hukuksal, kültürel, çevresel, teknolojik değişimler ve gelişimler gerçekleşmiştir. Hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerin kalkınmada uyguladıkları politikaların en önemlisi kırsal kalkınma politikaları olmuştur. Söz konusu politikaların tekrardan gözden geçirilmesi bütün ülkelerin gündeminde yer almıştır. Dolayısıyla kırsal kalkınma kavramı son yıllarda en çok üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, gönüllü kuruluşlar, hükümetler ve sivil toplum örgütleri gerçekleştirdikleri programlarında kırsal kalkınma konusunda daha fazla çalışmaya başlamışlar ve kırsal kalkınma için ayırdıkları kaynaklarını artırmışlardır (Çeken vd., 2007: 2).

Kırsal kalkınma kavramı; kırsal yerleşim yerlerinde ekonomik refahın ve sosyal yaşam kalitesinin artırılması, kırsal kent arasındaki gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi, kırsal alanlardaki altyapı eksikliklerinin giderilmesi, yoksulluğun azaltılması veya ortadan kaldırılması, tarım topraklarının adaletli bir şekilde paylaşımı ve tarım modernizasyonu gibi konuların işbirliğine dayanarak işlevsel ve bütünleşik bir şekilde gelişimi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile kırsal kalkınma kavramı; sürdürülebilirlik ilkesi temel alınarak, kırsal alanlardaki ekonomik gelişme ve sosyal yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik mekânsal, sosyal, kültürel, ekonomik, kurumsal ve ekolojik faktörlere dayanan çok sektörlü ve bütünleşik stratejileri kapsayan bir olgu olarak ifade edilmektedir (Özcan ve Akci, 2016: 2).

Birleşmiş Milletler ise kırsal kalkınma kavramını; küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik ve sosyal koşulları geliştirmek hedefiyle giriştikleri çabaların, ulusun bütününe yayılması ve ulusal kalkınma çabalarına gerekli olan katkıda bulunmalarının sağlanması süreci olarak tanımlamaktadır (Ongun ve Gövdere, 2014: 53).

3. Kırsal Turizm Kavramı

Turizm endüstrisi, küresel ekonominin en hızlı büyüyen ekonomilerinden biridir. İmalatta yeni üretim yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlayan, deniz ve demiryolu ulaşımının gelişmesine yol açan 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, kişilerin tatil yapması için boş zamana sahip olmasını sağlamış ve böylece turizmin gelişmesi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 20. yüzyılda hava ve diğer seyahat araçlarında yaşanan teknolojik gelişmeler, kitle turizminin coğrafi olarak daha geniş yerlere ulaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler turizm endüstrisinden kar elde etme amacı içerisine girmişlerdir. Turizmin Türkiye’de ve dünyada ekonomik olarak önemi her geçen yıl artmakta ve geniş kitleleri ilgilendiren bir olgu haline gelmektedir. Turizmin gelişmesi ise, turizm arzının çeşitliliği ile doğrudan ilişkilidir. Son yıllarda özellikle uluslararası turizm hareketlerine katılan bireylerin farklı beklentilerde olması, turizm arzında son derece önemli çeşitlilik oluşmasını sağlamıştır. Son dönemlerde turistlerin büyük bir kısmı deniz, kum, güneş odaklı turizmden daha çok alternatif turizm türlerini tercih etmektedir. Söz konusu alternatif turizm türlerinden birisi de kırsal turizmdir (Çeken vd., 2007: 3).

Kırsal alanlar, doğal ve kültürel yapılarından dolayı, özellikle kentte yaşayan bireylerin ihtiyaç duydukları tatil gereksinimlerine cevap vermektedirler. Kentte yaşayan bireyler, kırsal alanlara genellikle, tatil amacıyla günübirlik veya akraba ziyaretleri için gitmektedirler. Kentlerde yaşayan insanlara kırsal yaşam şeklinin çekiciliği, kırsal alanlarda stres ve baskı yaratan sınırlamaların ve zorunlulukların olmaması, kişilerin kendilerini özgür hissetmeleri gibi olanaklar günümüzde hem hafta sonları hem yıllık tatillerde bu alanlara yoğun ziyaretlerin olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla “kırsal turizm” olarak adlandırılan turizm türü doğmuştur (Soykan, 1999: 68). Kırsal turizm kavramı günümüzde tarımsal faaliyetlerin daha yoğun olduğu yerlerde tarım faaliyetlerinin yanı sıra, turizm

sektörüne bağlı olarak gelişen yeni bir turizm çeşididir. Gerçekleştirilen alanlara göre kırsal turizm; çiftlik turizmi, köy turizmi, yayla turizmi ve tarım turizmi gibi isimlerle de anılmaktadır (Çeken vd., 2012: 12).

Kırsal turizm kavramı genellikle boş zamanı geçirme, rekreasyon ve az da olsa iş amaçlı, ülke içerisinde veya farklı ülkelerin kentli insanların kırsal alanları kullanımını içerir. Dahası, bahsi geçen kısa tanım çok sayıda ayrı ve karmaşık farklılıklara işaret etmektedir. Kırsal turizm, turistlerin daimi ikamet ettikleri evlerinden uzak olan bir ülkede uzun bir tatil veya birkaç dakikalık uzaklıktaki kırsal alanda birkaç saatlik gezi de olabilmektedir. Söz konusu tatiller kent yakınında olma veya tura çıkmış olma, kültür veyahut rahatlama, spor etkinliği gibi fiziksel faaliyetler, aile ve akraba ziyaretleri gibi duygusal amaçlı geziler olabilir. Dolayısıyla kırsal turizm bu farklılıklardan dolayı tanımlanması ve genelleme yapılması zor bir kavramdır (Aydın, 2012: 40). Kırsal turizm kavramını daha iyi kavrayabilmek için kırsal turizmi oluşturan bileşenlerin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Kırsal turizmin bileşenleri; kırsal alanlar, kırsal miras, kırsal yaşam ve kırsal etkinliklerdir. Şekil 1'de kırsal turizmin bileşenlerine yer verilmiştir (Ongun ve Gövdere, 2014: 52).

Şekil 1. Kırsal Turizmin Bileşenleri

Kaynak: Özdemir, 2012.

4. Kırsal Turizmin Etkileri

4.1. Kırsal Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm, özellikle yüksek işsizlik seviyesi olan ülkelerde ve bölgelerde kalkınmanın gerçekleşmesi için istihdam sağlayan bir sektör olarak görülmektedir (Kadanalı ve Yazgan, 2012: 98). Dolayısıyla kırsal alanlarda yaşayan kişilerin gelirlerinin düşük olması, çalışma koşullarının kötü olması, tarım faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin yüksek olmaması, işsizliğin kırsal alanlarda yüksek olması ve mevsimlik işlerin yaygın olması kırsal alanlarda turizmi daha önemli hale getirmektedir (Torun, 2013: 33). Bu doğrultuda turizm faaliyetleri önemli bir istihdam aracı olarak kırsal bölgelerde ele alınmaya başlamıştır.

Kırsal bölgelerde ikamet eden insanların en önemli problemlerinden birisi işsizliktir. Kırsal bölgelerde turizmin gelişmesiyle birlikte söz konusu bölgelerde yaşayan insanların kente göç etmesi engellenerek yaşadıkları bölgelerde kalmaları sağlanabilecektir. Böylece kırsal turizm, kırsal bölgelerde işsizlik sorununun çözülmesini ve kırdan kente göçün azalmasını sağlayacaktır. Dahası, kırsal bölgelerde tarım faaliyetlerinden elde edilen gelirin yetersiz olması, kırsal yoksulluğa sebep olmaktadır. Kırsal turizmin gelişmesi ile birlikte üretim artacak ve söz konusu yoksulluk da azalacaktır (Çeken vd., 2012: 14). Kırsal turizmin gelişmesi, kırsal yörelerin kalkınmasına ve gelişmesine dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle tarımsal ve turistik etkinliklerin bütünleşik bir şekilde sürdürülmesi, kırsal alanlarda ve ülke çapında ekonominin gelişmesini sağlar (Torun, 2013: 34).

4.2. Kırsal Turizmin Çevresel Etkileri

Kırsal turizm, çok yönlü bir kavram olmasından dolayı ve birçok özelliği içerisinde barındırdığı için çevre ve kültür ile en uyumlu olan, olumsuz etkileri en az olan turizm türüdür. Turistlerin konakladıkları yerlerin çoğunlukla kırsal alanlarda ve kırsal yerleşmelerdeki mevcut konutlarda olması, betonlaşma ve daha fazla arazi kullanımı gibi çevre sorunlarına sebep olmamaktadır. Her mevsimde kırsal turizmin yapılabilmesi, mevsimsel yoğunlaşmaya ve turistik baskıya neden olmamaktadır. Turizm altyapı, konut ve çalışma şartlarının iyileştirilmesini sağladığı için, söz konusu olumlu gelişmeler kırsal bölgelerde

yaşayan halkın faydasını artırmaktadır (Kanadalı ve Yazgan, 2012: 99). Kırsal alanlarda turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile birlikte özellikle yöre insanı, kirli ve kişiliksiz bir çevrenin pazarlanamayacağı gerçeğini kavradıktan sonra, doğal çevrenin korunmasına özen göstererek, çevresel korumanın bizzat uygulayıcısı konumunda yer alacaktır (Soykan, 1999: 74).

Kırsal alanlarda yer alan çiftlikleri ve köyleri tatil yapmak için tercih eden turistler özellikle “doğal yaşamı tatmak için” söz konusu yerleri seçmektedirler. Dolayısıyla suların, ormanların ve dağların kirlenmemesi, tarım ve hayvancılığa dayalı üretim faaliyetlerinin canlılığını korunması büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak, kırsal turizmin sürekliliği için çevrenin ve kırsal yörelere ait kültürün korunması gerekmektedir. Turizm türleri içerisinde korumacılığa en fazla ihtiyaç duyan turizm türü olan kırsal turizm, tüm çevreyi otantik haliyle kullanmaya dayalıdır. Korumacılığın sağlanması için var olan bütün yapaylıkların kırsal yörelerde bulundurulmaması, kırsal bölgelerin asıl halleriyle kullanılması gerekmektedir (Soykan, 2003: 7).

4.3. Kırsal Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri

Turizm faaliyetlerinin kişilerin sosyal etkileşimini sağlayacağı ve sosyal ilişkilerini destekleyeceği ve bu durumun sonucunda kişilerde olumlu davranış değişikliklerinin oluşmasında etkili olacağı düşünülmektedir (Torun, 2013: 34). Turizmin sosyo-kültürel etkileri; değer sistemlerinde, aile ilişkilerinde, kişisel davranışlarda, ortak yaşam tarzlarında, ahlak kurallarında, geleneksel törenlerde ve toplum örgütlerinde oluşturduğu değişimler olarak sıralanabilir. Kırsal turizm de hem insanlarda hem de toplumda çeşitli sosyo-kültürel etkiler oluşturmaktadır (Karafakı ve Yazgan, 2012: 56).

Kentte yaşayan bireylerin kırsal bölgeleri ziyaretleriyle birlikte her iki kesim tarafından bilgi alış verişi sağlanmaktadır. Böylece kırsal alanda yaşayan bireyler yeni şeyler öğrenmekte, yeni insanlar tanımakta ve dışa açılmaktadırlar. Kırsal alanlara gelen turistler de kırsal alanda yaşayan ailelerle iletişim kurmakta, yeni dostlar edinmekte ve farklı hayat görüşlerine sahip olabilmektedirler. Özellikle kentte yaşayan insanların, kırsal alanda yaşayan bireylerin yaşamlarını yerinde görmesiyle birlikte, kırsal alanda yaşayan halkın sorunlarını fark edebilir ve çözüm yolları

bulunabilir. Kırsal turizmin gelişmesi, kırsal alanlarda yaşayan kadınların hane içerisindeki rollerinin değişmesi içinde büyük önem arz etmektedir. Ayrıca söz konusu gelişme ile birlikte kadınların çalışma hayatına aktif bir şekilde katılması daha kolay bir şekilde gerçekleşebilir (Kadanalı ve Yazgan, 2012: 99).

4.4. Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm İlişkisi

Kentler ve kırsal alanlar arasındaki gelir dağılımı ve yaşam standartları gibi ekonomik değerlerin paylaşımı özellikle günümüzde fazlasıyla adaletsizdir. Söz konusu adaletsizliğin oluşmasında yeni ekonomik düzenin etkisi oldukça büyüktür. Yeni ekonomik düzenden dolayı, özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte toplumlar; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerler açısından değişime uğramıştır. Bu değişimlerle birlikte daha çok gelişmekte olan ülkelerde plansız değişimlerin gerçekleşmesi yapısal deformasyonlara neden olmuştur. Söz konusu deformasyonların en büyük kısmı kırsal alanlarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu yapısal deformasyonların engellenmesi, kırsal alandan kente göçün yavaşlatılması ve kırsalda yaşayan bireylerin yaşam standartlarının kentlerde yaşayan bireylerle eşit konuma getirilmesi için kırsal kalkınma programlarının oluşturulması ve uygulanması bir mecburiyet olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle kırsal alanların gelişmesi için turizm faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla turizmin kırsal kalkınmada kullanılması, kırsal bölgelerde yaşam standartlarını yükseltecektir (Kuşat, 2014: 70).

Kırsal turizmin kırsal kalkınmaya olan etkisi genellikle yöredeki doğal, tarihi, kültürel yapı, kıyı yapısı ve tarımsal kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve faaliyete geçirilmesi ile doğrudan ilgilidir. Kırsal turizmle gerçekleşen kalkınma, özellikle günümüzde kırsal girişimcilerin destekleriyle daha iyi çalışmakta ve kırsal alanlarda sadece tarımla geçinen bireyler için ikincil bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Dolayısıyla kırsal turizm kırsal yörelerde tarım dışı faaliyetlerin oluşması için de önemli bir alandır. Kırsal alanlarda turizmin gelişmesi için, bu alanlarda doğal ve kültürel varlıkların zenginliği ve çeşitliliği büyük önem arz etmektedir (Çeken vd., 2012: 9). Kısacası kırsal turizm; kadın istihdamını artırması, yerel halkta girişimciliği artırması, yerel ekonomilere girdi sağlaması, ekonomik sektörlere destek olması, bölge ve ülke çapında kırsal kalkınmaya destek vermesinden dolayı

önemli bir güçtür (Soykan, 2003: 2). Kırsal turizm kırsal kalkınmanın önemli bir aracı olarak düşünülmektedir.

5. Türkiye İçin Kırsal Turizmin Önemi

Kırsal turizm kavramı gündeme geldiğinde, ilk önce doğa yürüyüşleri ve doğa sporlarını içeren açık hava ve rekreasyon etkinlikleri, alışveriş ve gününbirlik yeme içmeyi içeren köy ziyaretleri akla gelmektedir. İstanbul veya İzmir gibi büyük şehirlerin çevresinde, Antalya veya Muğla gibi turistik yerlerde, Bursa ve Kastamonu gibi tarihi ve kültürel şehirlerde, antik kentlerin yakınlarındaki köylerde söz konusu yönlü bir kırsal turizmin ilerlediği ve geliştiği gözlemlenebilmektedir (Güngör vd., 2013: 35). Kırsal turizm örnekleri Türkiye’de ilk olarak 1980’li yıllarda görülmüştür. İskandinav pazarına hâkim olan TURSEM Seyahat Acentesi kitle turizminin dışında uzman tur operatörlüğü etkinliklerine de başlamış ve Ordu ilinde yer alan çeşitli köylerde ikamet eden köylülerle anlaşarak, konukların bir hafta ile üç hafta arasında değişen sürelerde köy evlerinde ailelerle birlikte kalmalarını sağlamıştır. Bu amaç kapsamında Türkiye’ye gelecek olan turistlere kendi ülkelerinde kış ayları boyunca Türkçe dersleri almaları da sağlanmıştır. 1997 yılında TURSEM iflas etmiş ve uzun yıllar boyunca kırsal turizme yönelen başka bir seyahat acentesi olmamıştır (Aydın, 2012: 43).

Kırsal turizm yeni bir turizm türü olmasına rağmen, çok kısa zamanda hızla gelişebilecek bir turizm alanıdır. Özellikle Türkiye için çok önemli ekonomik faydalar sağlayabilecek önemli bir araçtır. Türkiye doğa turizmine altyapı sağlayabilecek turistik destinasyonlara sahip olan, kırsal turizm için çok önemli bir ülkedir. Doğa turizmi içerisinde yer alan; doğa yürüyüşleri, atlı doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, mağara turizmi, olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, yayla turizmi, ipek yolu ve inanç turizmi kırsal turizmin temelini oluşturmaktadır. Bu açıdan Türkiye söz konusu zenginlikleri içinde bulunduran ve kırsal turizm açısından avantajlı bir konumdadır (Kuşat, 2014: 82). Türkiye sahip olduğu tarihi ve doğal güzellikler bakımından kırsal turizmin uygulanabilirliği açısından önemli bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye kırsal turizm alanında büyük bir atılım gerçekleştirebilir.

Türkiye’de kırsal turizm kavramı denilince akla ilk olarak yayla turizmi gelmektedir. Ancak Türkiye’deki dağ ve orman

köylerinin dışında çeşitli ova köylerinde de tarihi ve sosyo-kültürel değerler mevcuttur. Öncelikle Doğu Anadolu Bölgesi ve söz konusu bölgede en önemli yayla ili olan Erzurum olmak üzere; bahsi geçen ilin Palandöken Dağları, Tortum Şelalesi, Rize Kaçkar Dağları, Uzundere Dinlenme Vadileri ve Artvin ili ve çevresi kırsal turizm bakımından büyük önem taşımaktadır. Karadeniz Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesinde yer alan yaylalar ise, kırsal halkın yaz aylarında hayvanları otlatma ve geçici süre için konaklama yeri olmalarının yanında, tarihi olayları ve değerleri hatırlatma açısından önemlidir. Dahası sportif olta balıkçılığı, çim kayağı, doğa yürüyüşleri ve yamaç paraşütü gibi aktiviteler kırsal turizm faaliyetlerinde uygulanabilir. Dolayısıyla yerli ve yabancı turistler için Türkiye önemli bir kırsal turizm ülkesi konumuna gelebilir (Çeken vd., 2007: 9).

Türkiye turizminin tanıtımında kültür, günümüzde olduğu gibi yıllardır kullanılan motifler arasında yer almaktadır. Türkiye’de yaşayan insanların misafirperverliği, hoşgörüsü, sıcak ilişkilerde bulunması ve kültürel zenginlikler yıllardır işlenen konular arasındadır. Kırsal alanlardaki kültür de, ülke tanıtımı ve turizm konusunda önemli bir araç niteliğindedir. Özellikle kurulan dostluk ilişkileri, her iki taraf için de unutulmaz anılar yaratmaktadır. Turizm için yapılan reklam ve propagandaların gerçekleştiremeyeceği başarıları, kırsal turizm faaliyetlerinin kolaylıkla gerçekleştirebileceği düşünülmektedir. Diğer turizm türleri de ülke tanıtımında büyük öneme sahiptir. Ancak Türk misafirperverliğinin daha iyi anlaşılması; odasını turiste veren, suyunu ve ekmeğini paylaşan, kilimin nasıl dokunduğunu öğreten, kırların güzelliklerini turiste gezdirerek gösteren insanların varlığı kırsal turizmin ülke tanıtımında önemli bir araç olduğunu kanıtlar niteliktedir (Soykan, 2003: 9).

Türkiye’de kırsal turizme dayalı stratejileri belirleyecek olan kurum T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’dır. Ancak söz konusu stratejiler Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmak zorundadır. 2023 Türkiye Turizm Stratejisi’nde Türkiye’nin turistik alanları bölgesel olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırılmayla birlikte hangi bölgelerde hangi turizm çeşitlerinin geliştirileceği bir eylem planı ile ortaya konulmuştur. Bu eylem planında Karadeniz Bölgesi “yayla turizmi”, Güneydoğu Anadolu Bölgesi “yemek ve inanç turizmi”, Doğu Anadolu Bölgesi “kış turizmi”, İç Anadolu Bölgesi

“kültür ve tarih turizmi”, Ege ve Marmara Bölgeleri “kültür ve termal turizmi” olarak sınıflandırılmıştır (Kuşat, 2014: 82). Bu sınıflandırmaya ek olarak kırsal turizmin sadece Karadeniz Bölgesinde değil, Türkiye’nin diğer bölgelerinde de, özellikle gelişmemiş bölgelerinde yapılabileceğini de belirtmek gerekir.

Sonuç olarak kırsal turizmin gelişmesi ve bu bağlamda Türkiye tanıtımının yapılıp kırsal turizmin ekonomiye destek olabilmesi için özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın kırsal alanlarda, pilot illerle kırsal turizmi teşvik edecek projeler yapması gerekmektedir. Ayrıca kırsal turizmin Türkiye’de gelişmesi ve ilerlemesi amacıyla yerel yönetimlerin ve uzman akademisyenlerin kırsal turizm kurulu oluşturması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle belirli zamanlarda yayınlanan kalkınma planlarının içerisinde kırsal turizme önem verilmesinin de kırsal turizmin gelişimine katkı sağlayacağı söylenebilir (Özçoban, 2020: 863). Kırsal turizmin Türkiye’de gelişme gösterip, atılım yapması konusu bu gibi önerilerin gerçekleştirilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Kırsal turizm, kırsal kalkınmanın en önemli araçlarından birisidir. Son yıllarda “kırsal turizm” kavramı sıkça gündeme gelmektedir. Kırsal alanlarda daha çok tarımsal faaliyetlerin gerçekleşmesi ve tarımsal faaliyetlerde verimin düşüklüğü, yoksulluğa ve yaşam standartlarının kentte yaşayanlara göre daha kötü olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kırsal turizmin ve dolayısıyla kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi hem kırsalda yaşayan bireyler hem de ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Kırsal turizmin gelişmesi ile birlikte, kırdan kente göçler azalacak, kırsal alanlarda yaşayan bireylere ek gelir kaynağı sağlanacak, kırsal alanlardaki işsizlik oranları azalacak ve kır kent arasındaki adaletsizlikler azalacaktır. Dolayısıyla kırsal turizm ile birlikte, hem kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşam standartları iyileşecek hem de ülke ekonomisine katkıda bulunulacaktır.

Son 15-20 yıl içerisinde kırsal turizmin önemi artmış ve bireyler deniz, kum, güneş faaliyetlerini içerisinde bulunduran kitle turizminden ziyade kırsal turizmi de tercih etmeye başlamışlardır. Özellikle kentlerden uzaklaşmak isteyen bireyler baskıdan uzaklaşmak ve rahatlamak için tatillerini kırsal alanlarda geçirmek

istemektedirler. Kırsal turizmin arz potansiyelinin yüksek olduğu Türkiye, sahip olduğu doğal, tarihsel ve sosyo-kültürel zenginliklerden dolayı önemli kırsal turizm destinasyonları arasında yer almaktadır. Ancak Türkiye’de ekonomik ve sosyal kalkınma kırsal alanlardan ziyade kentsel alanlarda daha hızlı ilerlemektedir. Özellikle kentsel alanlarda sanayi ve hizmet sektörlerinde yapılan faaliyetler, kırsal alanlarda yaşayan bireylerin kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, ekonominin gelişmesi için kırsal kalkınmaya önem verilmesi son derece önemlidir. Kırsal kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için de kırsal turizm faaliyetlerinin desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de kırsal turizmin geliştirilmesi için öncelikle kırsal alanlardaki potansiyellerin belirlenip, bu alanlarda yaşayan bireylerin bilgilendirilmesi gerekmektedir. Kırsal turizm için önemli olan kırsal alanlardaki doğal, tarihi, sosyal ve kültürel bileşenlerin tanımlanması, korunması oldukça önemlidir. Kırsal turizm potansiyeli olan yörelerde yaşayan insanlara turizm eğitim programları düzenlenerek, bu yörede yaşayan insanlar bilinçlendirilmelidir. Dahası kırsal alanlarda turizmin geliştirilmesi için stratejik planların hazırlanması ve uygulanması gerekmektedir. Kırsal alanlara ulaşımın daha konforlu yapılabilmesi için köy yollarının iyileştirilmesi ve altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Kırsal alanlarda doğal güzelliklerin korunması ve çevresel bozulmaların engellenmesi için yöre halkı ve turistlerin bilinçlendirilmesi önemli hususlar arasında yer almaktadır. Son olarak, kırsal alanlarda turistler için konaklama işletmeciliği, dinlenme tesisi ve sağlık merkezleri yapan işletmecilere devlet tarafından destek verilmelidir. Sonuç olarak Türkiye’de önemli potansiyele sahip olan kırsal turizmin gelişmesi ve ilerlemesi için, özellikle de kır ile kent arasındaki adaletsizliğin giderilmesi için kırsal turizme önem verilmeli ve bu alanda çalışmalar ve projeler geliştirilerek uygulanmalıdır.

Kaynakça

Aydın, O. (2012). AB’de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye’de Kırsal Turizm. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23): 39-46.

- Çeken, H., Dalgın, T. ve Çakır, N. (2012). Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2): 11-16.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T. (2007). Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1): 1-14.
- Çeken, H., Uçar, M. ve Dalgın, T. (2012). Kırsal Turizmin Gelişimi Konusunda Yerel Halkın Algıları: Fethiye Yöresi Örneği. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 1(1): 4-28.
- Güngör, H. Y., Karakaş, A. ve Fındıklı, Ö. (2013). Tarih-Kültür-İnanç Kenti Diyarbakır. Haspolat, K. Y. ve Yılmaz A. A. (Ed.), Kırsal Turizm-Kırsal Kalkınma İlişkisi ve Dünyada Kırsal Turizm Örnekleri, içinde (s. 32-46). İstanbul: Uzman Matbaacılık.
- Kadanalı, E. ve Yazgan, Ş. (2012). Kırsal Turizmin Ekonomik-Sosyal ve Çevresel Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23): 97-100.
- Karafaki, Ç. F. ve Yazgan, E. M. (2012). Kırsal Turizm Kavramsal Yaklaşım, Kırsal Turizmin Önemi ve Etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2): 55-58.
- Kuşat, N. (2014). Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(10): 65-87.
- Ongun, U. ve Gövdere, B. (2014). Bölgesel Kalkınmada Kırsal Turizmin Etkisi: Ağlasun Yeşilbaşköy Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4(2): 51-57.
- Özcan, K. ve Akci, A. (2016). Kırsal Kalkınma İçin Model Önerisi: Köy Kümeleri. *TEAD Araştırma Makalesi*, 2(1): 1-11.
- Özçoban, E. (2020). Koronavirüs'ün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Kırsal Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Analiz. *Turkish Studies*, 15(4): 853-866.
- Özdemir, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmden Yararlanma Olanakları: Gökçeada Örneği. *Karamanoğlu*

Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(23): 19-21.

Soykan, F. (1999). Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10: 67-75.

Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12: 1-11.

Torun, E. (2013). Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24): 31-37.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMET PROGRAMLARI ÇERÇEVESİNDE TURİZM POLİTİKALARININ ANALİZİ

Güray KARACIL

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
guraykaracil@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8691-0395

Çağrı SAÇLI

Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye,
cagri.saccli@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7771-8190

Ceyhan Can ÖZCAN

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye,
ccoocan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1951-5894

1. Giriş

Belirli sorunların çözümü için gelecekte alınacak önlemlerin ve önceden kabul edilen ilkelerin bütününe oluşturan politika, gündemi belirleme, karar verme ve son olarak uygulama aşamalarından oluşan süreçlerin tamamını kapsamaktadır (Solak Güleç ve Sürmeli, 2015: 24). Politika oluşturma sürecinde kişiler, kurumlar, yasalar, fikirler, algılar, seçimler gibi birçok faktör etkili olabilmektedir. Ancak kamu politikası oluşturulurken hükümetler ya da kamu otoriteleri etkili olabilmektedir (Hall ve Jenkins, 2004: 527).

Kamu politikası en genel ifadeyle, hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettikleri faaliyetlerinin tamamı olarak tanımlanmıştır (Dye, 1987: 3). Belirli bir sınıra ve toprak parçasına sahip olan her devletin kendine ait bir kamu politikası bulunmaktadır. Kamu politikalarının oluşturulmasının temel nedeni, devletin vatandaşlarına duyduğu sorumluluk duygusundan

kaynaklanmaktadır (Aktel ve Erten, 2017: 165). Ancak devletin kamu politikası oluşturabilmesi için öncelikle o konu ile ilgili otoritesinin bulunması gerekmektedir. Örneğin, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanamayacağı hakkında bir yasa ya da kanun bulunuyorsa devlet bu konu hakkında kamu politikası üretmez (Gül, 2015: 8). Bir konu ile ilgili devletin kamu politikası üretmesi, devletin o konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Usta, 2013: 80). Bu bağlamda ülke ekonomilerine dış ticaret açığını kapatma, milli gelirin artmasını sağlama, istihdamı artırma ve çeşitlendirme, döviz gelirlerini artırma gibi önemli ekonomik faydalar sağlayan turizm sektörü için (Özcan ve Kar, 2020: 589; Özcan ve Özcan, 2020: 2) oluşturulan kamu politikalarının tespit edilmesi hükümetler ile turizm sektörü arasındaki ilişkinin tespit edilmesine katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de hükümet programlarındaki turizm politikalarının analiz edilmesidir. Ayrıca hükümet programlarında hedeflenen turizm politikaları ile devletin turizmden elde etmeyi amaçladığı etkinin (ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel) ne/neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bir kamu politikası olan hükümet programlarındaki turizm politikalarının analiz edilmesi ile devletin turizme verdiği önemin belirlenmesi açısından oldukça önemli olmaktadır. Bununla birlikte belirlenen turizm politikalarının bir devlet politikası haline dönüşüp dönüşmediğinin tespit edilmesi de çalışmanın bir diğer önemini oluşturmaktadır.

2. Türkiye’nin Turizm Politikaları

Ülke ya da bölgeler için ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olan turizm sektörünün gelişmesi birçok faktöre bağlıdır (Hall ve Campos, 2014: 3). Turizmin gelişmesindeki en önemli faktörlerin başında da oluşturulan kamu politikaları gelmektedir (Richter, 1989: 11). Hükümetlerin turizmden beklentilerinin genel olarak ekonomik beklentiler olduğundan oluşturulan çoğu turizm politikası turist sayısı ve turistlerden elde edilen gelir üzerine odaklanmaktadır (Joppe, 2018: 201). Ancak turizm gelirlerinde artışın sağlanabilmesi için hem turist memnuniyetinin sağlanması hem de destinasyondaki yerel halkın refahının artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik beklentiler üzerine oluşturulan kamu politikalarına sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerde eklenmiştir (Hall ve Jenkins, 2004: 525-526).

Turizm politikalarının kamu politikası çerçevesine dâhil edilmesi turizm sektörünün daha disiplinli bir şekilde gelişmesini katkıda bulunacaktır (Levander, 2009: 68). Bununla birlikte turizmin yeni gelişmeye başladığı destinasyonlarda turizmin gelişimin kamu politikaları ile desteklenmesi sektörün hızlı gelişimine katkıda bulunacaktır (Hall, 1999: 274-275). Ülkeler turizm politikaları oluşturulurken genel olarak turizmi bir amaç olarak değil bir araç (istihdamı artırma, dış ticaret açığını kapatma ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltma vb.) olarak kullanılmaktadır (Joppe, 2018: 201). Ancak hazırlanan turizm politikalarının geneli “toplum merkezli” olup ulusal refahın artırılmasının yanı sıra bölgesel refahında artırılmasını sağlamaktadır (Krutwaysho ve Bramwell, 2010: 671).

Türkiye’de oluşturulan kamu politikaların çoğu planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere iki dönem halinde incelenmektedir. Planlı dönem öncesi turizm politikaları 1923-1963 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. 1939 yılı Büyük Buhran, 1936 yılında başlayan ve 1945 yılında biten İkinci Dünya Savaşı hem dünyada hem de Türkiye’de turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Akça, 2016: 722). Planlı dönem öncesi gerçekleşen bazı turizm faaliyetleri olarak; 1923 yılında “Türk Seyyahin Cemiyeti”, 1930 yılında “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu”, 1939 yılında Ticaret Bakanlığı’na bağlı bir “Turizm Müdürlüğü”, 1949 yılında “Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü” ve 1957 yılında turizm politikaları ve stratejilerini bakanlık düzeyinde belirlenmek üzere “Basın Yayın ve Turizm Vekâleti” adı ile bir bakanlık kurulmuştur (Özcan, 2013: 26).

1961 Anayasası ile Türkiye’de planlı kalkınma dönemi başlamış ve 1963-1967 yılları arasında kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, sahip olduğu tarihi, kültürel, doğal ve sosyal turizm arz kaynakları da kalkınma planları çerçevesine dâhil edilmiştir (Kahraman, 1990: 5). 1963 yılından günümüze kadar uygulanan 11 tane Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bu Beş Yıllık Kalkınma Planlarından 1963-1983 yılları arasında hazırlanan birinci dönemde daha çok turizm sektörünün gelişmesini sağlamaya yönelik adımların atıldığı ve sektörünün gelişmesinde kilit rol oynadığı görülmektedir. 1983 yılından günümüze kadar gelen ikinci dönem ise “liberalizasyon dönemi” olarak tanımlanmakta ve serbest

piyasa ekonomisinin turizmi geliştirmede ve çeşitlendirmede kilit role sahip olduğu ifade edilmiştir (Tuncel, 2019: 60). Büyükşalvarcı vd. (2016) turizm endüstrisini kalkınma planları kapsamında değerlendirdikleri çalışmada, turizm sektörünün gelişimini planlı dönem sonrası üç bölüme ayırdıkları ve 1977-1987 yılları arasındaki birinci dönemi turizmin sektörünün ortaya çıkışı, 1987-1997 yılları arasındaki ikinci dönemi turizm sektörünün büyüdüğü, 1998 yılından itibaren de turizm sektörünün olgunlaştığı üçüncü dönem olarak değerlendirmişlerdir (Büyükşalvarcı vd., 2016: 200). Türkiye'deki 1923-2018 yılları arasındaki Parlamenter Dönemde kurulan hükümetler, Başbakan, tarih, turizm bakanlığının adı ve hükümetlerde görev yapmış bakanların yer aldığı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo1. Cumhuriyet Tarihinde Kurulan Parlamenter Sistem Hükümetleri 1923-2018

Sıra	Başbakan	Tarih	Bakanlığın Adı	Turizm Bakanı/Bakanları
1.	İsmet İnönü	30.10.1923-06.03.1924	-	-
2.	İsmet İnönü	06.03.1924-22.11.1924	-	-
3.	Fethi Okyar	22.11.1924-03.03.1925	-	-
4.	İsmet İnönü	03.03.1925-01.11.1927	-	-
5.	İsmet İnönü	01.11.1927-27.09.1930	-	-
6.	İsmet İnönü	27.09.1930-04.05.1931	-	-
7.	İsmet İnönü	04.05.1931-01.03.1935	-	-
8.	İsmet İnönü	01.03.1935-01.11.1937	-	-
9.	Celal Bayar	01.11.1937-11.11.1938	-	-
10.	Celal Bayar	11.11.1938-25.01.1939	-	-
11.	Refik Saydam	25.01.1939-03.04.1939	-	-
12.	Refik Saydam	03.04.1939-09.07.1942	-	-
13.	Şükrü Saraçoğlu	09.07.1942-09.03.1943	-	-
14.	Şükrü Saraçoğlu	09.03.1943-07.08.1946	-	-
15.	Recep Peker	07.08.1946-10.09.1947	-	-

Güray Karacılı, Çağrı Saçlı, Ceyhun Can Özcan

16.	Hasan Saka	10.09.1947- 10.06.1948	-	-
17.	Hasan Saka	10.06.1948- 16.01.1949	-	-
18.	Şemsettin Günaltay	16.01.1949- 22.05.1950	-	-
19.	Adnan Menderes	22.05.1950- 09.03.1951	-	-
20.	Adnan Menderes	09.03.1951- 17.05.1954	-	-
21.	Adnan Menderes	17.05.1954- 09.12.1955	-	-
22.	Adnan Menderes	09.12.1955- 25.11.1957	-	-
23.	Adnan Menderes	25.11.1957- 27.05.1960	Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı	İbrahim Sıtkı Yırcalı- Ali Sever Somuncuoğlu
24.	Cemal Gürsel	30.05.1960- 05.01.1961	Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı	Zühtü Tahran-Selim Rauf Sarper
25.	Cemal Gürsel	05.01.1961- 20.11.1961	Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı	Cihad Baban-Kemal Sahir Kurutluoğlu
26.	İsmet İnönü	20.11.1961- 25.06.1962	Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı	Kamran Evliyaoğlu
27.	İsmet İnönü	25.06.1962- 25.12.1963	Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı- Turizm ve Tanıtma Bakanlığı (19.07.1963'ten itibaren)	Ahmet Celalettin Karasapan-Nurettin Ardıçoğlu
28.	İsmet İnönü	25.12.1963- 20.02.1965	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Ali İhsan Göğüş
29.	Suat Hayri Ürgüplü	20.02.1965- 27.10.1965	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Ömer Zekai Dorman- İsmail Hakkın Akdoğan
30.	Süleyman Demirel	27.10.1965- 03.11.1969	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Nihad Kürşad
31.	Süleyman Demirel	03.11.1969- 06.03.1970	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Necmettin Cevheri
32.	Süleyman Demirel	06.03.1970- 26.03.1971	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Necmettin Cevheri
33.	Nihat Erim	26.03.1971- 11.12.1971	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Erol Yılmaz Akçal
34.	Nihat Erim	11.12.1971- 22.05.1972	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Erol Yılmaz Akçal
35.	Ferit Melen	22.05.1972- 15.04.1973	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Erol Yılmaz Akçal
36.	Naim Talu	15.04.1973- 26.01.1974	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Ahmet İhsan Kırımlı
37.	Bülent Ecevit	26.01.1974- 17.11.1974	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Orhan Birgit
38.	Sadi İrmak	17.11.1974- 31.03.1975	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	İlhan Evliyaoğlu
39.	Süleyman Demirel	31.03.1975- 21.06.1977	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Lütfü Tokoğlu - Nahit Menteşe

Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programları Çerçevesinde Turizm Politikalarının Analizi

40.	Bülent Ecevit	21.06.1977-21.07.1977	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Altan Öymen
41.	Süleyman Demirel	21.07.1977-05.01.1978	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	İskender Cenap Ege
42.	Bülent Ecevit	05.01.1978-12.11.1979	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Alev Coşkun
43.	Süleyman Demirel	12.11.1979-12.09.1980	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	Barlas Küntay
44.	Bülend Ulusu	20.09.1980-13.12.1983	Turizm ve Tanıtma Bakanlığı- Kültür ve Turizm Bakanlığı (10 Aralık 1981'den itibaren)	İlhan Evliyaoğlu
45.	Turgut Özal	13.12.1983-21.12.1987	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Mükerrem Taşcıoğlu - Mesut Yılmaz
46.	Turgut Özal	21.12.1987-09.11.1989	Kültür ve Turizm Bakanlığı / Turizm Bakanlığı (17.03.1989'dan itibaren)	Tınaz Titiz-İlhan Aküzüm
47.	Yıldırım Akbulut	09.11.1989-23.06.1991	Turizm Bakanlığı	İlhan Aküzüm
48.	Mesut Yılmaz	23.06.1991-20.11.1991	Turizm Bakanlığı	Bülent Akarcalı
49.	Süleyman Demirel	20.11.1991-25.06.1993	Turizm Bakanlığı	Abdulkadir Ateş
50.	Tansu Çiller	25.06.1993-05.10.1995	Turizm Bakanlığı	Abdulkadir Ateş-Halil Culhaoğlu-Şahin Ulusoy-İrfan Gürpınar
51.	Tansu Çiller	05.10.1995-30.10.1995	Turizm Bakanlığı	Bilal Güngör
52.	Tansu Çiller	30.10.1995-06.03.1996	Turizm Bakanlığı	İrfan Gürpınar
53.	Mesut Yılmaz	06.03.1996-28.06.1996	Turizm Bakanlığı	Işıl Saygın
54.	Necmettin Erbakan	28.06.1996-30.06.1997	Turizm Bakanlığı	Bahattin Yücel
55.	Mesut Yılmaz	30.06.1997-11.01.1999	Turizm Bakanlığı	İbrahim Gürdal
56.	Bülent Ecevit	11.01.1999-28.05.1999	Turizm Bakanlığı	Ahmet Tan
57.	Bülent Ecevit	28.05.1999-18.11.2002	Turizm Bakanlığı	Erkan Mumcu-Mustafa Rüştü Taşar
58.	Abdullah Gül	18.11.2002-14.03.2003	Turizm Bakanlığı	Güldal Akşit
59.	Recep Tayyip Erdoğan	14.03.2003-29.08.2007	Turizm Bakanlığı - Kültür ve Turizm Bakanlığı (29.04.2003'ten itibaren)	Güldal Akşit-Erkan Mumcu - Atilla Koç

60.	Recep Tayyip Erdoğan	29.08.2007-06.07.2011	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Ertuğrul Günay
61.	Recep Tayyip Erdoğan	06.07.2011-29.08.2014	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Ertuğrul Günay-Ömer Çelik
62.	Ahmet Davutoğlu	29.08.2014.-28.08.2015	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Ömer Çelik
63.	Ahmet Davutoğlu	28.08.2015-24.11.2015	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Yalçın Topçu
64.	Ahmet Davutoğlu	24.11.2015-24.05.2016	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Mahir Ünal
65.	Binali Yıldırım	24.05.2016-09.07.2018	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Nabi Avcı-Numan Kurtulmuş

Kaynak: TBMM, 2013a; TBMM, 2013b; TBMM, 2013c; TBMM, 2013d; TBMM, 2013e; TBMM, 2013f; TBMM, 2013g; TBMM, 2013h; TBMM, 2013i; TBMM, 2013j; Resmi Gazete, 2014; Anadolu Ajansı, 2015; T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016; TÜROB, 2021).

Tablo 1’de de görüldüğü üzere, 95 yıllık parlamenter sistem içerisinde 65 hükümet kurulmuştur. 23. Hükümetin kurulması ile birlikte turizm politikaları ve stratejileri bakanlık düzeyinde temsil edilmiştir. Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığının adı 19.07.1963’ten itibaren Turizm ve Tanıtma Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. 10 Aralık 1981’de Turizm ve Tanıtma Bakanlığının adı Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. 17.03.1989 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığının adı Turizm Bakanlığı olarak değiştirilmiş ve 29.04.2003 tarihinde de Turizm Bakanlığının adı tekrar Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak değiştirilmiş, ayrı ayrı faaliyet gösteren Kültür Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı birleştirilmiştir. Bununla birlikte ilk Bakanının İbrahim Sıtkı Yırcalı olduğu, ilk kadın bakanın ise Işıl Saygın olduğu görülmektedir. En uzun süre bakanlık yapan kişinin Ertuğrul Günay olduğu ve 50. Hükümet döneminde dört farklı kişinin bakanlık yaptığı görülmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yolu ile toplanmıştır. Belgesel tarama olarak da kabul edilen doküman analizinde, “var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmesi” olarak tanımlanmıştır (Şak vd., 2021:230). Doküman incelemesi sürecinde, öncelikle parlamenter sistem içerisinde kurulan hükümetlerle ilgili genel bilgilere, hükümetlerdeki turizm ile ilgili bakanlıklara ve bakanlara ve

hükümetlerin programlarına ulaşmıştır. Orijinalliğinin kontrolü yapıldıktan sonra, programda yer alan ifadelerin anlaşılması sağlanmış; hükümet programlarında yer alan turizm ile ilgili elde edilen veriler, araştırmanın amacı çerçevesinde içerik analizine tabi tutulmuştur.

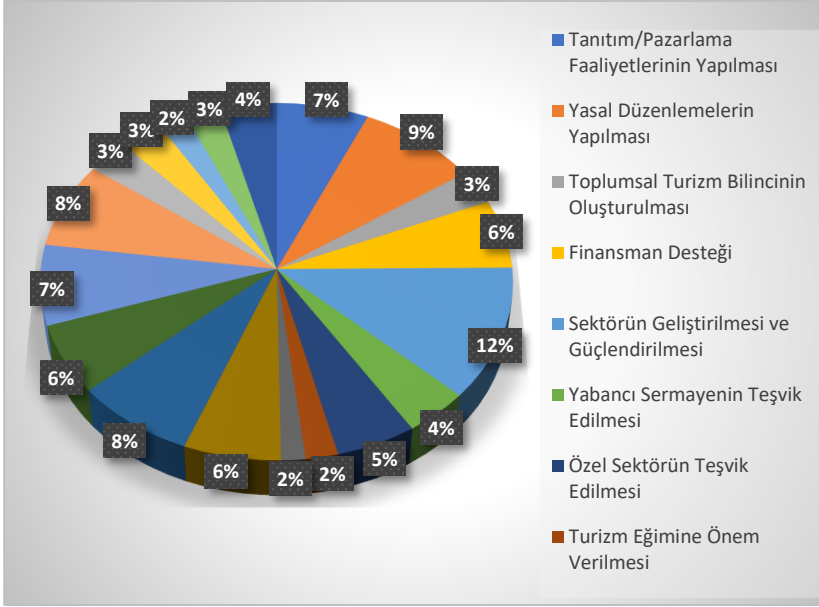
Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın ilk sınırlılığı Başbakan ya da hükümet içindeki bir bakanın okuduğu hükümet programındaki turizm politikaları değerlendirilmiştir. TBMM’nde görüşülen hükümet programlarındaki lehte ya da aleyhteki görüşler değerlendirmeye alınmaması çalışmanın ilk sınırlılığını oluşturmaktadır. Bununla birlikte hükümet programı, TBMM üyeleri tarafından güvensizlik oyu alan; 38. (Irmak Hükümeti), 40. (II. Ecevit Hükümeti), 51. (II. Çiller Hükümeti) ve 63. (II. Davutoğlu Hükümeti) hükümetlerin dâhil edilmemesi çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidar olacak salt çoğunluğu elde edememesi üzerine hükümet kurma girişimleri başarısız olmuş ve seçim hükümeti kurulmuştur. 63. (II. Davutoğlu Hükümeti) seçimler yenilene kadar kurulmuş ve güven oylaması yapılmadığı için hükümet programı da oluşturulmamıştır.

4. Bulgular

Parlamentar sistem, Cumhuriyetin 29 Ekim 1923 tarihinde ilanından 9 Temmuz 2018 tarihine kadar kurulan 65 hükümetten oluşmaktadır. Parlamentar sistem içerisinde kurulan hükümetler Cumhurbaşkanlığının onayı sonrası görevine devam edebilmesi için hazırladıkları hükümet programlarını Başbakan ya da hükümet içindeki bir bakan tarafından TBMM’de okunması sonrası gerçekleştirilen güven oylaması sonrası görevlerine devam edebilmeleri için meclis üye tam sayısının salt çoğunun oyunu almaları ile mümkün olabilmektedir. Hükümet programlarında ilk turizm politikası 25.11.1957 tarihinde kurulan 23. Hükümet (V. Menderes Hükümeti) ile başlamıştır. Turizm politikaları ilk defa bakanlık düzeyinde ele alınmaya başlanmış ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Darbe sonucunda kurulan 24 ve 25. Hükümetlerde turizm politikalarına yer verilmemiştir. 26. Hükümetle birlikte sonraki hükümetlerin çoğunda turizme dair politika hedefleri hükümet programlarında yer almıştır. Hükümet programlarındaki temel turizm politikaların yer aldığı bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Hükümet Programlarında Turizm Politikaları

Hükümet Programlarındaki Turizm Politikaları															
	41.	39.	37.	35.	34.	33.	32.	31.	30.	29.	28.	27.	26.	23.	Hükümetler
	☑		☑	☑	☑			☑	☑		☑		☑	☑	Tanıtım/Pazarlama Faaliyetlerinin Yapılması
	☑		☑	☑	☑			☑	☑		☑		☑	☑	Yasal Düzenlemelerin Yapılması
			☑										☑		Toplumsal Turizm Bilincinin Oluşturulması
				☑				☑	☑		☑		☑		Finansman Desteği
	☑		☑	☑			☑	☑	☑	☑	☑				Sektörün Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi
								☑	☑		☑				Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesi
				☑							☑				Özel Sektörün Teşvik Edilmesi
								☑							Turizm Eğitime Önem Verilmesi
		☑													Vize Kolaylıklarının Sağlanması
		☑													Alyapımın İyileştirilmesi
	☑							☑							Üstyapının İyileştirilmesi
	☑								☑						Ulaşım Olanaklarının Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi
	☑		☑								☑				Tarihi, Kültürel ve Doğal Kaynakların Korunması ve Turizme
															Alternatif Turizm Türlerinin Yaygınlaştırılması
															Turizmin Tüm Yıla Yayılmasının Sağlanması
															Sürdürülebilir Turizm Faaliyetlerin Desteklenmesi
															Nitelikli Turist
															Yerel Yönetimlerin Turizm Politikalarına Dâhil Edilmesi
															Turizmin Tüm Ülkeye Yayılmasının Sağlanması

Şekil 1. Hükümet Programlarında Turizm Politikaları

Tablo 2'ye göre Parlamento sistem içerisinde kurulan hükümetlerden 35 tanesi turizme yönelik politikalara hükümet programlarında yer vermiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere sektörün geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik tutum, hükümetlerin %12'sinin hükümet programlarında en fazla tekrarlanan turizm politikası içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte hükümetlerin %9'u yasal düzenlemelerin yapılması, %8'i ulaşım olanaklarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ve alternatif turizm türlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik turizm politikalarına yer vermişlerdir. Ayrıca hükümetlerin %2'si turizm eğitime önem verilmesi ve nitelikli turizm politikalarına ilişkin hükümet programlarında en az tekrarlanan politikalar olduğu görülmektedir.

23. Hükümetle birlikte "Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı" kurulmuş ve turizme dair tanıtım faaliyetlerin yapılacağı ifade edilmiştir. 23. Hükümetin turizm politikalarına hükümet programında yer veren ilk hükümet olduğu görülmektedir. Başbakan Adnan Menderes'in 25.11.1957 tarihinde TBMM'de okuduğu hükümet programındaki ifadesi şu şekildedir:

"Memleketimizin iktisadi inkişafına muvazi olarak turizm mevzuu da gittikçe artan bir ehemmiyet ve vüsat

iktisap etmiştir. Tabî ve tarihî zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu isleri, matbuata mütaallik vazifelerle birlikte bilumum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın - yayın ve turizm islerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştur”.

26. Hükümetle birlikte 1980’li yıllara kadar geçen süreçte kurulan Hükümetler daha çok turizmin sektörünün geliştirilmesi, turizmin gelişmesini engelleyici ya da turizmi geliştirici yasal düzenlemeler ve finansman desteği üzerine yoğunlaşmışlardır. Ulaşım olanaklarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ve gümrüklerde Türkiye’ye girişleri daha güvenli ve kolay hale getirici politikalar geliştirmişlerdir. Hükümet Programlarındaki bazı turizm politikaların yer aldığı ifadeler şu şekilde sıralanmıştır:

- 26. Hükümet (VIII. İnönü Hükümeti): İsmet İnönü (Malatya): *“Basın-Yayın ve Turizm islerimizle meşgul olan Bakanlık, gelişme halindedir. Bu konuda sağlam prensiplere dayanıyoruz. Teşkilat Kanunu Meclise sevk edilecektir. Bu kanunla turizm mevzuuna inkişaf vermeğe çalışacağız. Turizm endüstrisi bizim memlekette öteden beri hepimizin bilir gördüğümüz ve hepimizin şikâyet ettiğimiz bir konudur. Tecrübe göstermiştir ki, bu konuda başarı temin etmek sanıldığı kadar sade ve kolay olmayacaktır. Biz bu konuyu en sade vatandaşın en yüksek kültür ve teknik müesseselerine kadar anlatmağa ve teşkilatlandırmağa çalışacağız”.*
- 27. Hükümet (IX. İnönü Hükümeti): İsmet İnönü (Malatya): *“Turizmin yürütülmesinde, yabancı sermaye ve teknik imkânlarından faydalanmayı lüzumlu saymaktayız”.*
- 29. Hükümet (Ürgüplü Hükümeti): Suad Hayri Ürgüplü (Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi): 26.02.1965: *“Türkiye’nin dış ödemelerindeki açığın biran önce kapatılması lüzumu, Hükümetimizi her şeyden evvel turizmi geliştirmeye zorlamaktadır”.*
- 30. Hükümet (I. Demirel Hükümeti): Süleyman Demirel (Isparta): 03.11.1965: *“Mevzuat tedbirleri alarak ve müsbet planlar hazırlayarak yabancı sermaye piyasasına süratle girmeye çalışacağız. Devletin kredi ve yardım politikasında kütle turizmine cevap veren tesisler tercih edilecektir”.*

- 31. Hükümet (II. Demirel Hükümeti): Süleyman Demirel (Isparta): 07.11.1969: *"Turizm kredileri artırılabacak, sadece bu hususta faaliyet gösterecek Turizm Bankası takviye ve reorganize edilerek Türk turizminin gelişmesinde daha müessir şekilde hizmet edecek hale getirilecektir"*.
- 34. Hükümet (II. Erim Hükümeti): Nihat Erim (Kocaeli): 16.12.1971: *"Deniz ve göl kıyıları herkesin istifadesine açık tutulacak, turistik nitelik taşıyan devlet topraklarının elden çıkarılmamasını ve bu nitelikteki özel mülkiyet konusu toprakların, sektörün gelişmesine imkân verecek belirli bir plan disiplini içerisinde kamu yararına uygun kullanılmasını sağlayacak idari mali ve kanuni tedbirler alınacaktır"*.
- 35. Hükümet (Melen Hükümeti): Ferit Melen (Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi): 29.05.1972: *"Turizm sektörünü, gerek ödemeler dengesine olan katkısı, gerekse yarattığı istihdam hacmi bakımından ekonomimizin önemli sektörlerinden biri olarak kabul ediyoruz. Bu nedenle sektörün geliştirilmesi için gerekli teşvik tedbirlerinin süratle alınması, finansman ve işletmecilik sorunlarının halli, deniz ve göl kıyılarının planlı bir turizm politikasının takibine imkân sağlayacak tarzda ve toplum yararına uygun olarak kullanılması Hükümetimizin turizm sahasındaki ana politikasını teşkil edecektir"*.
- 37. Hükümet (I. Ecevit Hükümeti): Bülent Ecevit (Zonguldak): 01.02.1974: *"Tarihi anıtlarımızın ve milli eserlerimizin korunmasına önem verilecek ve bunlar onarılarak turizme yararlı biçimde değerlendirilecektir"*.
- 41. Hükümet (V. Demirel Hükümeti): Süleyman Demirel (Isparta): 27.07.1977: *"Turistik değeri olan bölgelere yeni hava limanları inşa edeceğiz. Turistik altyapı tesislerindeki bütün dengesizlikleri gidererek, ülkemizin tabii, tarihî ve millî değerlerinden azamî şekilde istifade edilmesi imkânlarını sağlayacağız"*.
- 42. Hükümet (III. Ecevit Hükümeti): Bülent Ecevit (Zonguldak): 12.01.1978: *"Gümrüklerimizde izlenecek politika çağdaş bir anlayışa ve dış ilişkilerimizde ve turizmde öngörülen gelişmelere uygun bir biçimde yeniden düzenlenecektir. Yolcuların ve özellikle yurt dışında çalışan yurttaşlarımızın gümrüklere giriş ve buradan çıkışlarındaki işlemlerde kolaylık ve esenlik sağlayıcı uygulamalara*

gidilecektir. Bu bakımdan önemi büyük olan personel sorunu, yepyeni bir hizmet anlayışına uygun olarak ele alınacaktır”.

1980 sonrası hükümet programlarındaki turizm politikaları; alt ve üst yapı yatırımlarının artırılması, alternatif turizm türlerinin yaygınlaştırılması, turizmi yılın ve ülkenin büyük bir bölümüne yaygınlaştırıcı politikalar üzerine yoğunlaşmıştır. Tarihi, kültürel ve doğal turizm arz kaynaklarının korunması ve turizme kazandırılması, sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin desteklenmesi ve yerel yönetimlerin yerel turizm politikalarında daha aktif olarak yer almasını sağlayıcı politikalar üretilmiştir. Hükümet Programlarındaki bazı turizm politikaların yer aldığı ifadeler şu şekilde sıralanmıştır:

- 44. Hükümet (Ulus Hükümeti): Bülent Ulusu: 27.09.1980: *“...turizm gelişme alanlarında alt yapı yatırımlarını gerçekleştirecek, üst yapı yatırımları ve işletmeciliğin özendirilmesi için gerekli teşviki sağlayacaktır”.*
- 46. Hükümet (II. Özal Hükümeti): Turgut Özal (İstanbul): 25.12.1987: *“Türkiye’nin tabii güzelliklerinin korunması turizm gelişmemizde en önemli politikamızdır. Kaliteli projeler hazırlanarak, yatırımcı cezbedilecek ve yurt dışı pazarlaması yapılacaktır. Turizm sektörünün yatırım ve işletme formalitelerinden arındırılması için Turizmi Teşvik Kanunu yeniden ele alınacaktır”.*
- 47. Hükümet (Akbulut Hükümeti): Yıldırım Akbulut (Erzincan): 10.11.1989: *“Eğitilmiş turizm personeli ile su, kanalizasyon, yol vb. gibi teknik altyapı hizmetlerinin yeterli düzeye çıkarılması, Büyük çoğunluğu kum-deniz-güneş turizmine hitap eden türdeki tesislere, termal, golf, kültür, kamping, kış, kongre turizmi türündeki yeni tesislerle arz çeşitliği getirilmesi, Ülkenin belli yörelerine yoğunlaşmış olan turistik tesislerin potansiyel arz eden diğer bölgelere dengeli bir biçimde dağılımının gerçekleştirilmesi, Mevcut tesislerin yılın on iki ayı boyunca hizmet verebilecek niteliğe kavuşturulması ve yan harcamaları teşvik edici üniteler ilavesiyle doluluk oranları ve rimliliklerinin artırılması”.*
- 50. Hükümet (I. Çiller Hükümeti): Tansu Çiller (İstanbul): 30.06.1993: *“Turizm sektörü ana planı tamamlanacak, her türlü turizm amaçlı planlama ve projelendirme çalışmalarının doğal, kültürel ve sosyal değerlerimizle bütünleşmesi esas*

alınacaktır. Türkiye'nin uluslararası turizm geliri içindeki payının artırılması ve sürekli kılınması için dış pazarlarda optimum talep dağılımı yaratılmasına çalışılacak, bu çerçevede, çeşitli ülkelerdeki turizm pazarlaması faaliyetleri yoğun ve entegre bir biçimde sürdürülecektir. Ayrıca, mevsim uzatıcı ve turizmin az gelişmiş bölgelere de yaygınlaşmasını sağlayacak turizm türleri geliştirilerek pazarlayacaktır”.

- 54. Hükümet (Erbakan Hükümeti): Necmettin Erbakan (Konya): 03.07.1996: “Turizm imkânlarının yeterince tanıtılması, turizmin çeşitlendirilmesi ve iç turizmin geliştirilmesi amacıyla uygun altyapı ve üstyapıların oluşturulmasına, organizasyon ve pazarlama imkânlarının geliştirilmesine ağırlık verilecektir. Tarihî, kültürel ve doğal kaynaklarımızın dünyayla paylaşımında, tüketmek yerine, koruyarak ve zenginleştirerek kullanmak esas alınacaktır. Bu anlayışla, altyapıyatırımları önemle ele alınarak, kaynakların kullanımında “kullanan öder” anlayışı geçerli kılınacaktır. Turizmin gelişmesiyle ortaya çıkan talih oyunları işletmelerinin, özendirici birtakım yaklaşımlarla bazı vatandaşlarımız için cazibe merkezi haline gelmeleri vesosyal hayatımızda tahribata yol açmaları mutlaka engellenecektir. Değerli milletvekilleri, millî kültürümüzün korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması temel ilkemizdir. Kültür varlıklarımızın korunması ve tanıtılması için gerekli her türlü tedbir alınacaktır. Turistik tesis işletmeciliği geliştirilerek, küçük kapasiteli tesislerin ve aile işletmeciliğinin teşvik edilmesi, Turizm hizmetlerinin pazarlama ve tanıtımında özel ve kamu iş birliğinin teşvik edilmesi, Charter taşımacılığının geliştirilmesi ve yerli seyahat acentelerinin tur operatörlüğüne teşvik edilmesi”.

- 55. Hükümet (III. Yılmaz Hükümeti): Mesut Yılmaz (Rize): 07.07.1997: “Rekabet gücü yüksek ve verimli bir turizm ekonomisinin geliştirilmesi, yerel halkın ve turistlerin turizmden beklentilerinin karşılanması, doğal ve kültürel değerlerin zenginleştirilerek sürekliliğinin sağlanması sektörün temel amaçlarıdır. Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacıyla golf, kış, dağ, yayla, termal, sağlık, yat, karavan, kurvaziyer, kongre ve eğlence turizmini geliştirme

faaliyetlerine devam edilecektir. Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılması sağlanacaktır. Talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak sektörde küçük ölçekli işletmeler gelişmesine öncelik verilecektir. Turizm üst yapısının yeterli bir altyapı ile bütünleşmesi için gerekli düzenleme ve teknik önlemlere ağırlık verilecek, Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi Projesinin (ATAK) hızla uygulanması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır”.

- 59. Hükümet (I. Erdoğan Hükümeti): Recep Tayyip Erdoğan (Siirt): 18.03.2003: *“Bakanlıkların taşradaki görev ve yetkileri, valiliklere ve il özel idarelerine devredilecektir. Yerel tercihler dikkate alınarak, sağlık, eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma, turizm, çevre köy hizmetleri, tarım, hayvancılık, imar ve ulaşım hizmetlerinin il düzeyinde karşılanması sağlanacaktır. Türkiye, tarihî ve kültürel birikimiyle, farklı doğal güzellikleri ve misafirperver insanlarıyla büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Hükümetimiz, Türkiye'nin bu potansiyelinin tamamını turizmin hizmetine sunmak için bilinçli çalışma yapılması gerektiğine inanmaktadır. Türkiye'de turizm gelirlerinin artırılması ve turistik bölgelerin çeşitlendirilmesi, dünyadaki ekonomik, sosyal, kültürel gelişmelerin yakından izlenmesine ve turizm potansiyelimizin etkin bir biçimde tanıtımına bağlıdır. Bir turizm ülkesi olarak “Türkiye” markasının oluşturulmasına dönük tanıtma projelerine önem verilecek, bu projelerin özellikle dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarımızla koordinasyonu gözetilecektir. Ülkemizin zengin turizm potansiyeli harekete geçirilerek, dünya turizm pastasında önemli bir yer tutan iş-kongre, fuar, spor ve kültür turizmi alanlarında, dinlenme turizminde ülkemizin zengin turizm potansiyelini geliştirecek adımlar atılacaktır”.*

- 62. Hükümet (I. Davutoğlu Hükümeti): Ahmet Davutoğlu (Konya): 01.09.2014: *“Sürdürülebilir bir yapıda sektörü çeşitlendirmeyi ve nitelikli hizmet kalitesiyle birlikte turizm gelirini istikrarlı bir şekilde artırmayı öngören Türkiye Turizm Stratejisini hazırlayarak uygulamaya koyduk. 2023 perspektifinde 50 milyon turist ve 50 milyar doları aşan bir turizm geliri öngörüyoruz. Hedefimiz; dünyadaki yeni turizm*

eğilimleri çerçevesinde kültür turizmi, kongre turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, spor turizmi gibi alternatif turizm türlerini geliştirmek ve ülkemizin her yöresinin bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlamaktır. Türkiye'nin özellikle Avrupa'da, Kafkaslar'da ve Ortadoğu'da termal turizm ve sağlık turizmi konusunda önemli bir merkez olması yolunda çalışacağız”.

- 65. Hükümet (Yıldırım Hükümeti): Binali Yıldırım (İzmir): 24.05.2016: *“DOKAP Eylem Planı'nda ise turizm odaklı sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını esas alacağız. Denizcilik eğitimini iyileştirerek Türk ve dünya filolarında Türk gemi adamlarının istihdamını arttıracak, deniz turizminde ihtiyaç duyulan tekne bağlama kapasitesini yükselteceğiz. 14 yıllık iktidarlarımız döneminde ülkemizin potansiyelini çok iyi bir biçimde kullanmasına yönelik politikalar uygulayarak turizmde halen dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmesini sağladık. 65'inci Hükümet olarak önümüzdeki dönemde de turizm sektörünün sürdürülebilir turizm yaklaşımı çerçevesinde istihdamın artırılmasında ve bölgesel gelişmede öncü bir sektör olması, dünya ölçeğinde “kitle” turizminin yanı sıra bireysel turizmin de önemli cazibe merkezlerinden birisi haline gelmesi vizyonuyla hareket edeceğiz”.*

5. Sonuç ve Tartışma

Turizm politikasına ilişkin hükümet programlarında ilk ifadeye 1946 yılında kurulan 15. Hükümet programında programa ilişkin görüşlerini ifade eden Seyhan (Adana) Milletvekili Kasım Gülek yapmıştır. Kasım Gülek *“Normal ihracat yolları artırılmalı ve kolaylaştırılmalı ve buna ilâveten turizm gibi memlekete döviz temin edecek konuların da üzerinde durulmalıdır”* şeklindeki söylemi ile turizmin önemine işaret etmiştir. Ancak hükümet programlarında turizm politikasına ait ilk ifade Kasım Gülek'in söyleminden 11 yıl sonra 23. hükümet programında yer almıştır.

95 yıllık Parlamenter sistem içerisinde kurulan 65. hükümet içerisinde sadece 35 hükümetin TBMM'de okudukları hükümet programlarında turizm politikalarına dair söylemler yer almaktadır. Hükümet programlarında turizm politikalarının genel yapısına bakıldığında sektörün geliştirilmesi, yasal düzenlemeler ile turizm sektörünün gelişimi önündeki engellerin kaldırılması, alt ve üst yapı eksikliklerinin giderilmesi, finansman desteği

sağlanarak yeni işletmelerin faaliyete geçirilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, özel sektörün teşvik edilmesi, ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi ve gümrük işlemlerinde kolaylıkların sağlanması gibi politikalar 1980'li yıllara kadar hükümetlerin üzerinde durduğu turizm politikaları içerisinde yer almaktadır.

1980'li yıllardan sonraki hükümet programlarında alternatif turizm türlerinin geliştirilerek turizm sektörünün hem tüm yıla yayılmasını hem de ülke genelinde yaygınlaştırılması sağlayıcı politikalar yer almaktadır. Bununla birlikte özellikle havayollarının etkinliğini artırıcı faaliyetler, sürdürülebilir özelliklere sahip politikalar, ülkenin sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal arz kaynaklarının korunması ve turizme kazandırılmasına yönelik politikalar ve yerel yöneticilerin yerel turizm politikalarına dahil edilmesi gibi yer alan politikalar ülke turizminin gelişmesi ve ilerlemesi açısından önemli politik davranışlar olarak görülmektedir. Ancak turizm sektörün geliştirilmesine yönelik yoğun bir turizm politikası üreten hükümetlerin sektörün kalifiye eleman ihtiyacını karşılayan turizm eğitime yönelik yeterli politika üretmedikleri tespit edilmiştir. Turizmin özellikle dış ticaret açığını kapatma, döviz getirisi sağlama, milli geliri artırma gibi olumlu ekonomik etkileri 1957 yılından sonra kurulan sivil hükümetlerin tamamının hükümet programlarında yer almıştır. Bu durum turizmin hükümetler için bir siyasi parti politikasından öte bir devlet politikası olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Farklı ideolojilere sahip Başbakanların hazırladığı/hazırladıkları hükümet programlarında turizm politikalarına yönelik benzer ifadeler yer alması turizm politikasını bir devlet politikası olarak kabul ettiklerinin göstergesidir.

Son olarak bu konu ile ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılara; hükümet programlarında yer alan turizm politikalarının hükümet faaliyetleri ile karşılatırmaları önerilmektedir. Politika yapıcılara ise turizm politikalarının oluşturulmasında turizm alanına uzman kişi, grup ya da kurumlardan yararlanmaları ve turizm eğitimi konusunda turizm sektörünün ve akademisinin üzerinde uzlaştığı politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2015). 64. Hükümet Programı. https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukum_et_programi.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2021).
- Büyükdalvarcı, A., Şapcılar, M. C. ve Bayrakcı, S. (2016), "Kalkınma Planları Kapsamında Turizm Endüstrisinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11. 186-201.
- Demirer, V. ve Aydın, B. (2017). Ters Yüz Sınıf Modeli Çerçevesinde Gerçekleştirilmiş
- Dye, T. R. (1987). *Understanding Public Policy* (4. Baskı.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*, 29, 5-31.
- Hall, C. M. (1999). Rethinking Collaboration and Partnership: A Public Policy Perspective, *Journal of Sustainable Tourism*, 7(3-4), 274-289,
- Hall, C. M. ve Campos, M. J. Z. (2014). Public Administration and Tourism – International and Nordic Perspectives. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 18(1), 3-17.
- Hall, C. M. ve Jenkins, J. (2004). Tourism and Public Policy. 42. Bölüm Editörler (Lew, A., Hall, C., & Williams, A.) (2004.). 42. Bölüm *A Companion to Tourism*. 525-540.
- Joppe, M. (2018). Tourism policy and governance: Quo vadis? *Tourism Management Perspectives*, 25, 201-204.
- İslamoğlu, H., Ursavaş, Ö. F. ve Reisoğlu, İ. (2015). Fatih Projesi Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İçerik Analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(1), 161-183.
- Kahraman, N. (1990). Turizm Yatırımları ve Teşvikler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 5-7.
- Karaca, C. (2012). İlave Mali Alan Oluşturmada Hükümet Politikaları, *Maliye Dergisi*, 163, 416-430.

- Kaya, A. (2017). Kamu Politikalarının Ulusal Etkinliğini Yönlendiren Küresel Yapılanmaların Yetki Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yöntemleri. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18 (40), 25-41.
- Özcan, C. C. (2013). *Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Bir Analizi*, (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.
- Özcan, C. C. ve Özcan, G. (2020). "Economic and Social Impact of Mass Tourism Developments in Turkey: A Theoretical Assesment". *Journal of Travel and Tourism Research*, 17.
- Özcan, G. ve Kar, M. (2020). "Büyük Tecrit Sonrası Turizm Sektörünün Geleceği". *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*. Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Krutwaysho, O. ve Bramwell, B. (2010). Tourism policy implementation and society. *Annals of Tourism Research*, 37(3), 670-691.
- Levander, W. (2009). *Worldview and Public Policy: From American Exceptionalism to American Empire*. (Doktora Tezi). Fairfax, VA: George Mason University.
- Resmi Gazete, (7 Eylül 2014). Başbakan Sayın Ahmet Davutoğlu Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunulan 62. Hükümet Programı <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).
- Richter, L.K. (1989), *The Politics of Tourism in Asia*, University of Hawaii Press, Honolulu, HI.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Solak Güleç, S. ve Sürmeli, İ. (2015). Hükümet Programları ve Kalkınma Planları Ekseninde Çevre Politikası Analizi. *Yasama Dergisi*, 30, 22-43.
- TBMM (2013a) "Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)", Haz.

Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013b) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013c) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 3 (20 Kasım 1961-27 Ekim 1965)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013d) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013e) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 5 (26 Mart 1971-17 Kasım 1974)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013f) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 6 (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013g) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Cilt 7 (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013h) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 8 (9 Kasım 1989 - 30 Ekim 1995)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2013ı) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 9 (30 Ekim 1995 - 11 Ocak 1999)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- TBMM (2013j) “Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 10 (11 Ocak 1999 -)”, Haz. Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T. V. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (24.05.2016). 65. Hükümet Programı Konuşma Metni.
<https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/65-hukümet-programi-20180125142728.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).
- TÜROB, (2021). Kuruluşundan günümüze Kültür ve Turizm Bakanları listesi,
<http://www.turob.com/tr/istatistikler/kurulusundan-gunumuze-kultur-ve-turizm-bakanlari-listesi-3e889d5> (Erişim Tarihi: 11.09.2021).
- Tuncel, V. (2019). Kalkınma planlarının turizm politikaları perspektifinde değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 1(2), 58-66.
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.

KÜRESELLEŞME, KARBONDİOKSİT EMİSYONU, EKONOMİK BÜYÜME VE TURİZM İLİŞKİSİ: AKDENİZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Hüseyin AĞIR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
huseyinagir@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1642-2876

Sefa ÖZBEK

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Kahramanmaraş, Türkiye, sefaozbek@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-1043-2056

1. Giriş ve Teorik Çerçeve

Turizm sektörü, 20. yüzyılın ortalarından itibaren ülke ekonomileri açısından hızla gelişen sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm sektörü ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınmalarında önemli bir araç olmasının yanı sıra istihdamın ve vergi gelirlerinin artırılması, ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi gibi olumlu katkılar da sağlamaktadır (Lee ve Brahmasrene, 2013). Politika yapıcıların temel makroekonomik hedefleri sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamaktır. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla üretimi artırmak, işsizliği azaltmak gibi hedeflerin yanında turizm sektörünün kalkınması da önemli görülmektedir. Turizm sektörü, ülke ekonomilerine gelirlerini artırmaları için önemli fırsatlar sunabilmektedir (Özcan, 2021: 1). Küreselleşmenin artmasıyla bireyler birçok bilgi ve haberi çok daha hızlı bir şekilde elde edebilmektedir. Eğitim düzeyi yükselen toplumlar ise turizm faaliyetlerine katılarak hem kendi kişisel gelişimlerini artırmakta hem de ilgili ülkeye turizm geliri kazandırmaktadır (İslamoğlu, 2010: 21).

Ekonomik büyüme ile turizmin ilişkilendirilmesi bir başka ifadeyle turizmin ekonomik büyümeye yol açtığı görüşünün teorik altyapısı, ihracat ve ekonomik büyüme alanyazınından kaynaklanmaktadır (Vanegas ve Croes, 2003). Öyle ki ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında uluslararası hizmetlerin alt kaleminde yer alan turizm, en önemli hizmet faaliyetlerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla, turizm aktivitesi yabancı turistlerin ilgili ülkelerde yapmış olduğu tüketim ve yatırım harcamaları aracılığıyla önemli döviz geliri kazandırmaktadır. Böylece turizm sektörü, mal ihracatına benzer nitelikte bir işlev görevi görmektedir. Diğer bir ifadeyle turizm, ihracatın görünmez bir kalemi konumundadır (Theobald, 2001: 280; Kara vd., 2012: 80). Her ne kadar mamul ürünlerin ihracatı ekonomiler için önemli olsa da artık küresel anlamda turizmin gelişimi ve ekonomik büyümeye olan katkısı ihracat artışı hedefinin yanında, yabancı yatırımcılar için de bir fırsat olarak görülmeye başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımlara olan ilgisi, büyümenin doğrudan yabancı yatırımların etkisi ile pozitif anlamda etkilenmesini ortaya koyan çalışmalar ile giderek artmaya başlamıştır (Bal ve Göz, 2010: 451).

Küreselleşme, dünya çapında ekonomik, politik ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, teknolojilerin uluslararası seviyede kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus-devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin meydana gelmesi, mekânların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, uluslararası rekabetin artması, pazarın dünya genelinde genişlemesi, kısaca dünyanın tek bir pazar haline gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Kaçmazoğlu, 2002: 49; Balay, 2004: 63). Küreselleşme süreci ile birlikte birçok ülke, farklı açılardan (ekonomik, sosyal vb.) birbiriyle entegre hale gelmektedir. Turizm sektörü de birçok sektörde olduğu gibi küreselleşmeyle ortaya çıkan gelişmelerden olumlu/olumsuz açılardan etkilenmiştir. Turizm sektörünü, küreselleşmeden etkilenen bir olgu olmaktan çok küreselleşme ile etkileşimde olan bir sektör olarak değerlendirmek gerekmektedir (Çeken vd., 2009: 21).

Endüstrileşme ile ivme kazanan ekonomik büyüme-kalkınma sürecinde artan nüfus artışı ile birlikte enerji talebinde artışlar meydana gelmiştir. Artan enerji talebi daha çok yenilenemez enerji kaynaklarından karşılanmaktadır (Ağır vd.,

2020: 40). Bu durumda karbondioksit emisyonunda artışlar meydana gelmektedir. Böylece çevresel bozulmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumun önlenmesi adına yenilenebilir enerji kaynakları yerine yenilenebilir enerji kullanımının artırılması gerekmektedir (Özbek ve Naimoğlu, 2021: 316). Çevre kalitesinin artmasıyla birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli bileşenlerinden olan beşerî sermayenin niteliğinde artışlar meydana gelebilmektedir (Tıraş ve Türkmen, 2020: 109). Kimi ülkelerde yenilenebilir enerji kaynaklarına teşvik ve destekler ile özendirici politikalar uygulanmaktadır. Bu politikalarla hem çevre kirliliği önlenmekte hem de enerji maliyetlerinde önemli düzeyde düşüşler meydana gelebilmektedir. Son dönemde dünyada hızla büyüyen ve kimi ülke ekonomilerinde lokomotif görevi üstlenen turizm sektörü faaliyetlerinin, enerji kullanımına bağlı çevresel etkileri üzerinde durulmaya başlanmıştır (Hamilton vd., 2005: 253).

Bu çalışmada, OECD üyesi olan 7 Akdeniz ülkesinde (Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Türkiye) kişi başına düşen gelir, karbondioksit emisyonu, küreselleşme ve turizm ilişkisi panel nedensellik metodu aracılığıyla araştırılmaktadır. Ampirik yöntem olarak Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından önerilen ve yatay kesit bağımlılığı varsayımını dikkate alan panel nedensellik testi kullanılmaktadır. Bu çalışma örneklem dönemi, analize dahil edilen ülkeler ve güncel ampirik yöntemin tercih edilmesi açısından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Ayrıca panelde yer alan ülkelerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerden oluşması, gelişmişlik farklılığı olan Akdeniz ülkelerinde söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması açısından da önemli görülmektedir. Diğer yandan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından önerilen testin hem homojen hem de heterojen veri setlerinde kullanılabilir olması, farklı gelişmişlik seviyelerinde bulunan ülke gruplarının analiz edilmesinde daha tutarlı sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Son olarak küreselleşme sürecinin derinleştiği 1995-2018 döneminde kesitler arası bağımlılığı göz önüne alan ampirik yöntemin tercih edilmesi, çalışmanın alanyazına katkısı açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Takip eden bölümde konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Sonrasında veri seti ve yöntem tanıtılarak, ampirik bulgular ortaya konmaktadır. Son

olarak ampirik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

2. Literatür Araştırması

Literatürde turizm ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Turizm ile ekonomik değişkenlerin ilişkisi sıklıkla araştırılmıştır (Özcan, 2021: 38). Alanyazında ekonomik büyüme ile turizm ilişkisinin üzerinde sıklıkla durulduğu tespit edilmiştir. Ampirik analizlerde kullanılan diğer ekonomik değişkenler ise: vergi oranı, nominal döviz kuru, reel döviz kuru, turistik mal ve hizmet fiyatları, enflasyon, işsizlik, ticari açıklik gibi değişkenlerdir (Özcan, 2015; Tandoğan ve Genç, 2016; Şit, 2016). Diğer yandan turizm ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkilerin de alanyazında yer aldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda küreselleşme endeksi, çevre kirliliği, politik istikrar, karbondioksit salınımı, insani gelişim endeksi gibi değişkenlere yer verildiği tespit edilmiştir (Çeken vd., 2009; Tandoğan ve Genç, 2016). Kimi çalışmalarda ise sosyo-ekonomik değişkenler ile turizm ilişkisinin incelendiği görülmektedir (Akadiri vd., 2020: 473).

Turizm sektörünün ele alındığı çalışmalarda turizm göstergesi olarak sıklıkla turizm gelirleri, turist sayısı ve turizm harcamaları değişkenlerinin tercih edildiği görülmektedir (Ünlüönen ve Çeti, 2019; Şit, 2016; Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015; Çoban ve Özcan, 2013; Erkan vd., 2013; Sevinç, 2013; Işık, 2010; Kızılgöl ve Erbaykal, 2008; Çetinel, 2001). Akadiri ve diğ. (2020)'de karbon emisyonları, ekonomik büyüme, küreselleşme ve turizm ilişkisini 16 gelişmekte olan ülke ekonomisi üzerinde araştırmıştır. 1995-2014 dönemi verilerinden yararlanılan çalışmada panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgular, turizmin karbondioksit emisyonuna duyarlılığını ortaya koymaktadır. Katırcıoğlu ve diğ. (2014) ile Zhang ve Zhang (2018)'in çalışmaları turizmde meydana gelen büyümenin sera gazı emisyonlarını artırdığını ve çevreye zarar verdiğini göstermektedir. Katırcıoğlu vd. (2014) çalışmasında Kıbrıs'ı incelemiştir. Kıbrıs örneğinde, turizm sektöründe ortaya çıkan büyümenin uzun dönemde karbon emisyonunu ve enerji tüketimini artıracığına yönelik kanıtlar ortaya koymuştur. Benzer bulguyu Peeters ve Dubois (2010) çalışmalarında elde etmiştir. Peeters ve Dubois (2010) ise turizmin tek başına küresel karbon emisyonunu yaklaşık %5 artırdığını tespit etmiştir.

Avrupa Birliği'ne üye olan 27 ülke üzerinde turizm ile karbondioksit emisyonu ilişkisini araştıran Lee ve Brahmaşre (2013), ampirik yöntem olarak Johansen panel eşbütünleşme testi ve panel sabit etkiler modeline dayalı hata düzeltme modelini kullanmıştır. 1988-2009 döneminde turizm göstergesi olarak kişi başına düşen turizm gelirlerinin kullanıldığı çalışmada, turizmin karbondioksit emisyonunu negatif etkilediği sonucu elde edilmiştir. Böylece Avrupa Birliği tarafından ortaya koyulan turizm stratejisinin, karbon emisyonunu azaltmada başarılı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. 25 OECD ülkesine ait 1995-2005 dönemi verileri aracılığıyla iklim değişikliği ile turizm ilişkisini araştıran Tiwari ve diğ. (2013), ampirik yöntem olarak panel VAR modelini kullanmıştır. Turizm gelirleri ile turizm harcamalarının turizm değişkeni olarak kullanıldığı çalışmada iklim değişikliğini temsilen karbondioksit emisyonu verisi tercih edilmiştir. Bulgular, karbon emisyonu ile turizm arasında pozitif, ancak istatistikî olarak anlamsız bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Etki tepki analizi bulguları ise turizm göstergelerinde meydana gelen 1 standart sapmalı şoka karbondioksit emisyonunun tepkisinin pozitif; karbondioksit emisyonunda meydana gelen 1 standart sapmalı şoka turizm göstergelerinin pozitif yönde tepki verdiğini ortaya koymuştur.

Küreselleşme hareketliliğiyle yaşanan gelişmeler ve turizm ilişkisini inceleyen Buluk ve Özkök (2016), turizm sektörünün küreselleşme sürecinde, başta teknolojik gelişmelerden kaynaklanmak üzere sosyo-ekonomik dönüşümler ile birlikte ülke ekonomilerinin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmalarını destekleyeceği değerlendirmesinde bulunmuştur. Çeken (2004) çalışmasında ise küreselleşme süreciyle birlikte meydana gelen gelişmelerin (uluslararası seyahatlerin artışı, teknolojik gelişmeler, soğuk savaşın sona ermesi, özellikle gelişmiş ülkelerin çevre kirliliğinden uzaklaşarak seyahat etme arzusu, artan refah düzeyi, bilgi-iletişim sektörünün gelişmesi) turizm sektörünün büyümesinde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Şimundić ve diğ. (2016)'da Karayip ve Latin Amerika ülkelerinde turizm sektörünün ekonomik büyümeye katkısını araştırmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada 2000-2014 dönemi incelenmiştir. Ampirik bulgular turizm sektöründe meydana gelen büyümenin, ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca ekonomik büyüme üzerinde; kamu tüketimi,

beşerî sermaye, politik istikrar ve brüt yatırım gibi etmenlerin de etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden 28 ülkede 1991-2013 döneminde ekonomik büyüme, turizm gelirleri, doğrudan yabancı yatırım ve karbondioksit emisyonu ilişkisini araştıran Paramati ve diğ. (2017), dinamik panel veri yöntemini kullanmıştır. Ampirik sonuçlar, söz konusu ülkelerde turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisini ortaya koymuştur. Diğer yandan turizmin, Batı Avrupa ülkelerinde karbondioksit emisyonunu azalttığı; Doğu Avrupa ülkelerinde karbondioksit emisyonunu artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Şahin (2018) çalışmasında Türkiye, Malezya, Kore, Endonezya, Avusturya, Tayland, Çin, Japonya, Filipinler, Şili, Singapur ve Meksika'dan oluşan APEC ülkelerinde ekonomik büyüme, çevresel kalite ve turizm ilişkisini araştırmıştır. 1995-2014 döneminin incelendiği çalışmada ampirik yöntem olarak Westerlund ve Edgerton (2007) panel bootstrap eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bulgular adı geçen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik testi uygulanmış ve turizmden karbondioksit emisyonuna doğru; enerji tüketiminden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Ayrıca karbondioksit emisyonu ile ekonomik büyüme ve ticaret arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucu elde edilmiştir.

Türkiye, Endonezya, Rusya, Brezilya, Meksika, Çin ve Hindistan'dan oluşan E7 ülkelerinde 1995-2016 döneminde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri ilişkisini araştıran Yıldız ve Zortuk (2018), ampirik yöntem olarak Hatemi-J (2011) tarafından önerilen asimetrik panel nedensellik testini kullanmıştır. Ampirik bulgular, ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Turizm gelirleri üzerinde ortaya çıkan pozitif bir şokun ekonomik büyümeyi artıracığı; ekonomik büyüme üzerinde meydana gelen negatif bir şokun ise turizm gelirleri üzerinde negatif etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım ve Şahin (2018)'de Türkiye, İtalya, İspanya, Portekiz Hırvatistan, Fas, Arnavutluk, Slovenya, Cezayir, Mısır, Fransa ve Yunanistan'dan oluşan 12 Akdeniz ülkesinde, 1995-2016 dönemi verileri aracılığıyla ekonomik büyüme ile

turizm gelirleri ilişkisini araştırmıştır. Ampirik yöntem Kónya (2006) tarafından önerilen kesitler arası bağımlılığı dikkate alan bootstrap panel nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, sadece İtalya ve Yunanistan'da turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Slovenya'da ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

En fazla turizm gelirin sahip 10 ülke ekonomisinde (Almanya, Japonya, Hindistan, İspanya, Fransa, Tayland, ABD, İtalya, Avustralya ve Birleşik Krallık) turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran Aydın (2020), 1995-2018 dönemini analiz etmiştir. Ampirik yöntem olarak Kónya (2006) panel nedensellik testinin tercih edildiği çalışmada bulgular, Almanya ve Tayland'da turizm yanlı ekonomik büyüme hipotezinin mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, İspanya'da geri besleme hipotezinin; İtalya, Avustralya, Japonya ABD, Hindistan, Fransa ve Birleşik Krallık'ta ise yansızlık hipotezinin geçerli olduğu sonucu elde edilmiştir. Analize dâhil edilen birçok ülkede nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı elde edilmiştir.

3. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu kısmında öncelikle kurulan modele ve kullanılan ekonometrik yöntemlere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Sonrasında ampirik bulgulara yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan analizlerde Gauss 19 paket programından yararlanılmıştır.

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, 1995-2018 dönemi yıllık uluslararası gelen turist sayısı, kişi başına düşen milli gelir, kişi başına düşen karbondioksit emisyonu ve küreselleşme endeksi verileri kullanılmaktadır. OECD üyesi olan 7 Akdeniz ülkesinde (Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Türkiye) ilgili veriler aracılığıyla nedensellik ilişkisinin mevcut olup olmadığı araştırılmaktadır. Tablo 1'de kullanılan değişkenler tanıtılmaktadır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak				
LTA	Logaritmik (Uluslararası Turizm Gelen Sayısı)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
LGDP	Logaritmik (Kişi Başına Düşen Milli Gelir, \$)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
LCO	Logaritmik (Kişi Başına Düşen Karbondioksit Emisyonu, Metrik Ton)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
LGL	Logaritmik (Küreselleşme Endeksi)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
Ülkeler						
Fransa	Yunanistan	İsrail	İtalya	Slovenya	İspanya	Türkiye

Seçilmiş ülkelere ait veriler ve kaynakları Tablo 1’de gösterilmiştir. İlgili ülke ekonomilerine ait 1995-2018 dönemi yıllık uluslararası turizm geliri ile ekonomik büyüme değişkenleri kullanılarak kurulan model (1) de gösterilmektedir:

$$LTA_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}LGDP_{it} + \beta_{2i}LGCO_{it} + \beta_{3i}LGL + \varepsilon_{it}, (i = 1, \dots, 7 \text{ ve } t = 1995, \dots, 2018) \quad (1)$$

(1) modelinde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, panel nedensellik yönteminden faydalanılmaktadır. Hem zaman hem de kesit boyutunun yer aldığı panel veri, zaman serisi ve yatay kesit analizlerine göre daha güçlü sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır (Çatalbaş ve Yazar, 2015: 105). Çalışmada güncel olması, yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik/heterojenlik durumlarında kullanılabilmesi sebebiyle Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yaklaşımından faydalanılmaktadır. Dinamik panel veri metodlarında ilk olarak değişken katsayısının homojenlik koşulu ve kesitler arası bağımlılığın varlığı araştırılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre homojenliği ya da heterojenliği dikkate alan panel nedensellik analizinin uygulanması gerekmektedir. Katsayıların homojenlik özelliği Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen Eğitim Homojenliği Testi ile incelenmektedir (Naimoğlu ve Akal, 2021: 462). Homojenite testinde boş hipotez “ H_0 : Eğitim katsayıları homojendir” ve alternatif hipotez “ H_1 : Eğitim katsayıları heterojendir” biçimindedir. Homojenite testiyle paneli oluşturan ülkelerden herhangi birinde ortaya çıkan değişim ile diğer

ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediği test edilmektedir (Özbek ve Türkmen, 2020: 2106).

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yaklaşımı, katsayıların heterojenliği üzerine kurulmuş yeni nesil nedensellik yaklaşımıdır. Heterojenlik varsayımına dayanan panel veri modellerinde, paneldeki kesitler için bireysel olarak zaman boyutunda tahminler yapılmaktadır. Böylece kesite özgü test istatistikleri elde edilmektedir. Sonuç olarak elde edilen bireysel test istatistikleri birleştirilmektedir. Böylece hem bireysel hem de panel geneli için bir sonuç ortaya konmaktadır. Bu yaklaşım, bazı önemli özelliklere sahiptir. Öncelikle bu yaklaşımda P-VAR modeli heterojendir. Panelde mevcut bulunan kesitler için ayrı ayrı VAR modeli parametreleri tahmin edilmektedir. Bu modelde VAR yaklaşımındaki değişkenlerin zaman serisi özellikleri dikkate alınmamaktadır. Öyle ki değişkenler seviye değerleri ile analiz edilmektedir. Bu uygulama, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi artırılmış VAR yöntemi aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yeni yöntemde parametre tahminleri en küçük kareler yöntemi vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Son olarak, paneldeki kesitler için hem bireysel hem de panel geneli için Granger nedensellik analizleri yorumlanabilmektedir (Emirmahmutoğlu, 2011: 99-100). Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin bulunup bulunmadığından bağımsız olarak kullanılabilir. Diğer yandan bu testte düzeyde ya da farkta durağan seriler birlikte analiz edilebilmektedir. Ancak ilgili testin uygulanabilmesi için değişkenlerin maksimum entegrasyon derecelerinin (d_{max}) ortaya konulması gerekmektedir (Büberkökü, 2021: 297). Bunun için bu çalışmada Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomilerinin birbirine entegre olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bir ülkede ortaya çıkan bir krizin, diğer ülkeleri de etkilemesi beklenen bir durum olarak görülmektedir (Kar vd., 2020: 42). Bu durum ekonometrik analizlerde kesitler arası bağımlılık testleri aracılığıyla ortaya konmaktadır. Kesitler arası bağımlılık testlerinde Wolde-Rufael (2014) ve Kar vd., (2011)'de verilen dört farklı test ile analiz yapılmaktadır. Söz konusu bağımlılığın göz önüne alınmadığı durumda, elde edilen sonuçlar sapmalı olabilmektedir (Breusch ve

Pagan, 1980). Dolayısıyla, özellikle günümüzde yapılan ampirik analizlerde, kesitler arası bağımlılığın mevcut olup olmaması durumunun ortaya konması önemli görülmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testlerinin boş hipotezi, kesitler arası bağımlılığın olmadığını ileri sürmektedir. Yani sıfır hipotezi reddedilemediği takdirde panelde yer alan bir ülkedeki makroekonomik bir şok, diğer ülke ekonomilerini etkilememektedir (Polat ve Naimoğlu, 2019: 117). Alternatif hipotez ise kesitler arası bağımlılığın varlığı üzerine kurulmaktadır. Değişkenlerde kesitler arası bağımlılığının varlığını araştırmak için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD ve CDLM testleri ile Pesaran ve diğ. (2008) tarafından önerilen LM_{adj} testi yapılmakta ve elde edilen test istatistiklerinin anlamlılığı yorumlanmaktadır (Türkmen ve Özbek, 2021: 546).

3.3. Bulgular

Bu kısımda öncelikle dinamik panel veri analizinin ön koşulları olan kesitler arası bağımlılık ve homojenite test bulgularına yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, uygun panel nedensellik testi yapılabilmektedir. Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te sırasıyla LTA, LGDP, LCO ve LGL değişkenlerine ait yatay kesit bağımlılığı ve homojenite test bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. LTA Ön Test Sonuçları

LTA	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları			
	Sabitli		Sabit ve Trendli	
Testler	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	48.537***	0.001	40.058***	0.007
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	4.249***	0.000	2.941***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-1.953**	0.025	-1.731**	0.042
LM _{adj} (PUY, 2008)	5.758***	0.000	5.411***	0.000
Homojenite Test Sonuçları				
Testler	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
$\bar{\Delta}$	0.829		0.204	
$\bar{\Delta}_{adj}$	0.886		0.188	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3. LGDP Ön Test Sonuçları

<i>LGDP</i>	<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>			
	Sabitli		Sabit ve Trendli	
Testler	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	126.975***	0.000	111.882***	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	16.352***	0.000	14.023***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-0.111	0.456	-0.496	0.310
LM _{adj} (PUY, 2008)	4.709***	0.000	6.689***	0.000
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>				
Testler	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
$\tilde{\Delta}$	1.371*		0.085	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	1.466*		0.071	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4. LCO Ön Test Sonuçları

<i>LCO</i>	<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>			
	Sabitli		Sabit ve Trendli	
Testler	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	53.503***	0.000	44.504***	0.002
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	5.015***	0.000	3.627***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.767***	0.003	-3.254***	0.001
LM _{adj} (PUY, 2008)	6.186***	0.000	5.627***	0.000
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>				
Testler	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
$\tilde{\Delta}$	-0.321		0.626	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-0.343		0.634	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5. LGL Ön Test Sonuçları

<i>LGL</i>	<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>			
	<i>Sabitli</i>		<i>Sabit ve Trendli</i>	
<i>Testler</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>
CD _{lm1} (BP,1980)	46.596***	0.001	53.254***	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	3.950***	0.000	4.977***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.515***	0.006	-2.479***	0.007
LM _{adj} (PUY, 2008)	9.821***	0.000	9.613***	0.000
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>				
<i>Testler</i>	<i>İstatistik Değeri</i>		<i>Olasılık Değeri</i>	
$\hat{\Delta}$	1.667**		0.048	
$\hat{\Delta}_{adj}$	1.783**		0.037	

Not: “****”, “***” ve “**” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’te yer alan kesitler arası bağımlılık test sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılığının mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, bir ülkede ortaya çıkan bir krizin diğer ülkeleri de etkileyebileceğini göstermektedir. Küreselleşmenin ağırlığının hissedildiği 1995-2018 dönemi göz önüne alındığında, beklentilere uygun bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir (Barak ve Naimoğlu: 2018: 83). Ayrıca homojenite test sonuçları incelendiğinde $\hat{\Delta}$ ve $\hat{\Delta}_{adj}$ istatistiklerine göre homojenlik üzerine kurulan sıfır hipotezin LGDP ve LGL değişkenlerinde reddedildiği; LTA ve LCO değişkenlerinde ise reddedilemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani paneli oluşturan ülke grubunda LGDP ve LGL değişkenlerinin heterojen; LTA ve LCO değişkenlerinin ise homojen olduğu sonucu elde edilmektedir. Son olarak Emirmahmuoğlu ve Köse (2011) tarafından önerilen nedensellik testinin kullanılabilmesi için dmax değerinin ortaya konulması gerekmektedir (Büberkökü, 2021: 300). Bu doğrultuda Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır. Söz konusu test sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6. ADF Birim Kök Test Bulguları

Değişkenler	LTA			dma _x	LGDP			dmax
Ülkeler	<i>Düzye</i> Olasılık Değeri	<i>1. Fark</i> Olasılık Değeri	<i>2. Fark</i> Olasılık Değeri		<i>Düzye</i> Olasılık Değeri	<i>1. Fark</i> Olasılık Değeri	<i>2. Fark</i> Olasılık Değeri	
Fransa	0.3388	0.0005 ^{**}	0.0000 ^{***}	1	0.8324	0.0914 [*]	0.0015 ^{***}	1
Yunanistan	0.9260	0.0406 [*]	0.0084 ^{***}	1	0.7089	0.3485	0.0046 ^{***}	1
İsrail	0.0003	0.0086 ^{**}	0.0388 ^{**}	1	0.2942	0.0044 ^{***}	0.0000 ^{***}	1
İtalya	0.2827	0.0134 [*]	0.0029 ^{***}	1	0.8985	0.0611 [*]	0.0027 ^{***}	1
Slovenya	0.4860	0.0031 ^{**}	0.001 ^{***}	1	0.0660 [*]	0.1049	0.0014 ^{***}	0
İspanya	0.0457 [*]	0.1102	0.0041 ^{***}	1	0.7787	0.1379	0.004 ^{***}	2
Türkiye	0.6618	0.0319 [*]	0.0006 ^{***}	1	0.0323	0.0108 ^{**}	0.0137 ^{**}	1
Değişkenler	LCO			dma _x	LGLO			dmax
Ülkeler	<i>Düzye</i> Olasılık Değeri	<i>1. Fark</i> Olasılık Değeri	<i>2. Fark</i> Olasılık Değeri		<i>Düzye</i> Olasılık Değeri	<i>1. Fark</i> Olasılık Değeri	<i>2. Fark</i> Olasılık Değeri	
Fransa	0.1383	0.0001 ^{**}	0.0075 ^{***}	1	0.6115	0.0012 ^{***}	0.0132 ^{***}	1
Yunanistan	0.8786	0.0864 [*]	0.0000 ^{***}	1	0.2102	0.0127 ^{**}	0.0298 ^{**}	1
İsrail	0.9287	0.0003 ^{**}	0.0091 ^{***}	1	0.8674	0.0158 ^{**}	0.0001 ^{***}	1
İtalya	0.8147	0.0583 [*]	0.0005 ^{***}	1	0.0614 [*]	0.0000 ^{***}	0.0024 ^{***}	1
Slovenya	0.4882	0.0050 ^{**}	0.0000 ^{***}	1	0.3031	0.3319	0.000 ^{***}	2
İspanya	0.7602	0.0280 [*]	0.0000 ^{***}	1	0.8997	0.0594 [*]	0.0012 ^{***}	1
Türkiye	0.1710	0.0007 ^{**}	0.0007 ^{***}	1	0.6587	0.0017 ^{***}	0.0044 ^{***}	1

ADF birim kök testinde, genel olarak değişkenler trende sahip olduğu için, sabitli ve trendli model raporlanmıştır. “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6 bulguları incelendiğinde, MINT ülke grubunda LTA ve LCO değişkenleri için dmax değeri 1, LGDP ve LGLO değişkenleri için ise dmax değerinin 2 olduğu elde edilmektedir. Dolayısıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testinde dmax değeri göz önüne alınarak analiz gerçekleştirilmektedir. Tablo 7’de

turizm ile ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonu ve küreselleşme arasındaki nedensellik bulguları yer almaktadır.

Tablo 7. Panel Nedensellik Test Bulguları

Ülke	Lag (p)	<i>LGDP→LTA</i>		<i>LCO→LTA</i>	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Fransa	1	5.221**	0.022	0.726	0.394
Yunanistan	1	3.518*	0.061	0.682	0.409
İsrail	1	1.932	0.165	0.461	0.497
İtalya	1	0.604	0.437	0.117	0.732
Slovenya	1	4.999**	0.025	1.624	0.203
İspanya	1	3.229*	0.072	0.046	0.830
Türkiye	1	1.535	0.215	1.800	0.180
Panel Fisher		34.145	0.936	12.672	0.889
Ülke	Lag (p)	<i>LGL→LTA</i>		<i>LTA→LGDP</i>	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Fransa	1	1.668	0.196	0.639	0.424
Yunanistan	1	1.185	0.276	1.393	0.238
İsrail	1	0.221	0.638	2.149	0.143
İtalya	1	4.687**	0.030	2.019	0.155
Slovenya	1	10.645***	0.001	0.861	0.353
İspanya	1	0.132	0.717	1.185	0.276
Türkiye	1	1.628	0.202	10.719***	0.001
Panel Fisher		31.195	0.868	30.556	0.986
Ülke	Lag (p)	<i>LTA→LCO</i>		<i>LTA→LGL</i>	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Fransa	1	0.114	0.735	1.279	0.258
Yunanistan	1	1.566	0.211	2.800*	0.094
İsrail	1	2.363	0.124	1.184	0.277
İtalya	1	0.666	0.414	16.802***	0.000
Slovenya	1	0.534	0.465	4.831**	0.028
İspanya	1	1.448	0.229	0.193	0.661
Türkiye	1	7.052***	0.008	0.072	0.789
Panel Fisher		23.820	0.555	38.643	0.864

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde, panel geneli için LTA’dan LGDP, LCO ve LGL’ye doğru her iki yönlü de nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir. Bireysel sonuçlar incelendiğinde ise Fransa ve Slovenya’da %5 anlamlılık düzeyinde, Yunanistan ve İspanya’da ise %10 anlamlılık seviyesinde LGDP’den LTA’ya doğru nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmaktadır. Türkiye’de %1 anlamlılık seviyesinde LTA’dan LGDP’ye doğru; Yunanistan’da %10 anlamlılık seviyesinde, Slovenya’da %5 anlamlılık seviyesinde ve İtalya’da %1 anlamlılık seviyesinde LTA’dan LGL’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. LGL’den LTA’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ise %5 anlamlılık seviyesinde İtalya’da, %1 anlamlılık seviyesinde ise Slovenya’da elde edilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Turizm sektörü dünyada en hızlı gelişim gösteren sektörler arasında yer almaktadır. Turizm sektörü döviz kazandırıcı bir sektör olmasının yanısıra pozitif dışsallık sağlayan en önemli sektörler arasındadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hem ekonomik büyüme açısından hem de sosyal sermaye gelişimi açısından turizm sektörünün gelişimi önemli görülmektedir. Bu çalışmada küreselleşme sürecinin derinleşmeye başladığı 1995-2018 örneklem döneminde turizm ile ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonu ve küreselleşme ilişkisi Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Türkiye’den oluşan Akdeniz ülkelerinde incelenmiştir. Kesitlerarası bağımlılığı dikkate alan, homojenlik ya da heterojenlik durumunda da kullanılabilen ve panel sonuçlarının yanında bireysel sonuçları da ortaya koyan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından önerilen panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Panel sonuçları turizm değişkeni olarak kullanılan turist sayısından, kişi başına düşen milli gelir, karbondioksit emisyonu ve küreselleşme endeksi arasında her iki yönlü de nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Bireysel sonuçlar incelendiğinde ise kişi başına düşen milli gelirden, turist sayısına doğru sırasıyla; Fransa ve Slovenya’da %5 anlamlılık düzeyinde, Yunanistan ve İspanya’da ise %10 anlamlılık seviyesinde tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanmıştır. Türkiye’de

turist sayısından kişi başına düşen milli gelire doğru %1 anlamlılık düzeyinde, turist sayısından küreselleşmeye doğru Yunanistan'da %10 anlamlılık seviyesinde, Slovenya'da %5 anlamlılık seviyesinde ve İtalya'da %1 anlamlılık seviyesinde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Küreselleşmeden turist sayısına doğru %5 anlamlılık seviyesinde İtalya'da, %1 anlamlılık seviyesinde ise Slovenya'da tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmaktadır.

Panel genelinde turizm ile diğer sosyo-ekonomik değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmaması, söz konusu ülke ekonomilerinde turizmin önemli bir ağırlığa sahip olmaması ile açıklanabilmektedir. Söz konusu ülkelerin turizm potansiyelleri düşünüldüğünde, ülke ekonomilerinde çok daha fazla ağırlığa sahip olması makroekonomik denge açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Böylece hem ekonomik büyüme ve kalkınmayı artırmak hem de makroekonomik dengenin sürdürülebilirliğinin sağlanabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmayı takip eden çalışmalarda, özellikle cari açık sorunu ile mücadele eden, döviz kıtlığı yaşayan ülke ekonomilerinde turist sayıları ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için karşılaştırmalı olarak güncel ekonometrik yöntemler ile araştırılabilir. Böylece ilgili ülke ekonomilerinde sürdürülebilir büyüme ve kalkınma açısından turizm sektörünün öneminin ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4): 39-48.
- Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G. ve Akadiri, A. C. (2020). Examining The Causal Impacts of Tourism, Globalization, Economic Growth and Carbon Emissions in Tourism Island Territories: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Current Issues in Tourism*, 23(4): 470-484.
- Aydın, M. (2020). En Fazla Turizm Gelirine Sahip 10 Ülke İçin Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2): 215-227.

- Bal, H. ve Göz, D. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 450-467.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2): 61-82.
- Barak, D. ve Naimoğlu, M. (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2): 82-95.
- Bozgeyik, Y. ve Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Journal of International Social Research*, 8(40): 16-37.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications To Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- Buluk, B. ve Özkök, F. (2016). Küreselleşme Hareketlerinin Turizm Endüstrisine Etkileri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54): 37-53.
- Büberkökü, Ö. (2021). Reel Efektif Döviz Kurları ile Reel Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(26): 290-313.
- Çatalbaş, G. K. ve Yarar, Ö. (2015). Türkiye’deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle Belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 3(1): 99-117.
- Çeken, H. (2004). Küreselleşme Eğilimlerinin Uluslararası Turizm Hareketlerine Etkisi ve Türkiye. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12): 1-11.
- Çeken, H., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2009). Küreselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22): 21-36.
- Çetinel, F. G. (2001). Turizmde Tanıtım ve Reklam Faaliyetlerinin Önemi: Türkiye’nin Tanıtımında Turizm Bakanlığı’nın Yurtdışında Faaliyet Gösteren Medya Araçlarında Yaptığı Reklam Harcamaları ile Türkiye’ye Gelen Turist Sayısı Arasındaki ilişkinin Değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2): 151-161.

- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1): 243-261.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing For Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.
- Emirmahmutoğlu, F. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde para krizlerinin ekonometrik analizi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emirmahmutoğlu, F. and Köse, N. (2011). Testing For Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28(3): 870-876.
- Erkan, B., Kara, O. ve Harbalıoğlu, M. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Belirleyicileri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 39: 1-20.
- Hamilton, J. M., Maddison, D. J. ve Tol, R. S. J. (2005). Climate Change and International Tourism: A Simulation Study. *Elsevier Global Environmental Change*, 15: 253-266.
- Hatemi-J, A. (2011). Asymmetric Generalized Impulse Responses and Variance Decompositions with An Application. *Munich Personal Repec Archive*, 1-8.
- Işık, C. (2010). Türkiye’de Yabancı Ziyaretçi Harcaması ve Turizm Gelirleri İlişkisi: Bir Eş-bütünleşme Analizi (1970-2008). *Sosyoekonomi*, 13(13): 115-128.
- İslamoğlu, A. H. (2010). Turizm Pazarlaması. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- Kaçmazoğlu, H. B. (2002). Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme. *Eğitim Araştırmaları*, 6: 44-55.
- Kar, M., Ağır, H. ve Türkmen, S. (2020). Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Panel Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3): 37-48.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş, ve Ağır, H. (2011). Financial Development and Economic Growth Nexus in The MENA Countries: Bootstrap

- Panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*, 28(1-2): 685-693
- Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8): 75-100.
- Katırcıoğlu, S. T., Feridun, M. ve Kılınç, C. (2014). Estimating Tourism-Induced Energy Consumption and CO2 Emissions: The Case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29: 634-640.
- Kızılgöl, A. G. Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2): 351-360.
- Konya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with A Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23(6): 978-992.
- Lee, J. W. ve Brahmasrene, T. (2013). Investigating the Influence of Tourism on Economic Growth and Carbon Emissions: Evidence from Panel Analysis of the European Union, *Tourism Management*, 38: 69-76.
- Naimoğlu, M. ve Akal, M. (2021). Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler. *Sosyoekonomi*, 29(49): 455-481.
- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2021). Enerji Verimliliğinin Dinamikleri: Var Analizi İle Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 314-326.
- Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(3): 2096-2115.
- Özcan, C. C. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirinin Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1): 203-220.
- Özcan, Ş. S. (2021). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Üst-Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. Hacettepe

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Paramati, S., Shahbaz, M. ve Samsul, M. A. (2017). Does Tourism Degrade Environmental Quality? A Comparative Study of Eastern and Western European Union. *Transportation Research Part, 50*: 1-13.
- Peeters, P. ve Dubois, G. (2010). Tourism Travel Under Climate Change Mitigation Constraints. *Journal of Transport Geography, 18*(3): 447-457.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics, 0435*.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics, 142*(1): 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted Lm Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal, 11*(1): 105-127.
- Polat, M. ve Naimoğlu, M. (2019). Faiz Oranlarının Firmaların Piyasa Değerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(5): 115-121.
- Sevinç, V. (2013). Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısı, Amerikan Doları Kuru ve Ekonomik Kriz Yılları Arasında Bir Granger Nedensellik İlişkisi Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 233-249*.
- Šimundić, B., Kuliš, Z. ve Šerić, N. (2016). Tourism and Economic Growth: An Evidence for Latin American and Caribbean Countries. *Tourism & Hospitality Industry Congress Proceedings, 457-469*.
- Şahin, D. (2018). APEC Ülkelerinde Turizm, Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Panel Veri Analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi, 5*(2): 32-44.
- Şit, M. (2016). Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7*(1): 101-117.

- Tandoğan, D. ve Genç, M. C. (2016). Türkiye’de Turizm ve Ticari Açıklık Arasındaki İlişki: Toda ve Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 59-70.
- Theobald, W. F. (2001). *Global Tourism. Second Edition*, Oxford: Butterworth & Heinemann.
- Tıraş, H. H. ve Türkmen, S. (2020). Sağlık Harcamalarının Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma; AB ve Türkiye Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 107-139.
- Tiwari, A. K., Öztürk, İ. ve Aruna, M., (2013). Tourism, Energy Consumption and Climate Change in OECD Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(3): 247-261.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66: 225-250.
- Türkmen, S. ve Özbek, S. (2021). Is Unemployment Hysteresis Valid in Brics-T Countries? Evidence from Panel Fourier Lm Approach. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(78): 542-549.
- Ünlüönen, K. ve Çeti, B. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2): 109-128.
- Vanegas, M. ve Croes, R. R. (2003). Growth, Development and Tourism in A Small Economy: Evidence from Aruba. *The International Journal of Tourism Research*, 5(5): 315-330.
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economic Letters*, 97: 185-190.
- Wolde-Rufael, Y. (2014). Electricity Consumption and Economic Growth in Transition Countries: A Revisit Using Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Energy Economics*, 44: 325-330.
- Yıldırım, B. I. ve Şahin, D. (2018). Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel

Nedensellik Testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16): 73-83.

Yıldız, A. ve Zortuk, M. (2018). E-7 Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58: 130-142.

Zhang, J. ve Zhang, Y. (2018). Carbon Tax, Tourism CO2 Emissions and Economic Welfare. *Annals of Tourism Research*, 69: 18-30.

TÜRKİYE İÇİN TURİZM GELİRLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: GÜNCEL FOURİER YAKLAŞIMI

Mustafa NAİMOĞLU

Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye,
mnaimoglu@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9684-159X

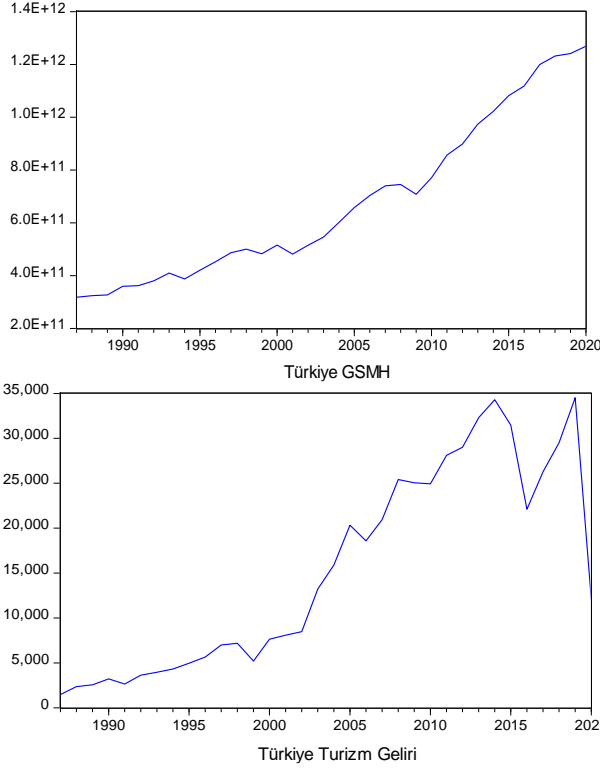
1. Giriş

Yükselen ekonomiler, yüksek büyüme rakamlarına sahip ekonomilerdir. Bu ekonomiler bu büyümeyi enerji kullanımlarıyla gerçekleştirmektedir. Genellikle kullanılan enerjinin kendi öz kaynaklarıyla değil de dışardan ithal edilmesi, bu ekonomileri enerji alanında dışa bağımlı hale getirmektedir (Naimoğlu ve Akal, 2021: 456). Aynı zamanda artan dışa bağımlılık bu ekonomilerin ihtiyaç duyduğu döviz miktarını da artırmaktadır. O halde yükselen ekonomilerde artan yüksek büyümeler daha fazla enerji tüketimine, daha fazla enerji talebine, daha fazla döviz ihtiyacına, daha fazla cari açığa ve daha fazla kırılğan bir ekonomi olmaya neden olmaktadır (Ağır vd., 2020a: 58).

Türkiye ekonomisi ise yükselen ekonomiler arasında bulunan önemli bir ekonomidir. Küresel ekonomik büyümenin üzerinde büyüme gerçekleştiren Türkiye, 2019 yılında gerçekleştirdiği 202.7 milyar dolarlık ithalatın yaklaşık 150 milyar dolarını (%74) enerji ithalatı olarak gerçekleştirmiştir (Gürler vd., 2020: 94). Diğer yandan enerji ithalatını azaltacak olan yenilenebilir enerji kullanım payınının 2019 yılında toplam enerji kaynakları arasında %14,62 (hidro %5,21, rüzgar, güneş vd. %9,40) paya sahip olması istenilen seviyede olmadığı gibi yakın zamanda enerji ithalatının ciddi bir şekilde azalamayacağını göstermektedir. 2019 yılında toplam enerji kaynakları arasında %83,18 gibi çok yüksek paya sahip olan fosil yakıt kullanımının Türkiye ekonomisi için çevre kalitesinin yanında enerji

bağımsızlığı ve enerji güvenliği için bir tehdit olmaya devam etmektedir (Ağır vd., 2020b: 40). Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için artan yüksek büyümeler beraberinde döviz ihtiyacını artırmaktadır. Artan teknolojik gelişmelerle beraber artan rekabet ekonomileri hem yenilenebilir enerji kullanım payının artırılmasına hem de enerji alanında verimli teknolojiler geliştirerek sıfır veya daha az emisyonlu üretim ve tüketime zorlamaktadır (Özbek ve Naimoğlu, 2021).

Türkiye'nin döviz rezervi son dönemlerde azalmıştır. Azalan rezerve rağmen gerçekleştirilen yüksek büyümeler beraberinde döviz ihtiyacını daha fazla artırmaktadır (Türkmen ve Özbek, 2021). Ayrıca Türkiye'de artan ihracat yatırım ve ara mal ithalatını da artırarak döviz ihtiyacının şiddetini artırmaktadır (Akal, 2008: 111). Bu noktada yabancı yatırımların ekonomi üzerindeki etkisi döviz girişine neden olabilecek ekonomik aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Öngörülebilir yatırım hedefleri yabancı sermayenin ekonomik büyümeye olumlu ve pozitif bir etki yaratacağını göstermiştir (Özel, 2018). Turizm sektörü ise ülke ekonomisinin büyümesine ve döviz miktarının artmasına yardımcı olabilecek bir diğer önemli bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu yüksek turizm potansiyeli düşünüldüğünde önemli miktarda döviz miktar artışına neden olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca turizmin gelişmesi ekonomik gelişmenin önemli bir parametresi olmakla beraber ekonomilerin finansal kaynak artırmada, istihdam oluşturmada ve kamu gelirleri açısından önemli bir sektördür (Akan ve Işık, 2009). Bu yüzden Türkiye'de önemli bir ekonomik parametre olan turizm için çeşitli parametrelerle birlikte etkileşim bağlamında önem verilen bir alandır (Hepaktan ve Çınar, 2010; Kanca, 2015). Dolayısıyla ekonomik ve turizm potansiyeli bakımından önemli bir ekonomi olan Türkiye için ekonomik büyüme ile turizm arasındaki ilişki değişik biçimlerde ele alınmış ve önemli bir inceleme alanı haline gelmiştir. Grafik 1'de Türkiye için 1987-2020 döneminde ekonomik büyüme ve turizm gelir grafikleri bulunmaktadır.

Grafik 1. Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri (1987-2020)

Kaynak: World Data Bank, databank.worldbank.org, Kültür ve Turizm Bakanlığı, ktb.gov.tr

Grafik 1'e dikkat edilirse Türkiye'nin ekonomik büyümesi genel olarak artan bir trende sahipken turizm gelirleri ise büyük ve hassas dalgalanmalara sahip daha yüksek artışlar ve son dönemde ise ciddi bir azalış şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye için 1990 yılına göre 2019 yılında ekonomik büyümede yaşanan artış %290 olarak gerçekleşirken turizm gelirlerinde ise %2239 artış şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak 2020 yılında COVID-19 küresel salgının etkisini Türkiye turizmi de hissederek 2019 yılına göre 2020 yılında turizm gelirleri %65 azalış göstermiştir.

Turizm görünmeyen bir ihracat kalemi durumundadır. Turizm aracılığıyla ev sahibi ülkeye gelen dövizler ekonomiye katılmakta ve hareketlilik sağlamaktadır. Diğer yandan artan turizm gelirleri sanayi sektörüne katkı sağlamakta, vergi gelirlerine

olumlu yansımakta ve istihdam artışına neden olmaktadır (Yamak vd., 2012: 205). Bu yüzden turizm ile ilgili çalışmalar literatürde sayısını artırmaktadır. Akal (2004) tarafından yapılan Türkiye'nin turizm gelirlerinin ARMAX modeli ile tahmin edildiği çalışmada uluslararası turist sayısında meydana gelen artışın ekonomik gelir üzerinde olumlu etkisi olduğu elde edilmiştir. Dolayısıyla artan turist sayısı döviz miktarını artırmakta bu durum gelirin artmasına neden olmaktadır. Akal (2009) tarafından yapılan çalışmada uluslararası turizmin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bulgular Türkiye için artan uluslararası turizmin dolayısıyla ev sahibi ülkeye gelen dövizin ekonomik büyüme üzerinde hızlandırıcı bir etkisinin olduğudur. Benzer şekilde Wu (2003) tarafından yapılan çalışmada Çin için, Martin vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada 21 Latin Amerika Ülkesi için, Uysal vd., (2004) ve Kanca (2015) tarafından yapılan çalışmada Türkiye ekonomisi için turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu bölümü izleyen bölümlerde öncelikle kullanılan değişkenlerin tanımı ve kaynağı belirtilmektedir. Sonra ekonometrik yöntem tanıtılmakta, uygulama ve bulgulara yer verilmektedir. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirme kısmı yer almaktadır.

2. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bu bölümde, yüksek büyüme rakamlarına sahip Türkiye için turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ekonometrik yöntemle test edilecek ve

$$\ln\text{GDPT} = f(\ln\text{TURİZM}_t)$$

şeklindeki denklem için araştırılacaktır.

2.1. Çalışmanın Verileri

Türkiye'nin 1987-2020 dönemi için ekonomik büyüme (toplam GSMH (ABD \$)) ve turizm gelirleri (ABD \$) yıllık verileri olarak kullanılmaktadır. Her iki değişkenin de doğal logaritması alınmıştır. Turizm gelirleri verisi Kültür ve Turizm Bakanlığı internet adresinden alınırken ekonomik büyüme verisi ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

2.2. Çalışmanın Analiz Yöntemi

Çalışmanın bu kısmında ekonometrik yöntem tanıtılacak ve uygulanacaktır. Test yöntemi olarak eşbütünleşme ilişkisi araştırılacaktır. Bunun için öncelikle serilerin durağanlığı araştırılacaktır. Bunun için durağanlık standart ADF ve Fourier ADF testleriyle sınanacaktır. Sonra geleneksel Engle-Granger (1987) ve Yılanıcı (2019) tarafından geliştirilen Fourier Engle-Granger Eşbütünleşme testi ile araştırılacaktır. Daha sonra ise kısa-uzun dönem katsayı tahmini için Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (Canonical Cointegrating Regressions-CCR) tahminicileri kullanılacaktır.

2.2.1. Standart ADF ve Fourier ADF Durağanlık testleri

Literatürde ekonometrik yöntemler son zamanlarda geliştirildiği gibi ekonometrik yöntemin belirleyicisi olan durağanlık testlerinde de gelişmeler olmuştur. Küreselleşme süreci ile ülke ekonomilerinde krizler, şoklar, yapısal değişimler meydana gelmiştir. Dolayısıyla birim kök sürecin tespit edilmesinde yapısal kırılmalı birim kök testlerinde kullanılması önemli görülmektedir (Koçak ve Özbek, 2020). Bu çalışmada son zamanlarda Enders ve Lee (2012) tarafından standart ADF durağanlık testine fourier fonksiyonlarının eklenmesiyle geliştirilen fourier ADF durağanlık testleri kullanılacaktır. Fourier ADF durağanlık testinde standart ADF testine sinüs ve kosinüs fonksiyonlarının dâhil edilmesiyle yapısal kırılmaların yakalanabileceğini ifade edilmekte ve burada frekansı belirlemenin önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Aşağıda standart ADF denklemi bulunmaktadır:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trend_t + u_t \quad (3)$$

Bu denkleme sinüs ve cosinüs trigonometrik fonksiyonlarının aşağıdaki şekilde dâhil edilmesiyle aşağıdaki model elde edilmiştir:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trend + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (4)$$

Burada t trend, T zaman ve k belirlenmesi gereken frekans değeridir. Ayrıca kalıntı kareler toplamının minimum (MinSSR)

değeri belirlenecektir. Böylece MinSSR değerinin belirlenmesiyle uygun frekans değeri de elde edilebilecektir.

Serilere ait standart ADF ve Fourier ADF durağanlık testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Standart ADF ve Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

	Düzy					
Değişken	Frekans	MİNSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
lnGDP	4	0.008	8	-2.256	0.075	5.801
lnTURİZM	1	0.231	7	-2.949	-2.303	9.420**
	Birinci Fark					
Değişken	Frekans	MİNSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
lnGDP	4	0.0010	8	-2.846	-6.043***	2.660
lnTURİZM	1	0.286	2	-5.317	-4.712***	5.432

Not: F test kritik değerleri %1=10.35, %5=7.58, %10=6.35, Fourier ADF k=1 kritik değerler %1=-4.42, %5=-3.81, %10=-3.49, ADF kritik değerler %1=-3.646, %5=-2.954, %10=-2.616, ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir

Tablo 1 incelendiğinde Turizm geliri (lnTURİZM) değişkeni için F testi %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyüktür. Bu durumda standart ADF testi değilde Fourier ADF durağanlık testi yorumlamak için tercih edilecektir. Dolayısıyla Turizm geliri (lnTURİZM) değişkeni için Fourier ADF test istatistiği frekans değeri 1 için kritik değerlerden küçük olduğu için düzey değerinde birim köklüdür. Diğer yandan ekonomik büyüme (lnGDP) değişkeni için fourier ADF test seçimini belirleyecek olan F testi kritik değerlerden küçük olduğu için standart ADF test istatistiği yorumlanmakta ve standart ADF test sonuçlarına göre Turizm geliri (lnTURİZM) değişkeni düzey değerinde birim köklüdür. Diğer taraftan her iki değişken için F test istatistiği kritik değerlerden küçük olduğundan standart ADF test sonuçları yorumlanacak ve

her iki değişken de birinci farkı alındıktan sonra durağan hale gelmektedir.

2.2.2. Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin düzey değerlerinde birim köklü ve birinci farklarında durağan olduğu elde edildikten sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunabileceği düşüncesiyle uzun dönemli ilişki araştırılacaktır. Bu kısımda hem geleneksel Engle-Granger hem de Fourier Engle-Granger eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Geleneksel Engle-Granger eşbütünleşme testi yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır (Türkmen vd., 2018). Dolayısıyla hem geleneksel hem de yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testleri ile araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun için öncelikle Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi kullanılacaktır. Bu testin kullanılabilmesi için serilerin kointegre derecesinin $I(1)$ olması gerekmektedir. Serilerin eşbütünleşme derecesinin $I(1)$ olduğuna karar verildikten sonra iki aşamada Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi gerçekleştirilmektedir. Öncelikle serilerin seriler aynı derecede durağan ise

$$y_t = \beta x_t + e_t \quad (5)$$

şeklindeki model kullanılır. (5) modeli EKK ile tahmin edilerek kalıntılar elde edilir. Sonra elde edilen bu kalıntılara DF veya ADF durağanlık testleri uygulanır. Elde edilen kalıntıların durağan olması halinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Türkiye için ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi standart Engle-Granger (1987) testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Engle ve Granger (1987) Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	ADF	Kritik Değerler
lnGDP	lnTURİZM	-1.903	%1=4.32, %5=3.67, %10=3.28

Tablo 2 incelendiğinde elde edilen ADF test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur temel hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla seriler arasında ilgili dönemde herhangi bir uzun dönemli ilişkiye rastlanmamaktadır.

Yılanıcı (2019) tarafından geliştirilen Fourier Engle-Granger Eşbütünleşme testinde ise modele trigonometrik fonksiyonlar aşağıdaki şekilde eklenerek elde edilmiştir:

$$y_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta' y_{2t} + u_t \quad (6)$$

Burada k frekans değerini ifade etmekte ve k=1,...,5 değerler olarak modeller tahmin edilmektedir. Burada önemli olan uygun değere sahip minimum kalıntı kareler toplamı için uygun frekans değerinin belirlenmesidir. Fourier Engle- Granger Eşbütünleşme testi için modele trigonometrik değerler eklenerek model EKK ile koşulmaktadır. Sonra bu modelden kalıntılar çekilmektedir. Sonra elde edilen kalıntılara DF veya ADF durağanlık testleri uygulanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken fourier fonksiyonları bulunduğu için ADF test istatistiği Yılanıcı (2019) makalesinde bulunan kritik değerlerle karşılaştırılmakta ve uzun dönemli ilişkinin varlığına bu şekilde karar verilmektedir.

Türkiye için ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi standart Fourier Engle-Granger testi ile sınanmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Fourier Engle Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Frekans	MİNSSR	Fourier Engle Granger Eşbütünleşme Test İstatistiği
lnGDP	lnTURİZM	1	0.009481	-4.771**

Not: Fourier EG eşbütünleşme için kritik değerler %1=-4.906, %5=-4.302, %10=-3.988 ve ** değeri %5 anlam seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3 incelendiğinde Fourier Engle-Granger eşbütünleşme testinde minimum kalıntı kareler toplamı için uygun frekans değeri 1 bulunmuştur. Fourier Engle-Granger eşbütünleşme test istatistiği ise %5 anlamlılık seviyesinde kritik değerlerden büyük olduğu için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Eşbütünleşme katsayılarının Tahmini

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlandıktan sonra uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Uzun dönem katsayı tahmini için yapısal değişimlerin kukla değişken olarak modelde

yer almasına izin veren Philips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen Tamamen Değiştirilmiş En Kúçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Park (1992) tarafından geliştirilen Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri ile uzun-kısa dönem katsayı tahmini yapılacaktır.

Modelde eşbütünleşme ilişkisine rastlanmış ve uzun dönem katsayı tahmini için FMOLS ve CCR tahmin sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. FMOLS ve CCR Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

lnGDP	lnTURİZM	C	SSIN	CCOS
FMOLS	0.553*** (0.052)	9.566*** (0.212)	0.046 (0.027)	0.111*** (0.014)
CCR	0.550*** (0.041)	9.582*** (0.166)	0.044* (0.023)	0.112*** (0.015)

Not: *(%10) ve *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 4 incelendiğinde FMOLS ve CCR sonuçları benzer sonuçlar göstermiştir. Her iki tahminciye göre de turizm geliri (lnTURİZM)'nde yaşanan artış ekonomik büyüme (lnGDP)'yi artırmaktadır. Katsayı olarak incelendiğinde FMOLS tahmincisi için turizm geliri (lnTURİZM)'nde meydana gelen %1'lik bir artış ekonomik büyüme (lnGDP)'de %0.55 artış meydana getirmektedir. Benzer şekilde CCR tahmincisi için turizm geliri (lnTURİZM)'nde meydana gelen %1'lik bir artış ekonomik büyüme (lnGDP)'de %0.55 artış meydana getirmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde turizm gelirleri Türkiye ekonomisi için önemli bir büyüme faktörüdür.

Modelde kısa dönem katsayı tahmini için FMOLS ve CCR hata düzeltme modelleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5' de gösterilmiştir.

Tablo 5. FMOLS ve CCR Kısa Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

$\Delta \ln \text{GDP}$	ECT_{t-1}	$\Delta \ln \text{TURİZM}$	C
FMOLS	-0.598*** (0.126)	0.044** (0.019)	0.018*** (0.002)
CCR	-0.620*** (0.134)	0.022 (0.037)	0.019*** (0.003)

Not: **(%5) ve *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Hatalar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ifade eden hata düzeltme katsayısı (ECT) teorik beklentiye uygun olarak bulunmuş, negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla bu durum ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Hata düzeltme terimi (ECT) düzeltme oranını belirtir ve FMOLS (-0.598) ve CCR (-0.620) modellerine göre, t-1 dönemindeki bir varyantın sırasıyla yaklaşık %0.60 ve %0.62'nin t döneminde düzeltileceğini gösterir.

3. Sonuç ve Çıkarım

Küreselleşmeyle beraber artan ekonomik rekabet turizmde de kendisini göstermektedir. Turizmin ev sahibi ülkede sermaye artışına neden olduğu gibi, makroekonomik göstergelere olumlu yansımaları ve emek yoğun bir sektör olduğu için istihdam artışına da neden olması gereken önemi verilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca turizm ülke refahına yansıdığı gibi ekonomik kalkınmaya da olumlu yansımaktadır. Bu yüzden Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için turizm gelirleri önemli bir gelir kaynağıdır.

Bu çalışmada Türkiye için 1987-2020 döneminde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmaktadır. Bu amaçla öncelikle serilerin durağanlığı araştırılmaktadır. Bunun için standart ADF ve fourier ADF durağanlık testleri kullanılmaktadır. Değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra durağan olması seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunabileceği düşüncesiyle eşbütünlük ilişkisi araştırılmıştır. Bunun için geleneksel Engle-Granger (1987) eşbütünlük testi yapılmıştır. Ancak herhangi bir eşbütünlük ilişkisine rastlanmamıştır. Sonra son yıllarda Yılancı (2019) tarafından geliştirilen ve geleneksel Engle-Granger testine trigonometrik fonksiyonlarının eklenmesiyle elde edilen fourier Engle-Granger eşbütünlük testi kullanılmış ve uzun dönemli ilişkiye rastlanmıştır. Son olarak uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Bulgular geleneksel eşbütünlük testine göre ortaya çıkmayan uzun dönemli bir ilişki güncel bir yöntemle ortaya çıkmıştır. Diğer yandan hem uzun hem de kısa dönem de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu elde edilmiştir. Hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak teorik beklentiye uygun bulunması ise değişkenler arasında bulunan uzun dönemli ilişkiyi doğrulamaktadır. Dolayısıyla

Türkiye için ÷lke ekonomisine döviz girmesi ÷lke içerisindeki makro göstergelere olumlu yansiyacağı gibi küresel alanda da rekabet gücünü artıracaktır.

Türkiye’de turizm sektörü için politika yapıcılara önemli görevler düşmektedir. Öncelikle toplam enerji içerisinde yüksek paya sahip fosil yakıt kullanımının azaltılması ve yenilenebilir enerji kullanımının artması çevre kalitesine olumlu yansiyacağı gibi turizm talebini de artıracaktır. İkincisi turizm talebini belirleyen makroekonomik değişkenlere gereken önem verilmelidir. Üçüncüsü ÷lke içerisinde ve diğer ÷lkeler arasında ulaşım ağı güçlendirilmelidir. Dördüncüsü ÷lke içerisinde salgın veya diğer hastalıklarla mücadele de sağlık altyapısının güçlendirilerek turist talebinin artırılması olacaktır.

Kaynakça

- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020a). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri: VAR Analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020b). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 39-48.
- Akal, M. (2004). Forecasting Turkey's tourism revenues by ARMAX model. *Tourism Management*, 25(5), 565-580.
- Akal, M. (2008). Türkiye’de yatırım ve ara malı ithalatının açıklanması ve esnekliklerin tahmin edilmesi. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 11(1), 111-123.
- Akal, M. (2009). Economic implications of international tourism on Turkish economy. *MPRA*, 131-152.
- Akan, Y ve Işık, C. (2009). Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970 – 2007). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 197-203.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.

- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Gürler, A. Z., Budak, D. B., Ayyıldız, B. ve Kaplan, U. E. (2020). *Enerji Ekonomisi*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 8 (2): 135-154.
- IEA. (2021). Data and statistics. International Energy Agency. <www.iea.org>, (Erişim Tarihi: 06.09.2021).
- Kanca, O. C. (2015). Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme: Türkiye örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-14.
- Koçak, İ. ve Özbek, S. (2020). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği: Durağanlık ve Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 22-31.
- Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N. ve Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach.
- Naimoğlu, M. ve Mustafa, A. (2021). Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler. *Sosyoekonomi*, 29(49), 455-481.
- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2021). Enerji Verimliliğinin Dinamikleri: Var Analizi İle Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 314-326.
- Özel, B., (2008). Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği, Sage Yayıncılık, ISBN: 9786051841373 Konya.
- Park, J. Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143.
- Phillips, P. ve Hansen, B. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

- Türkmen, S. ve Özbek, S. (2021). İhracat Büyümenin İtici Gücü mü? Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1470-1484.
- Türkmen, S., Özbek, S. ve Karakuş, M. (2018). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.
- World Bank, (2021). World development indicators online database. <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators>, (Erişim Tarihi: 06.09.2021).
- Wu, G. (2003). Analysis of Coherency between Tourism Development and Economic Growth in China. *Journal of Shanghai Institute of Technology*, 3(4), 238-241.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yılcı, V. (2019). A Residual-Based Cointegration test with a Fourier Approximation, *MPRA*, 95395.

TÜRKİYE'DE TURİZM, KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN CO₂ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FOURIER ADL EŞBÜTÜNLEŞME YAKLAŞIMI

Mustafa NAIMOĞLU

Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye,
mnaimoglu@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9684-159X

1. Giriş

Sanayi devriminin başlangıcından itibaren artan enerji kullanımı beraberinde atmosfere salınan zararlı gazların miktarını artırmıştır. Artan bu gaz çevre kalitesinin bozulmasına neden olduğu gibi insan sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber artan CO₂ emisyon salınımı önemli iklim değişikliklerine de neden olmaktadır (Çoban, 2015: 196). 1900'lerin başında 2 milyar ton CO₂ salınımı gerçekleşirken 2018 yılında bu artış %1600 olarak gerçekleşmiştir (Gürler vd., 2020: 30). Bu durumun en büyük nedenlerinden biri, ekonomilerin enerji kaynakları arasında bulunan yüksek paya sahip fosil yakıt kullanımınıdır (Ağır vd., 2020a: 40). Dolayısıyla daha yüksek sanayileşmenin beraberinde getirdiği artan fosil yakıt kullanımı gün geçtikçe çevre ve insan sağlığına verdiği zararı artırmaktadır (Baydaş vd., 2020: 3). Türkiye gibi yüksek büyüme rakamlarına sahip olan ekonomiler ihtiyaç duyduğu enerjiyi ülke içerisinde tedarik edemedikleri için enerjilerini dışarıdan ithal etmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerjinin yüksek teknoloji gerektirmesi ve ihtiyaç duyulan ekipmanların dışardan ithal edilmesi kolay ulaşılabilir ve yüksek teknoloji gerektirmeyen fosil yakıt kullanımını daha cazip kılmaktadır. Böylece döviz talebi artarak, cari işlemler dengesi bozulma trendine girebilmektedir (Ağır vd., 2020b: 58). Bu durum ekonomilerin gerçekleştirdikleri yüksek büyümeye paralel olarak fosil yakıt kullanımını artıracığı ve çevre kalitesini olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir (Özbek ve Naimoğlu, 2021).

Artan küreselleşme ise beraberinde büyümeyi getirdiği gibi küresel anlamda rekabeti artırmak ve refahı iyileştirmek gibi faydaları da bulunmaktadır. Bir yandan da yabancı yatırımları cezbederek büyümeye olumlu katkı yapması beklenmektedir. Büyümenin özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemi göz önünde bulundurulduğunda bu yatırımların önemli bir aktör olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. (Özel, 2008). Artan rekabet daha fazla üretime neden olmakta ve bu durum daha fazla çıktı ve daha fazla büyümeyle sonuçlanmaktadır. Ayrıca artan büyüme teknolojik gelişmeleri beraberinde getirdiği gibi daha verimli ve etkin üretime de neden olmaktadır. Artan verimlilik ise üretimde yüksek maliyet getiren enerji girdisine de yansyarak enerjinin daha tasarruflu ve daha verimli kullanılmasına neden olmaktadır. Bu durum ihtiyaç duyulan enerjinin azalmasına ve dolayısıyla daha az CO₂ salınımına neden olmaktadır. Artan küreselleşme yalnızca ekonomik alanda değil sosyal alanda da gerçekleşmektedir. Artan sosyal küreselleşme turizmin gelişmesini, geniş internet ağını, kolay ulaşımı ve çevre odaklı tesislerin kullanımının artmasını da beraberinde getirmektedir.

Artan turizm gelirleri ise ekonomik büyüme için önemli bir kaynaktır. Artan turizm gelirleri döviz açığını da azaltmaya yardımcı olmaktadır. Bu yüzden her ekonomi turizm gelirlerini artırmak ister. Bu durum yüksek turizm potansiyeline sahip Türkiye ekonomisi için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Artan turizm gelirleri ekonomik büyümeye olumlu yansıdığı gibi çevresel kaliteye de olumlu yansyabilmektedir. Bunun nedeni turizm gelirlerinin ev sahibi ülkeye gelen turist sayısı ile doğru orantılı olmasıdır. Bu yüzden turist sayısını artırmak ve ev sahibi ülkeyi bir cazibe merkezine dönüştürmek elbette temiz çevreyle sağlandığı gibi alınacak her türlü politikanın da çevre odaklı alınmasına neden olacaktır. Bu durum çevre kalitesini etkileyebilecek olan enerji kaynaklarına da yansyacaktır. Bununla beraber teknolojik gelişmelerinde hızlanmasına ve artmasına sebep olarak enerji verimliliğini artıracaktır. Bu durum ihtiyaç duyulan enerji talebinin azalmasına ve çevre kalitesinin olumlu etkilenmesine neden olacağı değerlendirilmektedir. Çevre kalitesinin artmasıyla birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli bileşenlerinden olan beşeri sermayenin niteliğinde de artışlar meydana geleceği değerlendirilmektedir (Tıraş ve Özbek, 2021).

Türkiye ekonomik, sosyal ve turizm potansiyeli bakımından yükselen ekonomiler içerisinde ileri piyasa ekonomilerinden olan önemli bir ülkedir. Türkiye küresel ekonomik büyümenin üzerinde büyüme rakamları gerçekleştirmektedir. Artan büyümesi ise genel olarak yüksek oranda kullanılan fosil yakıtla karşılanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi çevre kalitesini olumsuz etkileyecek bir şekilde bir büyüme gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu ekonomide gerçekleşecek olan fosil yakıt kullanımının azalması Türkiye CO₂ emisyon azaltımına olumlu yansıtacağı gibi dünya çevresel kaliteyi de olumlu etkileyecektir. Ayrıca ekonomik büyümeye yardımcı olan turist sayısı için gelen turistlerin talepleri önemli hale gelmektedir. Turistlerin talepleri arasında ise sağlık belirleyici bir faktördür (Özcan, 2013: 42). Bu belirleyici faktör için çevre kalitesinin de iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu durum fosil yakıt kullanımının azalması ve kullanılan enerjinin verimli kullanılmasıyla mümkündür. Ayrıca artan küreselleşme ekonomik rekabeti artıracığı gibi turizm rekabetini de artıracaktır. Bu rekabete ise olumlu yansıtacak şey çevre odaklı enerji politikaların uygulanmasıyla sağlanmasıdır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için artan büyüme kirli büyümedir. Bu durumun insan sağlığına olumsuz etkisi olduğu gibi çevre kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Bunun için fosil yakıt kullanımı yerine yenilenebilir enerji kullanımı çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Çevre kalitesinin artması, turizmin gelişmesi, uluslararası arenada ekonomik rekabetin artması ve enerji bağımsızlığı için yenilenebilir enerji kullanımı çok önemli hale gelmektedir.

Literatürde son zamanlarda turizm gelirleri, ekonomik büyüme ve çevre kalitesiyle ilgili çalışmaların sayısı ve kapsamı artmaktadır. Akal (2004) tarafından yapılan Türkiye'nin turizm gelirlerinin ARMAX modeli ile tahmin edildiğı çalışmada uluslararası turist sayısında meydana gelen %1'lik bir artışın kısa dönemde gelir üzerindeki etkisi %0.96 iken uzun dönemdeki etkisi %3.09 olduğu elde edilmiştir. Akal (2009) tarafından yapılan çalışmada uluslararası turizmin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bulgular Türkiye için artan uluslararası turizmin ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etkiye sahip olduğudur. Akadiri vd. (2020) tarafından Turizm adası bölgelerinde turizm, küreselleşme, ekonomik büyüme ve karbon emisyonlarının nedensel etkileri araştırılmıştır. Bulgular ilgili 16 turizm adası için turizm, küreselleşme ve ekonomik büyümeden karbon

emisyona doğru nedenselliğın duyarlı olduğu ve nedenselliğın yönünün ülkeden ülkeye değıştiğini göstermiştir. Pan vd. (2020) Çin için 30 ilde 2003-2016 dönemini kapsayacak şekilde küreselleşmenin enerji verimli teknolojilerin kullanımını artırdığı bu durumun çevre kalitesini olumlu etkilediğı elde edilmiştir. Diğer yandan Naimoğlu ve Özbek (2021a) Türkiye’de ekonomik büyüme, sanayileşme ve fosil yakıt kullanımının çevre kalitesi üzerindeki etkisini Naimoğlu ve Özbek (2021b) ise Türkiye’de karbondioksit emisyonunu azaltıcı/artırıcı faktörleri araştırırken ekonomik büyümenin çevre kalitesini olumsuz etkilediğini elde etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı ileri yükselen piyasa ekonomileri arasında gerçekleştirdiğı yüksek büyüme rakamlarıyla yer alan Türkiye için ekonomik büyüme, küreselleşme, turizm ve CO2 arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasıdır. Bu çalışmanın literatüre birçok katkısı bulunmaktadır. İlk olarak yüksek sosyal ve turizm potansiyeline sahip Türkiye ekonomisi için ekonomik büyümenin yanında sosyal küreselleşme ve uluslararası turist sayısı değışkenlerinin kullanılmasıdır. İkincisi Türkiye’nin gerçekleştirdiğı yüksek büyüme ve yüksek enerji tüketimi sonucu oluşan çevresel bozulmaları incelemek ve elde edilen bulguların Türkiye’de çevresel kaliteyi artıracak olmasıdır. Üçüncüsü araştırılan eşbütünleşme ilişkisinin son zamanlarda literatüre kazandırılan bir eşbütünleşme testiyle sınanmasıdır. Son olarak çevre kalitesinin artırılmasının seçenek değıl zorunluluk olduğu günümüzde politika yapıcılara önemli bilgiler sunacak olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma CO2 emisyonunu artırıcı/azaltıcı faktörler literatürüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu bölümü izleyen bölümlerde öncelikle kullanılan değışkenlerin tanımı ve kaynağı belirtilmektedir. Sonra ekonometrik yöntem tanıtılmakta, uygulama ve bulgulara yer verilmektedir. Son bölümde ise sonuç ve değıerlendirme kısmı yer almaktadır.

2. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bu bölümde Türkiye’de 1990-2019 döneminde yıllık verilerle Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısı, kişi başı GSYİH ve sosyal küreselleşmenin ile kişi başı CO2 emisyonu arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmaktadır. Bunun için son zamanlarda Banerjee vd. (2017) tarafından ADL eşbütünleşme testine Fourirer

fonksiyonlarının eklenmesiyle geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi kullanılmaktadır.

2.1. Çalışmanın Verileri

Bu çalışmada 1990-2019 dönemi için Türkiye’de çevre kalitesini etkileyen faktörler araştırılacaktır. Bunun için kullanılacak olan model

$$\ln CO_2_t = \beta_1 + \beta_2 \ln GDP_t + \beta_3 \ln SOSYL_t + \beta_4 \ln TRZM_t + u_t$$

Şeklinindedir. Burada ekonomik büyüme ($\ln GDP$), GSYİH’ nın (kişi başı 2010 yılı sabit ABD doları) logaritması, sosyal küreselleşme ($\ln SOSYL$) Turizm, internet kullanımı, sosyal refahın artışı temsil eden endeks, turizm ($\ln TRZM$) Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısı ve karbondioksit ($\ln CO_2$) emisyonu ise kişi başına CO_2 salınımını (metrik ton) ifade etmektedir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Turizm ve ekonomik büyüme verileri dünya bankası (World Bank, 2021), CO_2 emisyonu verisi Uluslararası Enerji Ajansı (IEA, 2021) ve sosyal küreselleşme verisi İsviçre Ekonomi Enstitüsü’nden elde edilmiştir.

2.2. Çalışmanın Analiz Yöntemi

Çalışmanın bu kısmında öncelikle serilerin durağanlığı araştırılacaktır. Bunun için standart ADF ve Fourier ADF testleri kullanılacaktır. Sonra değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılacaktır. Bunun için ise Fourier ADL testi kullanılacaktır. Son olarak FMOLS ve CCR testleriyle uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır.

2.2.1. Birim Kök Testi

Fourier ADF birim kök testi Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen bir durağanlık testidir. Bu test de bir serinin yapısal değişmeye sahip olabileceği düşüncesiyle geleneksel ADF testine fourier fonksiyonlarının eklenmesiyle elde edilmektedir (Koçak ve Özbek, 2020). Bu şekilde bir seri herhangi bir dönemde sayısı önemli olmadan yapısal değişmeye sahip olduğunda fourier fonksiyonlarının bu değişmeyi dikkate alabileceği ifade edilmektedir. Bunun için ilk olarak

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trendu_t \quad (1)$$

şeklindeki geleneksel ADF testini ele almışlardır. Dikkat edilirse (1) nolu denklemde herhangi bir yapısal değişme dikkate

alınmamaktadır. Fourier ADF testinde ise aşağıdaki şekilde yapısal değişimleri yakalayabilecek trigonometrik fonksiyonları eklenerek model revize edilmiştir.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trend + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (2)$$

Burada t trend, T zaman, k bilinmeyen ve belirlenmesi gereken frekans değerini göstermektedir. Ancak bu test için önemli olan MinSSR’ye sahip uygun frekansı belirlemek olacaktır.

Değişkenler için durağanlık testleri yapılmış ve test sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Standart ADF ve Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye						
Değişken	Frekans	MİNSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
lnCO ₂	3	0.010	3	-0.098	-0.723	7.787**
lnGDP	4	0.009	1	0.085	1.741	3.611
lnTRZM	5	0.097	0	-0.893	-0.757	1.084
lnSOSYL	1	46.497	7	-3.420	-1.391	7.784**
Birinci Fark						
Değişken	Frekans	MİNSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
lnCO ₂	3	0.009	2	-5.443***	-6.024	8.301**
lnGDP	4	0.008	1	-3.990	-5.429***	3.738
lnTRZM	2	0.094	2	-4.189	-6.135***	2.081
lnSOSYL	4	45.580	1	-2.558	-3.584**	2.804

Not: F test kritik değerleri %1=10.35, %5=7.58, %10=6.35, Fourier ADF k=1 kritik değerler %1=-4.42, %5=-3.81, %10=-3.49, Fourier ADF k=3 kritik değerler %1=-3.77, %5=-3.07, %10=-2.71, ADF kritik değerler %1=-3.753, %5=-2.998, %10=-2.639, ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1’e dikkat edilirse Fourier ADF testine göre karbondioksit (lnCO₂) emisyonu ve sosyal küreselleşme (lnSOSYL), standart ADF testine göre ise ekonomik büyüme (lnGDP) ve turizm (lnTRZM) değişkenleri düzey değerlerinde birim köklü olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Fourier ADF testine göre karbondioksit (lnCO₂) emisyonu, standart ADF testine göre ise ekonomik büyüme (lnGDP), sosyal küreselleşme (lnSOSYL) ve turizm (lnTRZM) değişkenleri birinci farkı alındıktan sonra

durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenlerin kointegre derecesi I(1) olmaktadır.

2.2.2. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi

Tüm değişkenlerin eşbütünleşme derecesinin I(1) olması değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunabileceği düşüncesiyle eşbütünleşme ilişkisi araştırılacaktır. Bu kısımda birim kök süreç araştırmasında olduğu gibi, yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier ADL eşbütünleşme testinden yararlanılmaktadır. Geleneksel Engle-Granger ya da Johansen eşbütünleşme testleri yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır (Türkmen vd., 2018). Bunun için Banerjee vd. (2017) tarafından Eşbütünleşmeye Gecikmesi Dağıtılmış (ADL) testinde sabit terim yerine deterministik bileşenler yerleştirilerek Fourier ADL eşbütünleşme testi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir.

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1' x_{t-1} + \Phi' \Delta x_t + u_t \quad (3)$$

$$d(t) = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (4)$$

Burada $d(t)$ deterministik bileşendir. Revize edilmiş modelde otokorelasyon sorununu gidermek için değişkenlerin gecikmeli değerleri modele dâhil edilmiştir. Burada test edilen temel hipotez *değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamaktadır* şeklindedir. Dolayısıyla burada uzun dönemli ilişkiyi test etmek için (3) nolu denklem tahmin edilmekte ve uygun frekans değeri elde edilerek bağımlı değişkenin gecikmeli değer katsayısının anlamlılığı standart t-testiyle

$$H_0: \beta_1 = 0 \quad (5)$$

şeklinde test edilmektedir. Burada elde edilen test istatistiği ise Banerjee vd. (2017)'nin makalesindeki kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilmektedir.

Türkiye için çevre kalitesi ile açıklayıcı değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. FADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gecikme Uzunluğu	Frekans	Min AIC	FADL Eşbütünleşme Test İstatistiği
lnCO ₂	3	5	-5.438	-5.179***
lnGDP	2			
lnTRZM	3			
lnSOSYL	3			

Not: Fourier ADL eşbütünleşme için kritik değerler %1=-4.66, %5=-3.94, %10=-3.57 ve ***, **, * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde Fourier ADL eşbütünleşme testi için uygun frekans değeri 5 bulunmuş ve test istatistiği %1 kritik değerlerden mutlak değerce daha büyüktür. Dolayısıyla araştırılan *değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur* temel hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla Türkiye için ekonomik büyüme ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu elde edilmiştir.

2.2.3. Eşbütünleşme katsayılarının Tahmini

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan sonra açıklayıcı değişkenlerin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin büyüklüğünü, işaretini ve anlamlılığını ölçmek için uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Bunun için Philips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Park (1992) tarafından literatüre kazandırılan Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri ile eşbütünleşme katsayı tahmini yapılacaktır.

Türkiye için CO₂ emisyonu ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli katsayı tahmini yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini

Model	lnGDP	lnSOSYL	lnTRZM	C
FMOLS	0.686*** (0.133)	0.004** (0.002)	-0.074* (0.061)	1.854*** (0.317)
CCR	0.682*** (0.130)	0.004** (0.002)	-0.082* (0.064)	1.798*** (0.348)

Not: *(%10), **(%5), *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 3'te FMOLS ve CCR sonuçlarına göre uzun dönemde değişkenlerin büyüklüğü, işareti ve anlamlılığı birbirine benzer sonuçlar göstermiştir. Her iki tahminciye göre de çevre kalitesini en fazla olumsuz etkileyen ekonomik büyüme iken en fazla olumlu etkileyen ise turizm bulunmuştur. Ayrıca sosyal küreselleşmede yaşanan artış çok küçük de olsa çevre kalitesini olumsuz etkilemektedir. Katsayı olarak bakıldığında FMOLS/ CCR sonuçlarına göre ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik bir artış CO₂ emisyonunu yaklaşık olarak %0.69/ %0.68 artırırken turizm de meydana gelen %1'lik bir artış CO₂ emisyonunu yaklaşık olarak %0.074/ %0.082 azaltmaktadır.

Modelde uzun dönem katsayı tahmini yapıldıktan sonra FMOLS/ CCR hata düzeltme modeli koşulmuş ve elde edilen bulgular Tablo 4' de gösterilmiştir.

Tablo 4. Kısa Dönemli Katsayıların Tahmini

Model	ECT ₋₁	lnGDP	lnSOSYL	lnTRZM	C
FMOLS	-0.673*** (0.157)	0.552*** (0.115)	0.002* (0.001)	0.035 (0.037)	-0.001 (0.003)
CCR	-0.653*** (0.186)	0.523*** (0.153)	0.003* (0.002)	0.029 (0.060)	-0.0008 (0.003)

Not: *(%10), **(%5), *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 4'e göre Hata Düzeltme Terimi (ECT) katsayısı teorik beklentiye uygun olarak elde edilmiştir. Dolayısıyla bu durum değişkenler arasında elde edilen eşbütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. O halde ECT teriminin katsayısı FMOLS (-0.673) ve CCR (-0.653) modeline göre, t-1 dönemindeki bir varyantın sırasıyla yaklaşık %0.67' sinin ve % 0.5' inin t döneminde (bir dönem veya yıl içerisinde) düzeltileceğini gösterir.

3. Sonuç ve Çıkarım

COVID-19 küresel salgını sonrası temiz ve insan sağlığını tehdit etmeyen bir dünyaya olan ihtiyaç şiddetini artırmaktadır. Ayrıca küresel salgın boyunca uygulanan sokağa çıkma yasakları, hastalığa yakalanan insanların uzun süre karantinada kalması, artan sosyal mesafe ve insanlar arasında artan asosyalleşmeler kısıtlamalar gevşetildiğinde veya sona erdiğinde insanların turizm açısından daha sağlıklı yerleri tercih etmelerine neden olmaktadır. Ekonomiler ve turizm işletmeleri ise rekabetlerini artırmak ve piyasada devamlılıklarını sağlayabilmeleri için sağlık odaklı

politikalar ve kararlar alıp uygulamaktadırlar. Bu durumda küresel iklim değişikliği ve artan sıcaklıklarla beraber var olan daha yaşanılabilir ve daha temiz bir dünya tehdidi şiddetini artırmaktadır. Ayrıca artan teknolojik gelişmelerle beraber artan rekabet ekonomileri hem yenilenebilir enerji kullanım payının artırılmasına hem de enerji alanında verimli teknolojiler geliştirerek sıfır veya daha az emisyonlu üretim ve tüketime zorlamaktadır. Bu şekilde kaynaklar etkin kullanılacağı gibi enerji talebi de azalacaktır. Bu durumun CO₂ emisyon salınımının azaltılmasına ve dolayısıyla çevre kalitesinin artmasına neden olacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için 1990-2019 döneminde yıllık verilerle uluslararası turist sayısı, kişi başı GSYİH ve sosyal küreselleşme ile kişi başı CO₂ emisyonu arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmaktadır. Öncelikle serilerin durağanlığı için standart ADF ve Fourier-ADF testleri kullanılmıştır. Bütün serilerin eşbütünleşme derecesinin I(1) olduğu görüldükten sonra eşbütünleşme ilişkisi bulunabileceği düşüncesiyle yakın zamanda literatüre kazandırılan Fourier ADL eşbütünleşme testiyle uzun dönemli ilişki sınanmış ve eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Daha sonra kısa-uzun dönem eşbütünleşme katsayıları için FMOLS ve CCR uzun dönem katsayı tahminicileri kullanılmıştır. Bulgular, Türkiye için uzun dönemde ekonomik büyüme CO₂ emisyonunu artırmakta iken turizm de yaşanan artış ise CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Ayrıca sosyal küreselleşmede yaşanan artış da CO₂ emisyonunu artırmaktadır. Türkiye’nin fosil yakıt kullanımıyla büyümesi artan ekonomik büyümenin CO₂ emisyonunu artıracakını göstermektedir. Daha fazla turist sayısı ise ülkenin ekonomisine olumlu yansıtacağı gibi sağlıklı ve çevre odaklı politikaların uygulanmasına neden olmaktadır. Ayrıca artan sosyal küreselleşmenin CO₂ emisyonunu küçük de olsa artırması ise ulaşım ve geziler için araçlarda petrolün kullanılması, kullanılan elektronik eşyaların kullanımının artmasıyla ise artan enerji talebinin fosil yakıtlardan karşılanmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla Türkiye için yenilenebilir enerji kullanımı çok önemli fırsatlar sunarken fosil yakıt kullanımının azalması, uluslararası turist sayısının artması ve insan sağlığı için çevre odaklı enerji politikalarının alınması CO₂ emisyonunun azalmasına neden olacaktır

Kaynakça

- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020a). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 39-48.
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020b). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri: VAR Analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.
- Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G. ve Akadiri, A. C. (2020). Examining the causal impacts of tourism, globalization, economic growth and carbon emissions in tourism island territories: bootstrap panel Granger causality analysis. *Current Issues in Tourism*, 23(4), 470-484.
- Akal, M. (2004). Forecasting Turkey's tourism revenues by ARMAX model. *Tourism Management*, 25(5), 565-580.
- Akal, M. (2009). Economic implications of international tourism on Turkish economy. *MPRA*, 131-152.
- Banerjee, A., Dolado, J. e Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283.
- Banerjee, P., Arčabić, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Baydaş. A., Aktaş, M. ve Yaşar, M.E. (2020). Çevre dostu ürün ve çevre dostu ürün ambalajının tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesi: Bingöl İli Örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 314-333.
- Çoban, O. (2015). Yenilenebilir enerji tüketimi karbon ve emisyonu ilişkisi: TR örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 195-208.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.

- Gürler, A. Z., Budak, D. B., Ayyıldız, B. ve Kaplan, U. E. (2020). *Enerji Ekonomisi*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- International Energy Agency (IEA) (2021). Data and statistics. <http://www.iea.org>, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- Koçak, İ., and Özbek, S. (2020). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği: Durağanlık ve Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 22-31.
- Naimoğlu, M. ve Özbek, S. (2021a). The Effects of Economic Growth, Industrialization and Fossil Fuel Useo Environmental Quality in Turkey. 7. ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Muş.
- Naimoğlu, M. ve Özbek, S. (2021b). Türkiye’de Karbondioksit Emisyonunu Azaltıcı/ Artırıcı Faktörlerin Belirlenmesi: Fourier Adl Eşbütünleşme Yaklaşım. 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi.
- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2021). Enerji Verimliliğinin Dinamikleri: Var Analizi ile Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 314-326.
- Özcan, C. C., (2013). Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Bir Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Özel, B. (2018). The Impact of Heritage Index on Turkish Foreign Direct Investment. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2) , 47-60.
- Pan, X., Guo, S., Han, C., Wang, M., Song, J. ve Liao, X. (2019), Influence of FDI Quality on Energy Efficiency in China Based on Seemingly Unrelated Regression Method, *Energy*, 192(2019), 1-7.
- Park, J. Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143.
- Phillips, P. ve Hansen, B. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

- Tıraş, H. H. ve zbek, S. (2021). E-7 lkelerinde Sosyo-Demografik Faktörlerin Sağlık Harcamalarına Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Erciyes Akademi*, 35(2), 407-419.
- Türkmen, S., zbek, S. ve Karakuş, M. (2018). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Stc İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.
- World Bank, (2021). World development indicators online database. <<https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators>>, (Erişim Tarihi: 06 Şubat 2021).

TÜRKİYE'NİN TURİZM PİYASALARINDA YAKINSAMA HİPOTEZİNİN YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ: BİRİM KÖK TESTLERİNDEN KANITLAR

Hüseyin AĞIR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
huseyinagir@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1642-2876

Sefa ÖZBEK

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Kahramanmaraş, Türkiye, sefaozbek@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-1043-2056

1. Giriş ve Teorik Çerçeve

Turizm sektörü, son 70 yıllık süreçte dünyada en hızlı büyüyen sektörler arasında yer almaktadır. Ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli bir araç niteliği taşıyabilen turizm sektörü; işsizliğin azaltılması, vergi gelirlerinin artırılması, cari işlemler açığının azaltılması gibi olumlu katkılar sağlayabilmektedir (Özcan ve Erdoğan, 2017: 425). Turizm sektörü uzun dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel belirleyicilerinden birisini oluşturmaktadır. Birçok sektöre pozitif dışsallık etkisi oluşturan turizm sektörü, kimi ülke ekonomilerinde lokomotif görevi üstlenmektedir. Bunların yanı sıra ülke ekonomilerinin temel döviz kaynaklarından birisini oluşturmaktadır (Yılcı ve Eriş, 2012: 207). Diğer taraftan turizm, ilgili bölge sakinlerine ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da faydalar sağlamaktadır. Turizm faaliyetinin gerçekleştiği bölgelerde temiz içme suyu, havaalanı vb. altyapı faaliyetlerinin diğer bölgelere göre daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Böylece

turizm sektörü ile hem ekonomik karar birimleri hem de yatırımcılar sosyo-ekonomik kalkınma açısından ileri seviyelere erişebilmektedir (Skerritt ve Huybers, 2005: 23). Dolayısıyla gelişen turizm ile ölçek ekonomilerinden faydalanılmakta, döviz girişi artmakta, firmaların verimliliği ve uluslararası rekabet gücü yükselmekte, ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenmekte ve istihdam artmaktadır (Barak ve Naimoğlu: 2018: 83).

Turizm sektöründeki gelişmeler ile birlikte sektörün ekonomik etkilerinden faydalanmak ve uluslararası turizm piyasalarından daha fazla sayıda turist çekebilmek için politika yapıcıların etkin politikalar uygulaması gerekmektedir. Bunun için ülkelerin turizm potansiyellerini doğru biçimde ortaya koymak gerekmektedir. Böylece ülkeler arasındaki rekabet ortaya konarak doğru politikalar geliştirilebilmektedir. Turizm sektörünün gelişmesi ile giderek artan ve çeşitlenen bu rekabetle birlikte politika yapıcılar turizm stratejilerini güncelleyerek geliştirme fırsatı elde edebilmektedir (Hepsağ, 2016: 178). Gelişen turizm sektörü, doğrudan ekonomik aktivitelere olumlu katkılar sağlamanın yansırı pozitif dışsallık açısından da ülke ekonomileri açısından önemli bir yere sahip olabilmektedir. Öyle ki bilgi ve teknolojinin yayılması, üretim/tüketim sürecinde dışsallıklar oluşturarak ülkelerin turizm yönlü büyümesine katkı sağlamaktadır. Turizm yönlü büyümenin artırılmasının yollarından birisi de yabancı yatırımların sektöre olan ilgisinin artmasını sağlamaktır. Doğrudan yatırımlar beraberinde özellikle yeşil alan yatırımları ile turizm potansiyeline sahip yeni bölgelerin açığa çıkarılmasında, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekebilecek turizm destinasyonlarının kullanılmasına katkı sağlamaktır. Bu durum gerek ülke ekonomisinin büyümesine gerekse ülke içinde bölgesel anlamda gelişmişliğin artırılmasında katkı sunmaktadır (Özel, 2018: 48).

Politika yapıcılar tarafından turizm piyasalarında uygulanan turizm politikalarının etkinliğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bunun için uluslararası turizm piyasalarının yakınsama seviyesinin analiz edilmesi gerekmektedir. Turizm piyasalarının yakınsama düzeyini ölçen ilk çalışma Narayan (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Narayan (2006) bir ülkeye belli bir dönemde uluslararası piyasalardan gelen toplam turist sayısı ile belirli bir piyasadaki gelen turist sayısı arasındaki oranın logaritmik

değeri üzerinden turizm piyasalarının yakınsayıp yakınsamadığını belirleyen modeli ortaya koymuştur. Söz konusu model:

$$Z_{it} = \ln\left(\frac{NT_{Turkey,t}}{NT_{i,t}}\right) \quad (1)$$

biçiminde kurulmaktadır. (1) modelinde

- $NT_{Turkey,t}$: Belli bir dönemde (t) Türkiye'ye uluslararası piyasalardan gelen turistlerin toplam sayısı,
- $NT_{i,t}$: Belli bir dönemde (t) Türkiye'ye belirli bir piyasadan gelen turistlerin toplam sayısı,
- \ln : Doğal logaritmayı belirtmektedir.

Teorik olarak turizm piyasalarının yakınsama hipotezi, uluslararası turizm piyasalarından Türkiye'ye gelen turist sayılarındaki farklılıkların zamanla azalması anlamına gelmektedir (Yalçınkaya ve Yazgan, 2020: 97). Ampirik açıdan bu durum birim kök ya da durağanlık testleri ile ölçülmektedir. Başka bir ifadeyle Z_{it} değişkeninin birim kök süreç içerip içermediğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin seçilmiş turizm piyasaları için oluşturulan Z_{it} 'nin durağanlığının tespit edilmesi, Türkiye'nin ilgili turizm piyasasının zamanla yakınsadığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Z_{it} 'nin birim kök süreç içermesi ise Türkiye'nin ilgili turizm piyasasının yakınsamadığını ifade etmektedir (Narayan, 2006; Hepsağ, 2016: 178).

Bu çalışmada, Türkiye'nin uluslararası turizm piyasaları için yakınsama hipotezinin geçerliliğinin ampirik açıdan incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmada Türkiye'de turizm açısından en büyük ağırlığa sahip ülkeler (Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere, Belçika, İsveç, Ukrayna, Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan) aracılığıyla yakınsama hipotezinin geçerliliği araştırılmaktadır. Çalışma; güncel veri seti analize dâhil edilen ülkeler ve kullanılan yöntemler açısından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Ampirik yöntem olarak hem geleneksel ADF hem de yapısal kırılmalı Fourier ADF birim kök testinden yararlanılmaktadır. Fourier ADF birim kök testi ile bilinmeyen sayıda, formda ve tarihteki yapısal kırılmaların olması durumunda da test gücünü kaybetmemektedir. Böylece elde edilen sonuçların hem iktisadi açıdan hem de ekonometrik açıdan değerlendirilmesi ve politika önerisi sunulması amaçlanmaktadır. Takip eden bölümde konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Çalışmanın

ilerleyen kısımlarında veri seti ve yöntem tanıtılarak, ampirik bulgular ortaya konmaktadır. Son olarak ampirik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

2. Literatür Araştırması

Literatürde turizm sektörü ile ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar genellikle turizm ile iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiler üzerine yapılmaktadır. Söz konusu çalışmalarda turizm değişkeni olarak; turist sayısı, turizm gelirleri ve turizm harcamalarının kullanıldığı tespit edilmektedir. İktisadi değişkenler olarak ise; ekonomik büyüme, reel döviz kuru, ticari açıklık, işsizlik gibi değişkenlerin tercih edildiği görülmektedir (Özcan, 2015; Tandoğan ve Genç, 2016; Şit, 2016). Turizm konusunda diğer çalışma alanları incelendiğinde ekonomik değişkenlerin yanında sosyo-demografik değişkenlerin turizm ile ilişkisinin test edildiği çalışmalara rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmalarda ise karbondioksit emisyonu, insani gelişme endeksi, küreselleşme endeksi, çevre kirliliği, politik istikrar gibi değişkenlerin kullanıldığı gözlemlenmektedir (Çeken vd., 2009; Tandoğan ve Genç, 2016; Akadiri vd., 2020; Naimoğlu ve Akal, 2021).

Turizmde yakınsama hipotezinin geçerliliği ile ilgili çalışmaya, diğer çalışmalara göre daha sınırlı sayıda rastlanılmaktadır. Turizm piyasalarının yakınsama hipotezinin geçerliliği konusunda panel veri analizi ve zaman serisi analizlerinin yapıldığı tespit edilmiştir. Farklı nitelikteki birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmalarda incelenen ülke, dönem ve ampirik metoda göre farklı sonuçların elde edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla turizm piyasalarında yakınsama hipotezinin geçerliliği konusunda ortak bir sonuca varılamamıştır. Turizmde yakınsama hipotezinin geçerliliğine ilişkin ilk çalışmanın, Narayan (2006) tarafından yapılan çalışma olduğu tespit edilmiştir. Narayan (2006) Avustralya'nın turizm piyasalarının yakınsayıp yakınsamadığını incelemiştir. 13 ülke ekonomisine ait 1991 - 2003 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada ampirik yöntem olarak Lagrange Çarpanı (LM) birim kök testi uygulanmıştır. Ampirik bulgular, Avusturalya'nın 13 temel turizm piyasasının yakınsadığını ortaya koymuştur.

Malezya'nın en önemli 10 turizm piyasasının (Avustralya, Tayland, İngiltere, Singapur, Brunei, ABD, Çin, Endonezya, Tayvan ve Japonya) yakınsayıp yakınsamadığını araştıran Lean ve Smith (2008), 1995:01 - 2005:12 dönemi aylık verilerinden yararlanmıştır. Çalışmada zaman serisi ve panel veri analizine ilişkin birim kök testleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, Malezya'nın analize dâhil edilen 10 turizm piyasasının tümünün yakınsadığını göstermiştir. Abbott ve diğ. (2012) çalışmasında Türkiye ekonomisinde yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak ADF ve Ng-Perron (2001) LM birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada 1996:1 - 2009:12 dönemi aylık verilerinden yararlanılmıştır. Bulgular, söz konusu dönemde Türkiye'de yakınsama hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir. Bahar ve diğ. (2013) 1995 - 2009 dönemi verileri ile Fransa, ABD, İspanya, Çin, İtalya, İngiltere, Türkiye, Almanya, Malezya ve Meksika ekonomilerinde yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada, Fransa, Almanya, Çin, Türkiye, Malezya ve Meksika'da yakınsama hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Solarin (2014) çalışmasında, Güney Afrika'da 2000:1 - 2011:12 döneminde yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak Lee-Strazicich (2003) birim kök testinden yararlanılan çalışmada uzun dönemde yakınsamanın olduğuna ilişkin kanıtlar elde edilmiştir. Solarin ve Lean (2014) 2000:1 - 2012:12 dönemi aylık verileri aracılığıyla Seyşeller'de yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. KSS birim kök testinden yararlanılan çalışmada yakınsamanın geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştıran Hepsağ (2016), ampirik yöntem olarak Beaulieu ve Miron (1993) birim kök testini kullanmıştır. 1996:1 - 2014:12 döneminin incelendiği çalışmada uzun dönemde Ocak, Mart, Nisan, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Ekim aylarında yakınsamanın geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özcan ve Erdoğan (2017) Türkiye'de 1996:1 - 2012:12 dönemi aylık verileri aracılığıyla yakınsama hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak iki ve üç aşamalı RALS-LM birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada bulgular, analize dâhil edilen 14 ülkeden 10 tanesinde yakınsama hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Alper ve Demiral (2017) çalışmasında, Türkiye'nin 14 temel turizm piyasasında yakınsama hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmıştır. 1996:1 - 2015:12 dönemi verilerinden yararlanılan çalışmada Fourier fonksiyonu ile geliştirilen, Kwiatkowski-PhillipsSchmidt-Shin (KPSS) testi tercih edilmiştir. Analize dâhil edilen 14 ülkeden 6'sında (Belçika, İran, İtalya, Rusya, İngiltere ve Yunanistan) yakınsama hipotezinin geçerli olduğu; diğer 8'inde (Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, İsrail ve Romanya) ise yakınsama hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yalçınkaya ve Yazgan (2020) çalışmasında, Türkiye'nin turizm piyasasının hemen hemen tamamını oluşturan 97 ülke piyasası için yakınsama hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmıştır. 1996:M1 - 2018:M12 dönemi aylık verilerinin kullanıldığı çalışmada ampirik yöntem olarak Fourier birim kök testleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, 97 ülkeden 53'ünde yakınsama hipotezinin geçerli olduğu diğer 47'sinde ise yakınsama hipotezinin geçerli olmadığı sonucu elde edilmiştir.

3. Ekonometrik Analiz

Bu kısımda öncelikle kurulan modele ve kullanılan ekonometrik yöntemlere ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Sonrasında ampirik bulgulara yer verilerek değerlendirmeler yapılmaktadır.

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, 1996:01 - 2020:12 dönemi aylık verileri kullanılarak Türkiye'nin seçilmiş temel turizm piyasalarında yakınsama hipotezinin geçerliliği araştırılmaktadır. Tablo 1'de kullanılan veri seti ve model tanıtılmaktadır.

Tablo 1. Veri Seti ve Model

Model*	Açıklama	Dönem/Kaynak	
$Z_{it} = \ln\left(\frac{NT_{Türkiye,t}}{NT_{i,t}}\right)$	Logaritmik (t zamanında Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının, i ülkesinden t zamanında Türkiye'ye gelen turist sayısına oranı)	1996:01-2020:12/ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)	
Ülkeler			
Fransa	Hollanda	Almanya	İngiltere
Belçika	İsveç	Ukrayna	Rusya
Gürcistan	Azerbaycan	Irak	İran

Yunanistan	Polonya	Bulgaristan
------------	---------	-------------

Not: “*” i; kesit boyutunu ve t; zaman boyutunu göstermektedir.

3.2. Yöntem

Çalışmada, hem geleneksel birim kök testlerinden olan ADF birim kök testi hem de yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier ADF birim kök testinden yararlanılmaktadır. Böylece elde edilecek sonuçlar, hem iktisadi açıdan hem de ampirik açıdan karşılaştırılmaktadır. Birim kök içeren zaman serileri ile yapılan regresyon çözümlerinde, kurulan modelde gerçekte ilişkisiz olan değişkenlere rağmen yüksek R^2 sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda sahte regresyon sorunu oluşmaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Dolayısıyla analiz edilecek modeldeki bir serinin durağanlığının araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışma özelinde ise yakınsama hipotezinin geçerliliği Z_{it} değişkeninin birim kök süreç içerip içermediği duruma göre yorumlanmaktadır. Öyle ki Z_{it} değişkeninin birim kök süreç içermesi durumunda yakınsama hipotezi geçersiz, tersi durumda ise yakınsama hipotezinin geçerli olduğuna karar verilmektedir. Bir X serisi,

- $E(X_t) = \mu$
- $Var(X_t) = E(X_t - \mu)^2 = \sigma^2$ (2)
- $\gamma k = E(X_t - \mu)(X_{t-k} - \mu)$

özelliklerini taşıyorsa yani sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa (kovaryanstaki değişmeler sadece gecikme mesafesine bağlı) sahip olması durumunda durağandır denilmektedir (Gujarati, 1999: 740). Diğer bir ifadeyle X serisinin birim kök süreç içermediği sonucu elde edilmektedir.

Çalışmada ilk olarak literatürde en yaygın birim kök testlerinden olan ve sıfır hipotezi birim kökün varlığı üzerine kurulan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF-Augmented Dickey Fuller) birim kök testi uygulanmaktadır (Türkmen vd., 2018). Sonrasında ise yapısal kırılmaları modele dâhil eden Fourier fonksiyonu ile genişletilmiş ADF birim kök testi kullanılmaktadır. ADF birim kök testinde yapısal değişmeler dikkate alınmamaktadır. Yapısal kırılmaya sahip bir seri yapısal kırılmalar dikkate alındığında durağan, yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında ise birim kök sürece sahip olabilmektedir. Bu

yüzden elde edilecek bulguların tutarlılığı açısından hem yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF hem de yapısal kırılmaları dikkate alan FADF birim kök testi uygulanmaktadır. Enders ve Lee (2012), zaman serisinin bir veya daha fazla yapısal kırılmaya sahip olduğunda düşük frekanslı trigonometrik fonksiyonların bulunduğu Fourier fonksiyonlarıyla test yapmanın üstünlüğü ileri sürmektedir. Literatüre kazandırılan bu test için serinin sahip olduğu yapısal değişimin sayısı veya ne zaman gerçekleştiği önemli olmamaktadır. Çünkü Enders ve Lee (2012) geliştirdiği bu testte, Fourier fonksiyonlarının modele dâhil edilmesiyle yapısal kırılmaların yakalanabileceğini ileri sürmektedir. Söz konusu FADF testinin en önemli sorunu ise uygun frekansı belirlemek olarak belirtilmektedir. Söz konusu FADF testinin geliştirilmesinde ilk olarak aşağıdaki standart ADF testinden yararlanılmıştır:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trend_t \quad (3)$$

Enders ve Lee (2012), (3) modeline yapısal kırılmaları dâhil edebilmek ve sert kırılmaların yanında yumuşak geçişleri de yakalayabilmek için Fourier ADF testinde Fourier fonksiyonlarını (3)'teki gibi ilave etmiştir:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 trend + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (4)$$

(4)'te, t ile trend; T ile zaman; k ile ise belirlenmesi gereken frekans değeri belirtilmektedir. (4) modelinde uygun frekans değeri, kalıntı kareler toplamının minimum (MinSSR) değere sahip olduğu değer olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla bu testte MinSSR için en uygun frekansı belirlemek önemli olmaktadır (Naimoğlu, 2021: 63).

3.3. Ampirik Bulgular

Bu bölümde, geleneksel birim kök testi ADF ve yapısal kırılmalı birim kök testi olan Fourier ADF test bulguları yer almaktadır. Tablo 2'de sabitli model için ADF ve FADF birim kök test sonuçları verilmektedir.

Tablo 2. ADF ve FADF Birim Kök Test Bulguları (Sabitli Model)

Değişken	Düzyen					
	Frekans	MinSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
Fransa	1	5.054259	14	-2.876684	-0.850322	5.325217
Hollanda	1	7.693308	15	-2.474381	-1.324678	5.218433

Türkiye'nin Turizm Piyasalarında Yakınsama Hipotezinin Yeniden Gözden Geçirilmesi:
Birim Kök Testlerinden Kanıtlar

<i>Almanya</i>	1	3.417876	12	-2.421307	0.929199	4.308008
<i>İngiltere</i>	1	9.523816	15	-1.746139	0.724801	4.121929
<i>Belçika</i>	1	5.787640	15	-3.492075*	-0.575765	8.909548**
<i>İsveç</i>	1	8.347440	15	-1.589920	-0.798381	2.290172
<i>Ukrayna</i>	1	13.54036	13	-2.454076	-2.645696*	0.203315
<i>Rusya</i>	3	8.224307	14	-3.805173	-	2.800911
<i>Gürcistan</i>	1	20.82034	15	-1.655009	-1.184596	2.999431
<i>Azerbaycan</i>	1	14.41885	12	-1.855473	-2.343036	3.105450
<i>Irak</i>	1	100.0800	14	-	-	9.254778**
<i>İran</i>	4	9.871230	12	-1.826026	-2.026626	2.677083
<i>Yunanistan</i>	1	5.140124	14	-1.236188	0.745798	4.628256
<i>Polonya</i>	1	8.217409	13	-3.031713	-	0.959904
<i>Bulgaristan</i>	1	14.58059	11	-2.136409	-2.529869	2.454157

Not: ADF kritik değerler %1=-3.452911, %5= -2.871367, %10= -2.572078; F test kritik değerleri %1=10.02, %5=7.41, %10=6.25; Fourier ADF k=1 kritik değerler %1=-4.37, %5=-3.78, %10=-3.47; Fourier ADF k=4 kritik değerler %1=-3.62, %5=-2.98, %10=-2.65; ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'de sabitli model için ADF ve FADF bulguları verilmektedir. Her ülke için ilk olarak F-testinin anlamlı olup olmadığı kontrol edilmektedir. Öyle ki Tablo 2'de yer alan F-test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde (%1, %5, %10) F kritik değerinden büyük ise anlamlıdır denilmektedir. F-testinin anlamlı olması halinde FADF test istatistiğinin anlamlılığı incelenmektedir. Öyle ki FADF test istatistiğinin, uygun frekans değerine göre değişiklik gösteren FADF kritik değerlerinden büyük olması durumunda FADF test istatistiğinin anlamlı olduğuna karar verilmektedir. Diğer taraftan, ilk aşamada F-testinin anlamsız olduğuna karar verildiğinde ADF test istatistiğinin anlamlılığı incelenmektedir. Öyle ki ADF test istatistiğinin ADF kritik değerlerinden büyük olması durumunda ADF test istatistiğinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Ağır vd., 2020: 44). Böylece sıfır hipotezinin birim kökün varlığı üzerine kurulan ADF test istatistiğine göre Z_{it} değişkeninin birim kök süreç içerip içermediğine karar verilmektedir. Tablo 2 bulguları, Z_{it} değişkeninin FADF testine göre Belçika'da %10 anlamlılık düzeyinde; Irak'ta ise %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermiştir. Diğer yandan Z_{it} değişkeni ADF testine göre ise %1 anlamlılık düzeyinde Rusya'da; %5 anlamlılık düzeyinde

Polonya'da; %10 anlamlılık düzeyinde ise Ukrayna'da birim kök süreç içermemektedir. Dolayısıyla FADF testine göre Belçika ve Irak'ta, ADF testine göre ise Rusya, Polonya ve Ukrayna'da yakınsama hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3'te sabitli ve trendli model için ADF ve FADF birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. ADF ve FADF Birim Kök Test Bulguları (Sabitli ve Trendli Model)

Değişken	Düzy					
	Frekans	MİNSSR	Uygun Gecikme	FADF	ADF	F-Testi
<i>Fransa</i>	1	5.053940	14	- 2.890317	-3.003805	0.723302
<i>Hollanda</i>	1	7.537849	15	- 2.373867	-2.479579	1.118972
<i>Almanya</i>	2	3.391850	12	- 2.390307	-1.242578	3.304775
<i>İngiltere</i>	1	9.494643	15	- 2.972456	-0.546891	5.506523
<i>Belçika</i>	1	5.769249	15	- 3.329891	-2.737697	3.335119
<i>İsveç</i>	1	8.255676	15	- 3.310671	-0.885022	7.770146*
<i>Ukrayna</i>	3	13.36873	13	- 3.218659	-2.466402	6.193610
<i>Rusya</i>	3	8.223264	14	- 3.837083	-3.537321**	2.431130
<i>Gürcistan</i>	1	20.50634	15	- 1.168010	1.496364	8.476567*
<i>Azerbaycan</i>	4	14.39726	12	- 1.174895	-0.831961	4.183943
<i>Irak</i>	1	99.79328	14	- 5.106410	5.081591***	2.962525
<i>İran</i>	1	9.772685	15	- 2.464161	-1.529954	4.740010
<i>Yunanistan</i>	1	5.108634	14	- 1.171327	0.833197	5.305084
<i>Polonya</i>	3	8.150282	13	- 3.382227	-3.037231	4.659483
<i>Bulgaristan</i>	1	14.27424	11	- 1.295201	-1.641319	1.008232

Not: ADF kritik değerler %1=-3.990243, %5= -3.425506, %10=-3.135896; F test kritik değerleri %1=11.70, %5=8.88, %10=7.62; Fourier ADF k=1 kritik değerler %1=-4.87, %5=-4.31, %10=-4.02; Fourier ADF k=2 kritik değerler %1=-4.62, %5=-4.01, %10=-3.69; Fourier ADF k=3 kritik değerler %1=-4.38, %5=-3.77, %10=-3.43; Fourier ADF k=4 kritik değerler %1=-4.27, %5=-3.63, %10=-3.31;

***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Sabitli ve trendli model için Tablo 3'te yer alan ADF ve FADF bulguları, birçok ülkede yakınsama hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir. Tablo 3'e göre, Z_{it} değişkeninin FADF testine göre hiçbir ülkede durağan olmadığı ortaya konmuştur. ADF testine göre ise Z_{it} değişkeni, %5 anlamlılık düzeyinde Rusya'da; %1 anlamlılık düzeyinde Irak'ta birim kök süreç içermemektedir. Dolayısıyla ADF testine göre Rusya ve Irak'ta yakınsama hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Turizm sektörü birçok ülke ekonomisinde hem sosyal hem de ekonomik gelişmişlik açısından önemli görülmektedir. Turizm, döviz kazandırıcı etkisi başta olmak üzere birçok makroekonomik değişkene olumlu katkılar sağlamaktadır. Türkiye'de turizm sektörü, cari işlemler dengesinde çok önemli bir yer tutmaktadır. En önemli hizmet kalemlerinden biri olan turizm, özellikle cari açığın giderilmesi hususunda Türkiye ekonomisinde önem arz etmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin en çok turizm geliri elde ettiği ülkeler başta olmak üzere turizm gelirlerini artırıcı politikalar yürütmesi gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmada Türkiye'nin; Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere, Belçika, İsveç, Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Irak, İran, Yunanistan, Polonya ve Bulgaristan'dan oluşan temel turizm piyasaları için yakınsama hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. Örneklem dönemi olarak 1996:01 - 2020:12 döneminin kullanıldığı çalışmada, aylık turist sayısı verilerinden yararlanılmıştır. Narayan (2006) tarafından önerilen ekonometrik modelin kullanıldığı çalışmada, ampirik yöntem olarak geleneksel birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve ADF birim kök testinin Fourier fonksiyonları ile genişletilmiş hali olan FADF birim kök testi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, analize dâhil edilen 15 ülkeden 10'unda (Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere, İsveç, Gürcistan, Azerbaycan, İran, Yunanistan, Bulgaristan) yakınsama hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer 5 ülkede ise (Belçika, Ukrayna, Rusya, Irak, Polonya) yakınsama hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuç, yakınsama hipotezinin geçerli olmadığı 10 ülkede uygulanacak olan turizm politikalarıyla Türkiye'ye gelen turist sayısının artırılabilirliğini göstermektedir. Söz konusu ülkelere ilişkin siyasi ilişkiler başta olmak üzere Türkiye'nin turizmi ile ilgili bilgilendirici ve teşvik edici çalışmaları artırması önemli görülmektedir. Böylece Türkiye ekonomisinde önemli bir döviz elde etme aracı olan turizm sektörünün önemli aşamalar gerçekleştireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abbott, A., De Vita, G. ve Altınay, L. (2012). Revisiting The Convergence Hypothesis for Tourism Markets: Evidence From Turkey Using The Pairwise Approach. *Tourism Management*, 33(3): 537-544.
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4): 39-48.
- Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G. ve Akadiri, A. C. (2020). Examining The Causal Impacts of Tourism, Globalization, Economic Growth and Carbon Emissions in Tourism Island Territories: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Current Issues in Tourism*, 23(4): 470-484.
- Alper, A. E. ve Demiral, M. (2017). Türkiye'nin Turizm Piyasaları İçin Yakınsama Hipotezinin Testi: Fourier Durağanlık Analizi Bulguları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4): 205-213.
- Bahar, O., Bozkurt, K. ve Doğan, B. (2013). Strivingfor Service Quality: Reality, Problems and Solutions. *Social Sciences*, 79(1): 7-16.
- Barak, D. ve Naimoğlu, M. (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2): 82-95.
- Beaulieu, J. J. ve Miron, J. A. (1993). Seasonal Unit Roots in Aggregate U.S. Data. *Journal of Econometrics*, 55: 305-328.
- Çeken, H., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2009). Küreselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22): 21-36.

- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1): 196-199.
- Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2: 111-120.
- Gujarati, D. (1999). Temel Ekonometri. (Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Hepsağ, A. (2016). Testing Convergence of Tourism Markets: Evidence from Seasonal Unit Roots Test. *Anatolia*, 27(2): 177-188.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B. , Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That The Economic Time Series Have a Unit Root?. *Journal of Econometrics*, 54: 159-178.
- Lean, H. H. ve Smyth, R. (2008). Are Malaysia's Tourism Markets Converging? Evidence from Univariate and Panel Unit Root Tests With Structural Breaks. *Tourism Economics*, 14: 97-112.
- Lee, J. ve Strazicich M. C. (2003). Minimum LM Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4): 1082-1089.
- Naimoğlu, M. (2021). Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği. *Journal of Economics and Research*, 2(1): 59-68.
- Naimoğlu, M. ve Akal, M. (2021). Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler. *Sosyoekonomi*, 29(49): 455-481.
- Narayan, P. K. (2006). Are Australia's Tourism Markets Converging?. *Applied Economics*, 38(10): 1153-1162.
- Ng, S. ve Peron, P. (2001). Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6): 1519-1554.

- Özcan, B. ve Erdoğan, S. (2017). Are Turkey's Tourism Markets Converging? Evidence from The Two-Step LM and Three-Step RALS-LM Unit Root Tests. *Current Issues in Tourism*, 20(4): 425-442.
- Özcan, C. C. (2015). Türkiye'de Turizm Gelirinin Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi1. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1): 203-220.
- Özel, B., (2018). The Impact of Heritage Index on Turkish Foreign Direct Investment. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2): 47-60.
- Skerritt, D. ve Huybers, T. (2005). The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(1): 23-43.
- Solarin, S. A. (2014). Revisiting the Convergence Hypothesis of Tourism Markets: Evidence from South Africa. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 8(1): 77-92.
- Solarin, S. A. ve Lean, H. H. (2014). Nonlinearity Convergence of Tourism Markets in Seychelles. *Current Issues in Tourism*, 17(6): 475-479.
- Şit, M. (2016). Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1): 101-117.
- Tandoğan, D. ve Genç, M. C. (2016). Türkiye'de Turizm ve Ticari Açıklık Arasındaki İlişki: Toda ve Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 59-70.
- Türkmen, S., Özbek, S. ve Karakuş, M. (2018). Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.
- Yalçınkaya, Ö. ve Yazgan, Ş. (2020). Türkiye'nin Turizm Piyasalarının Yakınsama Analizi: Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1): 93-110.
- Yılcı, V. ve Eriş, Z. A. (2012). Are Tourism Markets of Turkey Converging or Not? A Fourier Stationary Analysis. *Anatolia*, 23(2): 207-216.

KÜRESEL KRİZLER VE TURİZM

Ayşe Nevin SERT

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
nevinsert@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0751-9377

Serap SERİN KARACAER

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray, Türkiye,
sskaracaer@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6730-2028

1. Giriş

21. yüzyılda terör saldırılarının, yıkıcı doğal afetlerin ve salgınların oldukça etkili olduğu söylenebilir. Özellikle son yıllarda sık görülmesinden dolayı söz konusu kriz ve afetler daha fazla önem kazanmıştır. Bu olayların birçoğunun yerel, bölgesel ve küresel yansımalarının olduğu, kurumsal, endüstriyel ve destinasyon düzeyinde turizm krizlerine yol açtığı görülmektedir. Birçok farklı endüstri ile bağlantı içerisinde bulunan turizm endüstrisi ortaya çıkan krizlerden, yaşanan afetlerden, salgınlardan, terör olaylarından soyutlanamamakta ve önemli ölçüde etkilenmektedir (Henderson, 2007: 1). Krizlerin son on yılda sıklığının ve şiddetinin arttığı, dünyanın her zamankinden daha fazla kriz ve felaketle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. İklim değişikliği olumsuz hava koşullarına yol açmakta ve doğal afetlerin sayısını ve etkisini artırmaktadır.

Yalnızca 2016'da dünya, Haiti'yi ve Amerika Birleşik Devletleri'ni etkileyen Matthew Kasırgası, Ekvador'u sallayan ve yaklaşık 700 kişinin ölümüne neden olan 7.8 büyüklüğündeki bir deprem ve Brüksel, Nice ve Orlando'daki terör saldırılarını yaşamıştır (Pennington-Gray, 2018: 136). 2018'de yine dünya genelinde 61,7 milyon insanı etkileyen 281 doğal afet kaydedilmiş olup 10.373 ölüm, 160 milyar dolar ekonomik kayıpla sonuçlanmıştır (Ritchie ve Jiang, 2019). Aynı şekilde 2020 yılından

bu yana etkisini sürdüren Covid-19 salgını ve dünyanın çeşitli yerlerinde görülen büyük çaplı yangınlar, seller de turizm açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Konu sahip olduğu önem gereği, akademik çalışmalarda çeşitli açılardan ele alınıp incelenmiştir. Çalışmaların daha çok ekonomik kriz (Song ve Lin, 2010; Eugenio-Martin ve Campos-Soria, 2014; Guduraš, 2014) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte salgın (Ünlüönen ve Çetin, 2019; Zhong vd., 2021), doğal afetler (Robinson ve Jarvie, 2008; Tsai ve Chen, 2011), politik istikrarsızlık (Hacıoğlu ve Saylan, 2014) gibi krizler de yapılan çalışmalarda ele alınmıştır.

Kriz kavramı tanımlanırken kriz ve afet arasında, ortaya çıkma nedenine bağlı olarak bir ayırım yapma gerekliliği doğmaktadır. Kriz; bir olayın temel nedeninin bir dereceye kadar yetersiz yönetim yapıları ve uygulamaları veya değişime uyum sağlayamama gibi sorunlardan kaynaklanan durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Krizler, sıklıkla insan kaynaklı olaylarla ilişkilendirilmektedir. Doğal olaylardan kaynaklanan felaketleri tanımlamak için ise afet terimi kullanıldığı görülmektedir. Kısacası bazı dâhili yönetsel başarısızlıktan oluşan durum kriz; dışardan gelen, üzerinde kontrol sağlanamayan, harici bir olaydan kaynaklanana durum ise afet olarak tanımlanabilmektedir (Ritchie ve Jiang, 2019). Çalışmada gerek içsel gerekse de dışsal nedenlerle oluşan olumsuz durumların tamamı “kriz” olarak adlandırılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi alan yazında “küresel kriz ve turizm” kavramlarını içeren anahtar kelimeler ile yapılan aramalar sonucunda ulaşılan birçok çalışma incelendiğinde, büyük çoğunluğunun ekonomik krizlerin turizme yansımalarını içerdiği görülmektedir. Halbuki kelime anlamı olarak *“bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem ya da bunalım”* (TDK, 2021) anlamı taşıyan “kriz” kavramı ile turizm birlikte değerlendirildiğinde; finansal odaklı olaylar kadar afetler (yangın, deprem, tsunami, sel vb.), salgın hastalıklar, terör, savaş gibi gerek insani gerekse de doğal olaylar ile de ilişkilendirme gerekliliği doğmaktadır. Bu bağlamda söz konusu çalışma kapsamında; etkileri açısından birçok ülkeye dokunan küresel boyutlu krizlerden örneklerin incelenmesi ve bunların yerel, bölgesel ve uluslararası boyutta turizme

yansımalarının istatistiksel veriler çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Kriz; bir sistemi bütün halinde fiziksel olarak etkileyen ve temel varsayımlarını, öznel benlik duygusunu, varoluşsal özünü tehdit eden bir bozulma olarak tanımlanabilmektedir (Ritchie ve Jiang, 2019). Kriz, işletme açısından ele alındığında bir işletmenin karşı karşıya kaldığı zaman üzerinde çok az kontrole sahip olduğu ani, öngörülemeyen felaketler olarak da tanımlanabilir (Huang vd., 2008). Buradan yola çıkarak kriz; çok hızlı gelişen, nedenleri ve etkileri bilinmeyen belirsiz durumları içeren karmaşık bir olay olarak tanımlanabilir. Krizler, tatmin etmesi ve kontrol etmesi zor olan (deprem, terör saldırısı, kasırga, sel vb.) “beklenmedik krizler”, tahmin edilebilen ancak kontrol edilebilmesi düşük (gaz fiyat artışı, ekonomik kriz, hükümet düzenlemeleri vb.) “konvansiyonel krizler”, hem tahmin edilmesi hem de kontrol edilmesi yüksek olasılıklı işletme maliyeti artışı, güç kaybı, işçi tazminatları vb.) “kırılabilir krizler”, tahmin etmesi düşük ancak kontrol etmesi yüksek olasılıklı (veri kaybı, gaz kaçağı, yangın, sel, deprem vb.) krizler de “dıştan gelen krizler” olarak dörde ayrılmıştır. Başka bir ayırmada da krizleri dışsal faktörler (fiziksel çevre ve insan/sosyal çevre) ve içsel faktörler (yönetimsel eksiklik) bağlı olarak iki sınıfa ayrılmıştır (Dalgıç ve Birdir, 2017).

Literatürde kriz kavramının çeşitli bilim dallarına göre farklı biçimlerde tanımlandığı ve sınıflandırıldığı görülmektedir. Turizm açısından ele alındığında turizm krizi, turizmle ilgili işletmelerin normal işleyişini ve faaliyetlerini tehdit edebilecek herhangi bir olay olarak görülebilir (Ritchie ve Jiang, 2019). UNWTO (Dünya Turizm Örgütü) tarafından yapılan tanıma göre ise kriz; destinasyondaki turistlerin güvenliğini etkileyen ve işlerin her zamanki rutin seyrinde yürümesini engelleyen beklenmedik bir olaydır (Luhrman, 2003). Turizm işletmelerinin normal işleyişini ve davranışlarını tehdit edebilecek herhangi bir durum olarak ele alınan turizm krizleri, ziyaretçilerin o destinasyona ilişkin algılarını olumsuz yönde etkileyerek bir turistik destinasyonun güvenlik, çekicilik ve konfor açısından genel itibarına zarar verebilmektedir. Bununla birlikte turizm krizlerinin bölgeye yönelik turizm talebinin ve harcamalarının azalmasına, yerel, bölgesel, ulusal turizm ekonomisinde bir gerileme yaşanmasına neden olduğu

görülmektedir. Turist gelişleri ile harcamalarındaki azalmayla turizm endüstrisi açısından ticari faaliyetlerin devamlılığı kesintiye uğrayabilmektedir. Kısacası turizm krizi turizm talebinin ve ekonomik canlanmanın azalmasına neden olmaktadır (Hacıoğlu vd., 2004; Ritchie ve Jiang, 2019).

Turizm endüstrisi son on yılda terör saldırıları, siyasi istikrarsızlık, ekonomik durgunluk, biyo-güvenlik tehditleri ve doğal afetler dâhil olmak üzere birçok kriz ve afetle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan söz konusu krizler önemli kayıplara ve hasarlara neden olmakta, bununla birlikte doğal ve insan kaynaklı tehlikeler karşısında en çok etkilenen endüstrilerden biri olan turizm endüstrisine de büyük bir yük bindirmektedir (Mair vd., 2016). Oysa ki turizm, dünyada hızla gelişen endüstrilerin başında gelmektedir. Turizm endüstrisinin dinamik yapısı ve sahip olduğu potansiyel ile ülkeler açısından önemli bir güç olduğunu söylemek mümkündür (Hacıoğlu ve Saylan, 2014). 1950'den sonra küresel olarak en hızlı gelişme kaydeden sektörlerin başında turizm gelmiştir. UNWTO verilerine göre 1950'li yıllarda dünya genelinde yaklaşık 25 milyon uluslararası seyahat gerçekleştirilirken bu sayı yıllar içinde istikrarlı bir şekilde artarak 1990'lı yıllara gelindiğinde 500 milyonun üzerine çıkmış, 2011 yılında ise 1 milyar sınırını aşmıştır.

İstikrarlı gelişimini sürdüren dünya turizm endüstrisindeki büyüme hızı UNWTO verilerine göre 2019 yılı sonlarına kadar ortalama %4 seviyesinde gerçekleşmekte olup, gerçekleştirilen uluslararası seyahat sayısı 1 milyar 461 milyona, uluslararası turizm kaynaklı gelirler ise 1.5 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) tarafından açıklanan verilere göre ise turizm sektörünün dünya ekonomisine toplam katkısı yaklaşık 8,9 trilyon dolardır. Bununla birlikte turizm endüstrisi dünya genelindeki 330 milyon kişiye iş olanağı sağlayarak toplam istihdamın %10'unu karşılamaktadır. Ancak yaşanan krizler turizm gelirlerini önemli ölçüde düşürmektedir. Örneğin Covid-19 salgınının ilk 8 aylık döneminde uluslararası turizm hareketlerinde yaşanan kayıp oranı %70 seviyesine kadar çıkmıştır. (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği-TÜRSAB, 2020). Verilen rakamların da gösterdiği gibi turizm sektörü, dünya çapında ekonomik açıdan en önemli sektörlerden biridir; ancak

aynı zamanda krizlere ve afetlere karşı en hassas ve savunmasız sektör olduğunu da ifade etmek mümkündür (Mair vd., 2016).

Turizmin hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelere yaptığı katkının büyüklüğü göz önüne alındığında, endüstrinin faaliyet düzeyindeki herhangi bir gerileme endişe kaynağı olabilmektedir. Krizin etkisi, turizmle doğrudan ilişkili faaliyet gösteren (havayolları, oteller ve yeme-içme) sektörlerin yanında, turizm çalışanları tarafından satın alınan ara veya nihai malları tedarik edenlere kadar uzanan geniş bir yelpazede kendini göstermekte, böylece ekonominin tüm sektörleri az ya da çok etkilenmektedir (Blake ve Sinclair, 2003). Bununla birlikte, turizm sektöründeki krizlerden kaynaklanan doğrudan ve dolaylı kayıplar, yalnızca turizm endüstrisi üzerinde değil, etkilenen ülkelerdeki tüm ekonomiler üzerinde, özellikle de GSYİH'nın büyük bir bölümünün doğrudan veya dolaylı olarak turizm yoluyla elde edildiği ülkeler üzerinde etkili olmaktadır. Turizm faaliyetleri organizasyonların, insanların ve olayların etkileşimlerini içermektedir. Bu nedenle de turizmde oluşan krizin etkisi geniş bir alana yayılmaktadır (Aliperti vd., 2019).

Turizm endüstrisi doğası gereği kırılğan bir yapıya sahiptir. Bu kırılğan yapısından dolayı bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler, ekonomik krizler, terör saldırıları ve sosyal olaylar gibi farklı kriz türlerinden en çok etkilenen endüstrilerden birisidir (Zhong vd., 2021). Örneğin, 2008 yılında Çin'de meydana gelen "5.12 Wenchuan Depremi", Sichuan Eyaleti ekonomisine 12,7 milyar dolardan fazla zarar vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen 11 Eylül 2001 terör saldırısının turizm gelişimi üzerinde uzun süreli olumsuz bir etkisi olmuştur. 1990'larda İngiltere'deki deli dana hastalığı krizi turizm sektörünü vurmuştur. Ayrıca, 2003 yılında SARS salgını döneminde, Çin'deki turizm endüstrisi 16,8 milyar dolara varan kayıplar yaşamıştır. Günümüzde yaşanan Covid-19 salgını ise tüm dünyada önemli ölçüde turizm geliri kayıplarına yol açmıştır (Zhong vd., 2021). Küreselleşen tedarik zincirlerinin mevcut eğilimi, işletmeleri doğal afetlere karşı daha da savunmasız hale getirmektedir. Turizm endüstrisi sosyal çatışmalar, savaş, ekonomik krizler ve terör saldırıları yanında tahmin edilmesi imkânsız ve kontrol edilmesi zor olan kasırgalar, seller, yangınlar, depremler ve tsunami gibi doğal afetlere karşı da oldukça hassastır. Ayrıca insanlar tarafından

yapılan boru hattı, ulaşım ve yapısal tehlikeler olarak kategorize edilebilen sistemlerin arızalanması anlamına gelen teknolojik afetler de hem çevresel hem de altyapısal hasarlara neden olmaktadır (Ponis ve Ntalla, 2016). Sözü edilen afetler, krizlere karşı en iyi hazırlanmış işletmelerin bile tedarik ve dağıtım zincirlerinin normal akışlarını bozabilir.

Yaşanılan krizler nedeniyle destinasyonlarda oluşan olumsuz durumlar korku ve güvensizlik oluşturarak turistleri yapacakları seyahatlerden alıkoymakta (Huang vd., 2008) ve turizm talebinin farklı bölgelere kaymasına veya tamamen ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Oluşan bu kriz dönemlerinde ziyaretçi girişlerinde azalma, istihdamda düşüş, özel sektör kârlarında ve devlet gelirlerinde düşüş, yatırımların durdurulması, turizm sektörüyle bağlantılı olan diğer sektörlerin olumsuz etkilenmesi gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir (Huang vd., 2008).

Turizm endüstrisinde çarpan etkisinin yüksek olması nedeniyle, krizin oluşturduğu olumsuzluklar iş birliği içinde olduğu alt sektörlerle de önemli ölçüde yansımaktadır. Örneğin, uluslararası bir tur operatörünün yaşadığı ekonomik sıkıntı, turist gönderdiği ülkedeki yerel hizmet sağlayıcısı olan seyahat acentesini, konaklama işletmelerini, yeme-içme işletmelerini, havayolu şirketlerini etkileyebilmektedir (Göçen vd., 2011). Dünya'daki gelişmelere bağlı olarak, küreselleşen turizm endüstrisi ülkeleri, işletmeleri birbirleriyle bağlantılı hale getirmiştir. Dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan doğal afetler, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik istikrarsızlıklar, salgın hastalıklar, terör, savaş gibi olaylardan doğan krizler sadece krizin meydan geldiği bölgeyi, ülkeyi değil dünyanın diğer ucundaki bölgeleri ve ülkeleri de etkileyebilmektedir. Bölge turizmde olduğu kadar uluslararası turizm hareketlerinde ve gelirlerinde de düşümlere neden olabilmektedir. Diğer bir deyişle turizm endüstrisi "global kriz" lere karşı oldukça kırılğan bir yapıya sahiptir (Ritchie, 2004: 670). 2000'li yılların başlarından itibaren günümüze kadar Türkiye'nin ve dünyanın farklı ülkelerinin maruz kaldığı gerek yerel gerekse de küresel ölçekli krizler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Dünyada Görülen Önemli Krizler

Yıllar	Olay	Ülke ya da Bölge
2001	11 Eylül saldırısı	ABD
2003	Çin'den bütün dünyaya yayılan SARS virüsü	Çin, Hong Kong, Tayvan, Singapur, Kanada
2004	Hint Okyanusu'nda (Sumatra Adası) meydana gelen 9.0 büyüklüğünde deprem ve sonrasında yaşanan Tsunami felaketi	Endonezya, Sri Lanka, Hindistan, Tayland
2008	Küresel ekonomik kriz	ABD, Avrupa
2010	Arap baharı	Orta Doğu Ülkeleri
2010-2012	Yunanistan krizi	Yunanistan
2013	Gezi Parkı olayları	Türkiye
2015	Rus savaş uçağının Türkiye tarafından Suriye sınırında düşürülmesi	Türkiye
2016	Darbe girişimi	Türkiye
2019 ve halen devam eden	COVID-19 pandemisi (salgın hastalık)	Tüm Dünya

Kaynak: Dilek ve Kulakoğlu Dilek, 2017.

11 Eylül saldırıları; on dokuz El-Kaide eylemcisinin 11 Eylül 2001 sabahı Amerika'nın kuzeydoğu eyaletlerinden kalkan dört yolcu uçağını ele geçirmesi ve bunlardan ikisinin Dünya Ticaret Merkezi'ne, bir diğ erinin ise Pentagon'a çarpması ile gerçekleştirilen koordineli bir terör saldırısıdır. Söz konusu saldırılarda yaklaşık üç bin kişi ölmüştür (Örnek, 2021; Wikipedi, 2021).

SARS virüsü; ilk olarak Çin'in Guangdong bölgesinde 2002 Kasım tarihinde görülmeye başlanan, muhtemel ilk vakanın Hong Kong'a seyahati ile yayılan ve Şubat 2003 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından alarmı verilen bir salgın hastalıktır. Hong Kong'dan sonra özellikle Tayvan, Singapur ve Kanada'da etkili olan salgın hastalık, kısa sürede dünyanın 29 ülkesinde etkili olmuştur (Akyol, 2005: X; Ümit, 2021).

Hint Okyanusu depremi; 26 Aralık 2004'de Endonezya Sumatra Adası açıklarında meydana gelen 9.0 büyüklüğündeki deprem ve sonrasında oluşan tsunami felaketiyle 168 bini Endonezya'da olmak üzere 10'dan fazla ülkede 230 binden fazla kişinin ölümüne neden olan bir doğal afettir. Söz konusu deprem sonrası oluşan tsunami, Hint Okyanusu'na kıyısı olan başta

Endonezya olmak üzere Sri Lanka, Hindistan ve Tayland'da büyük zararlara neden olmuştur (Işık vd., 2012; Wikipedi, 2021).

2008 küresel ekonomik krizi; ABD'de 2007 yılının ikinci yarısında ortaya çıkmış, zaman içerisinde etkisinin ve etki alanının genişlemesiyle 2008 yılının son çeyreğinden itibaren küresel boyuta ulaşmış finansal bir krizdir. Finans temelli bir kriz olan 2008 ekonomik krizi, başta gelişmiş ülke ekonomileri olmak üzere dünya ekonomisi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Temelini ABD'de de bankaların yanlış kredi uygulamaları ve konut piyasasında dağıtılan kredilerin geri dönmesinde yaşanan sıkıntıların oluşturduğu kriz, kısa bir sürede Avrupa'ya da yansımış; Çin ve Hindistan gibi Asya ülkeleri dışında hemen hemen tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Kazgan, 2012; Engin ve Göllüce, 2016).

Arap Baharı; 18 Aralık 2010 tarihinden itibaren başlayan ve Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı yaşanan hükümet karşıtı protesto, ayaklanma ve silahlı isyanları ifade eden bir kavramdır. Söz konusu ayaklanmalar Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen'de büyük çapta; Moritanya, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan ve Fas'ta ise küçük çapta olmak üzere Orta Doğu'nun büyük çoğunluğunu etkisi altına almıştır (Doğan ve Durgun, 2012; Wikipedi, 2021).

Yunanistan krizi; 2009'da Yunanistan hükümetinde başlayan borç krizi ile birlikte, 2010 yılından itibaren halk protestoları ile şekillenen bir krizdir. Ülkede yaşanan ekonomik kriz nedeniyle geçimsizlik ve işsizlik ortaya çıkmış, bunun üzerine halk çeşitli miting ve yürüyüşler yapmıştır. Polisle çatışmaya girilmiş, evler ve işyerleri kundaklanarak ateşe verilmiştir. Yaklaşık yarım milyon vatandaşın katıldığı gösteriler Yunanistan'ın her bölgesine yayılmıştır (Wikipedi, 2021).

Gezi Parkı olayları; başlangıç aşamasında Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi'ne tepki gösteren kısıtlı sayıdaki aktivistin meydana getirdiği, hedefleri, kapsamı ve etkisi itibarıyla lokal gösterilerin hükümet karşıtı protestolara dönüştüğü olaylardır. Olaylar kapsamında 27 Mayıs 2013 tarihinde Gezi Parkı'nda çadırlar kurarak nöbetleşe bir şekilde, şiddet içermeyen pasif protestolar yapılmaya başlanmış ancak, 29 Mayıs Çarşamba gününden itibaren emniyet güçlerinin müdahale etmesini

gerektirecek şiddetli gösteriler yaşanmaya başlamıştır. Sonrasında protestolar hükümet karşıtı gösterilere dönüşmüş, başta Ankara ve İzmir olmak üzere Türkiye'nin diğer illerine de yayılmıştır. 15 Haziran akşamındaki polis müdahalesi sonrasında ise Gezi kampı dağıtılmıştır (Bozkurt ve Bayansar, 2016; Wikipedi, 2021).

Rus savaş uçağının Türkiye tarafından Suriye sınırında düşürülmesi; 24 Kasım 2015'de Türkiye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus savaş uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi olayıdır. Türk F-16'ları, Türkiye hava sahasını ihlal eden Rusya'ya ait bir savaş uçağını Kızıldağ mevkiinde düşürmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılan açıklamada olayın angajman kuralları çerçevesinde yapıldığı ve Rus uçaklarının 5 dakika içerisinde 10 kez uyarıldığı belirtilmiştir (Keser ve Meral, 2016; Wikipedi, 2021).

2016 Darbe girişimi; 15-16 Temmuz 2016'da Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde bir grup asker tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen askerî darbe teşebbüsüdür. Söz konusu darbe girişimi halkın meydanlara inmesi ile birlikte geri püskürtülmüş ve kalkışmanın başarısız olması sağlanmıştır. Darbeyi engellemeye çabaları sırasında çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir. 15 Temmuz kalkışması, Türk darbeler tarihinde halkın karşı çıkmasıyla engellenen ilk darbe girişimi olma özelliği taşımaktadır (Nisan ve Şeker, 2017; Wikipedi, 2021).

COVID-19 pandemisi; 31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve 13 Ocak 2020'de tanımlanan SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu bir salgın hastalıktır. Covid-19 salgını kısa bir sürede hızla 6 kıta ve yüzlerce ülkeye yayılmış ve korona virüslerinin sebep olduğu ilk pandemi olarak tarihe geçmiştir. 1 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla Dünya'da 198.902.559 onaylanmış vaka, 179.523.116 iyileşen hasta ve virüs nedeniyle 4.238.546 hastanın da öldüğü kayıtlara geçmiştir (Dikmen vd., 2020; Sağlık Bakanlığı, 2021; Wikipedi, 2021).

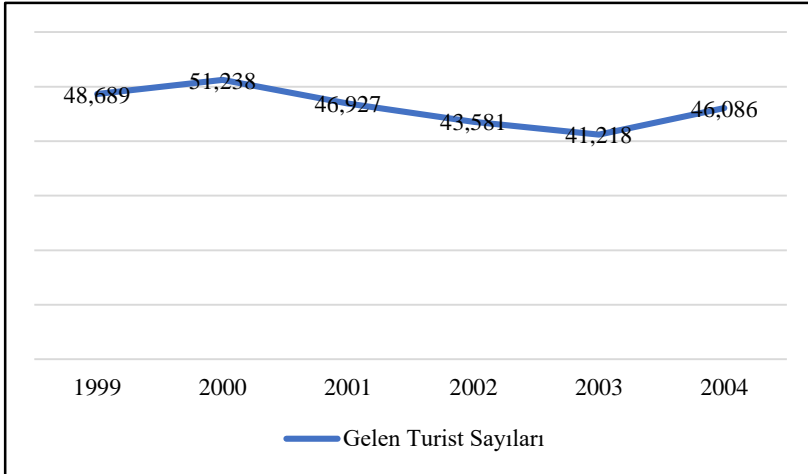
3. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda son yirmi yıllık süreçte Türkiye'de dâhil olmak üzere dünya genelinde yaşanan birtakım krizler ve bunların turizm sektörüne yansımaları, nitel araştırma yönteminden hareketle web tabanlı doküman incelemesi yoluyla değerlendirilmiştir. Bu noktada öncelikli olarak son yirmi yıllık

süreçte Türkiye’de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan doğal afet, terör, salgın hastalık, iç savaş, ülkeler arası savaşlar ya da anlaşmazlıklar gibi çok boyutlu krizlere yol açabilen olaylar kronolojik olarak sıralanmıştır. Söz konusu sıralamada özellikle turizm faaliyetlerine yansımaları daha fazla olan krizlerin değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Belirlenen krizler ve krizin yaşandığı ülke ya da bölge turizmine etkileri UNWTO’nun (Dünya Turizm Örgütü) yıllık turizm istatistikleri üzerinden elde edilen veriler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

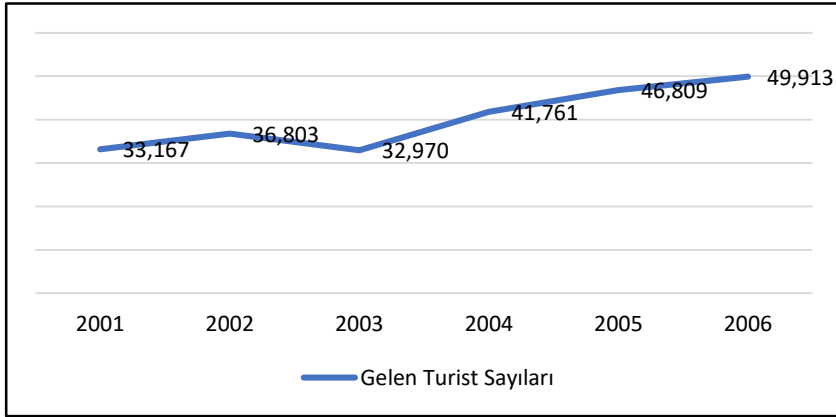
Tablo 1’de yer alan ve dünyanın farklı ülkeleri ile birlikte Türkiye’yi de birçok boyuttan etkileyen ve farklı nedenlerle meydana gelen krizlerin, hemen hemen her sektöre olduğu gibi turizm sektörüne de yansımalarının olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Çalışma kapsamında ele alınan doğal afet, terör, savaş, salgın hastalık gibi krizlerin, turizm sektörüne olan talebi etkileme durumları ülkelere ve bölgelere göre ele alınmıştır. Bu noktada UNWTO’nun söz konusu krizlerin yaşandığı yıllardaki turizm istatistikleri dikkate alınmıştır. Grafik 1’de 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen ve tarihe 11 Eylül saldırıları olarak geçen terör eylemi öncesi ve sonrasında Amerika’nın gelen turist verileri yer almaktadır.

Grafik 1. 11 Eylül saldırıları ABD turizm verileri (bin)

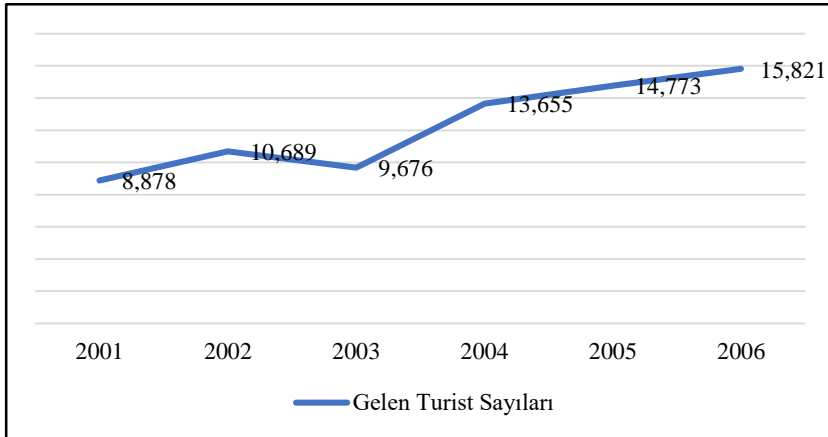
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 1'e göre saldırıların gerçekleştiği 2001 yılından sonra özellikle 2002 ve 2003 yıllarında Amerika'ya gelen turist sayılarında belirgin bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Grafik 1'den hareketle yaşanan terör saldırısının belirli bir süre gelen turist sayılarında düşüşe yol açtığını söylemek mümkündür. Grafik 2, 3 ve 4'de 2002 yılının sonlarında Çin ve Hong Kong merkezli başlayan ve 2003 yılında hızlı bir yayılım gösteren SARS virüsünden en fazla etkilenen ülkelerin gelen turist verileri görülmektedir.

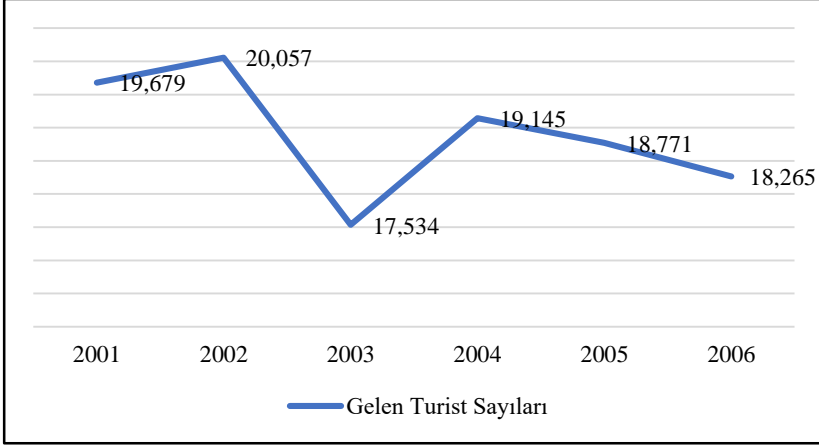
Grafik 2. SARS virüsü Çin turizm verileri (bin)

Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 3. SARS virüsü Hong Kong turizm verileri (bin)

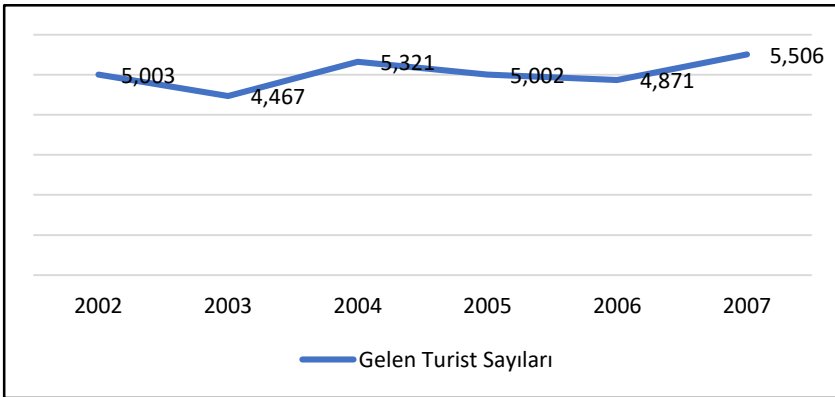
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 4. SARS virüsü Kanada turizm verileri (bin)

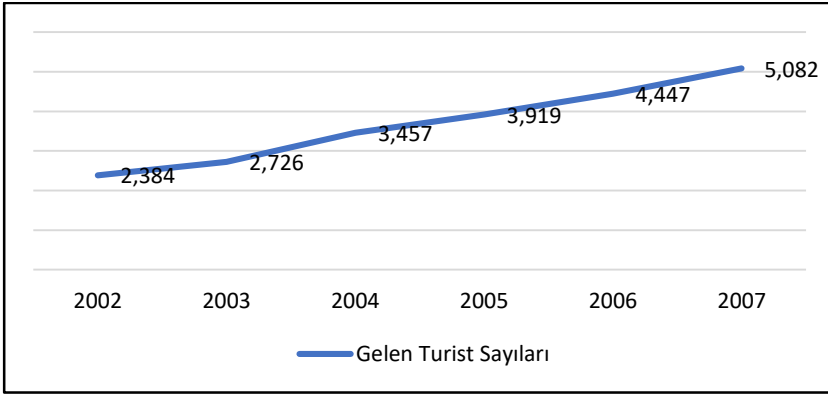
Kaynak: UNWTO, 2021.

Söz konusu grafikler incelendiğinde virüsün yaygınlaştığı 2003 yılında Çin, Hong Kong ve Kanada'da turist sayılarında belirgin bir düşüşün yaşandığı, özellikle de Kanada'da bu düşüşün daha fazla olduğu görülmektedir. Çin ve Hong Kong turizminin 2004 yılı itibariyle toparlanmaya başladığı ancak, Kanada'da 2002 yılı verilerine uzunca bir süre ulaşamadığı da Grafik 4'de görülmektedir. Dolayısıyla salgın hastalık niteliğindeki bölgesel ya da küresel odaklı krizlerin gelen turist sayılarında düşüslere neden olduğunu ifade etmek mümkündür.

Grafik 5. Hint Okyanusu depremi Endonezya turizm verileri (bin)

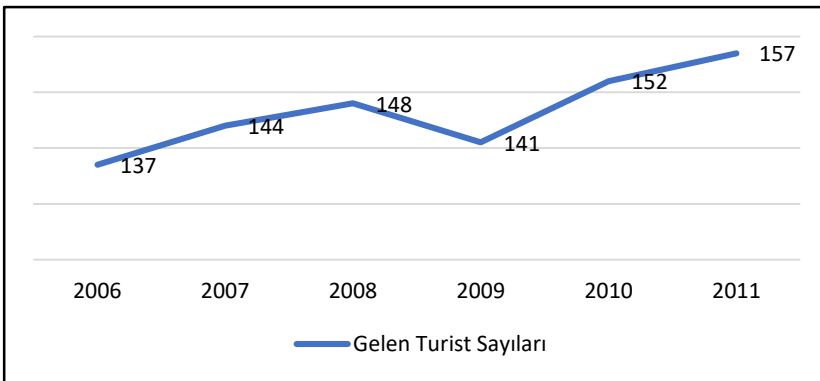
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 6. Hint Okyanusu depremi Hindistan turizm verileri (bin)

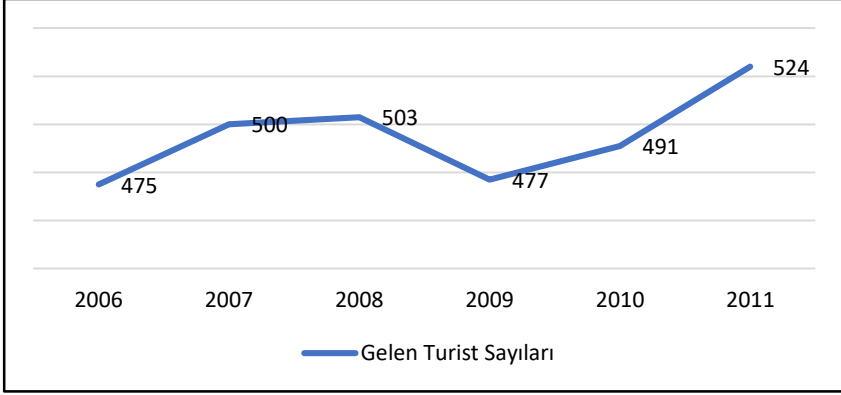
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 5 ve Grafik 6'da 2004 yılının aralık ayında Hint Okyanusu Sumatra Adası açıklarında meydana gelen 9 büyüklüğündeki deprem ve sonrasında oluşan tsunami felaketinin turizm verilerine yansımaları görülmektedir. Doğal afetin gerçekleştiği 2004 yılını takip eden yıllara bakıldığında; 2005 ve 2006 yıllarında Endonezya'da küçük de olsa aşağı yönlü bir seyrin olduğu, ancak Hindistan turizm verilerinde söz konusu yıllar itibariyle bir düşüşün yaşanmadığı aksine yukarı yönlü bir seyrin olduğu görülmektedir. Söz konusu grafikler irdelendiğinde deprem ve devamında yaşanan tsunami doğal afetlerinin gelen turist sayılarını etkilemediğini ifade etmek mümkündür.

Grafik 7. 2008 küresel ekonomik krizi ABD turizm verileri (milyon)

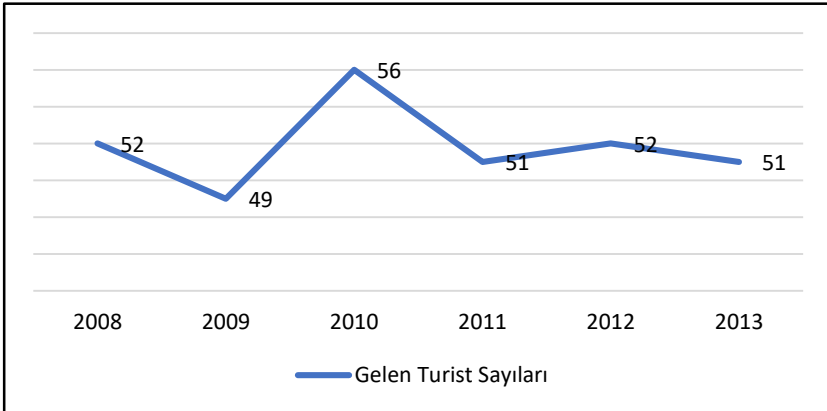
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 8. 2008 küresel ekonomik krizi Avrupa turizm verileri (milyon)

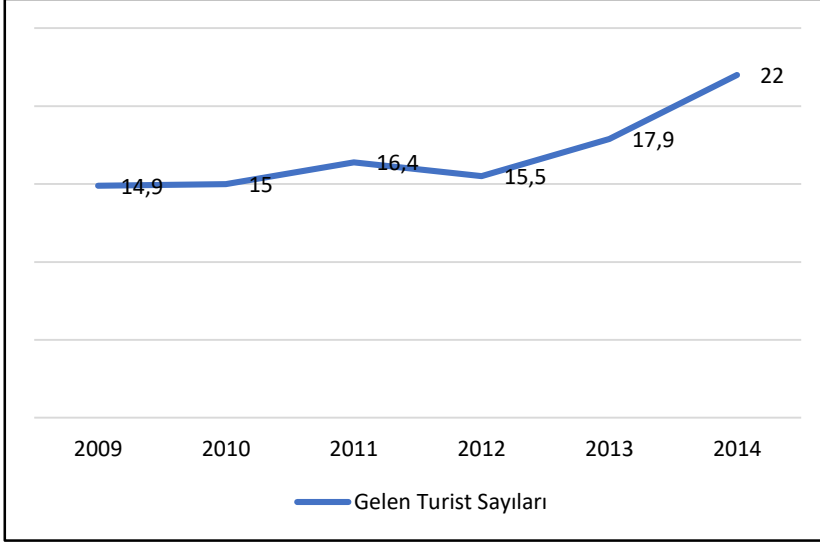
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 7 ve 8’de 2008 yılında öncelikli olarak ABD’de başlayan ve kısa bir sürede Avrupa başta olmak üzere birçok ülkeyi etkisi altına alan küresel ekonomik krizin ABD ve Avrupa’da turizm verilerine yansımaları görülmektedir. Gerek ABD’de gerekse de Avrupa’da 2008 küresel ekonomi krizinin 2009 yılı turizmüne olumsuz etkileri görülmektedir. Buna göre birçok ülkenin özellikle de gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için önemli bir endüstri konumunda olan turizmin, ekonomik krizler karşısında oldukça kırılabilir bir yapıda olduğunu ifade etmek mümkündür.

Grafik 9. Arap Baharı Ortadoğu turizm verileri (milyon)

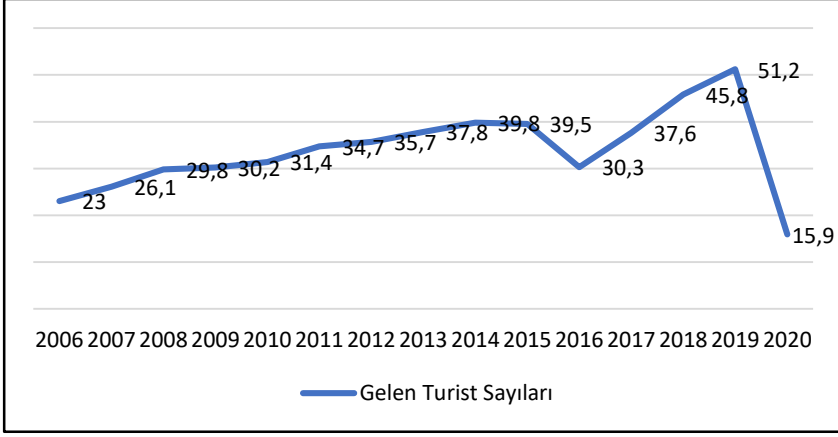
Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 10. Yunanistan krizi Yunanistan turizm verileri (milyon)

Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 9'da 2010 yılının aralık ayında birçok Ortadoğu ülkesinde başlayan hükümet karşıtı ayaklanmaların yol açtığı iç karışıklıkların turizm verilerine yansımaları görülmektedir. Arap Baharı olarak ifade edilen olaylar karşısında 2010 ile 2011 yıllarında bölgeye gelen turist sayılarında ortalama %10'luk bir kaybın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bölgesel karışıklıkların ya da iç çatışmaların turizm hareketliliğini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Grafik 10'da 2009 yılında Yunanistan'da başlayan ekonomik kriz ile birlikte 2010 yılı ve sonrasında hareketlenen halk protestolarının turizme etkileri görülmektedir. Grafik 10 incelendiğinde, 2012 yılında Yunanistan'a gelen turist sayılarında %6'lık bir kaybın yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla turizm; 2008 küresel ekonomik krizinde olduğu gibi Yunanistan ekonomik krizinde de negatif etkiye maruz kalan sektörlerin başında gelmiştir.

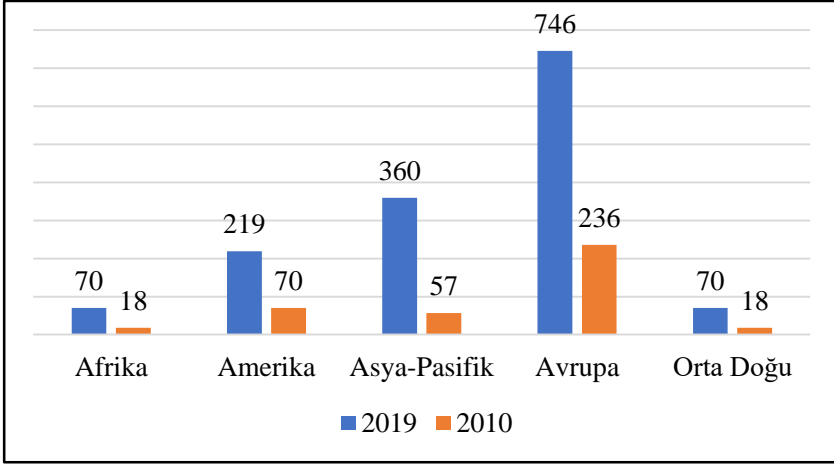

Grafik 11. Türkiye turizm verileri (milyon)

Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 11’de Türkiye’nin 2006-2020 yılları arası turizm verileri görülmektedir. Tablo 1’de yer alan krizler bağlamında değerlendirildiğinde; Avrupa’nın bir parçası olarak Türkiye turizminin 2008 küresel ekonomik krizinden etkilenmediğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte 2010 Arap Baharı ve 2010-2012 Yunanistan ekonomik krizinin Türkiye turizmine olumlu yansımalarının olduğu da görülmektedir. Her iki olayda da söz konusu destinasyonların kayıplarının, yakın ve benzer özellikler taşıyan Türkiye destinasyonu tarafından karşılandığını ifade etmek mümkündür.

Grafik 11’e bakıldığında 2013 yılında İstanbul’da başlayan ve kısa sürede ülkenin diğer şehirlerine de yayılan Gezi Parkı olaylarının da turizm verilerinde olumsuz bir seyre neden olmadığı görülmektedir. Ancak, 2015 yılında yaşanan Rus savaş uçağının Türkiye tarafından Suriye sınırında düşürülmesi ve hemen akabinde 2016 yılında meydana gelen darbe girişimi, 2000’li yılların başından beri sürekli ve istikrarlı bir yükseliş trendi yakalayan Türkiye turizminin sert kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Özellikle 2016 yılının temmuz ayında yaşanan darbe girişimi nedeniyle, turizm sezonunun en hareketli olduğu aylarda peş peşe gelen iptaller ile bir önceki yıla oranla %23’lük bir kayıp yaşamıştır. 2017 yılı itibariyle hızla toparlanmaya başlayan Türkiye turizmi 2018-2019 yıllarında yükselişini devam ettirmiştir.

Grafik 12. Covid-19 sonrası dünya turizm verileri (milyon)

Kaynak: UNWTO, 2021.

Grafik 12’de 2019 yılının aralık ayında Çin’de başlayarak kısa sürede dünyanın hemen hemen tüm ülkelerine yayılan Covid-19 salgın hastalığının bölgesel olarak dünya turizmüne yansımaları görülmektedir. UNWTO’nun yaptığı bölgesel sınıflandırmaya göre 2019 ile 2020 yılları turizm verileri kıyaslandığında; Afrika bölgesi içerisinde yer alan destinasyonlarda turizmin yaşadığı kayıp %74, Amerika destinasyonlarında %68, Asya-Pasifik bölgesinde %84, Avrupa’da %68 ve Orta Doğu destinasyonlarında ise %74’ü bulmuştur. Dünya turizminin 2020 yılında bir önceki yıla göre yaşadığı kayıp ise UNWTO tarafından %73 olarak açıklanmıştır. Bu noktadan hareketle söz konusu salgın hastalığın ve dolayısıyla hükümetler tarafından alınmak zorunda kalınan birtakım önlemlerin, son yıllarda turizm sektörünün karşı karşıya kaldığı küresel ölçekli en büyük krizi meydana getirdiğini ifade etmek mümkündür.

5. Sonuç

Nedeni her ne olursa olsun (ekonomi, doğal afet, terör, savaş, salgın hastalık, vb.) krizler hem ülkeler hem de bireyler açısından birçok sorunu beraberinde getiren olaylardır. Çalışma kapsamında 2000’li yıllardan itibaren dünyanın çeşitli ülkelerinde ve Türkiye’de yaşanan bazı olaylar ele alınmış olup, turizmin bunlardan etkilenme düzeyleri irdelenmiştir. Çalışmadan elde

edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; ekonomik kriz, terör saldırısı, iç savaş ve özelliklede salgın hastalıkların turizme olan talebi doğrudan etkilediği görülmektedir. Amerika'da meydana gelen 11 Eylül terör saldırılarında, Orta Doğu'da yaşanan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen iç savaşlarda, ABD ve Avrupa ülkelerinde yoğun şekilde yaşanan 2008 küresel ekonomik krizinde, SARS ve Covid-19 salgın hastalıklarında söz konusu krizlere maruz kalan ülke ya da bölgelerde turizme olan talepte hissedilir ölçülerde düşüşler yaşanmıştır. Buna rağmen deprem, tsunami gibi doğal afet içerikli krizlerde ise turizme olan talepte büyük değişikliklerin olmadığı da çalışmanın bir diğer bulgusu olmuştur. Doğal afetlerin anlık olması ve yönetimlerin ortaya çıkan tahribatı giderme süreleri ile doğru orantılı olarak turizme yansımalarının çok da fazla olmadığını ifade etmek mümkündür. Çalışmada ele alınan krizler içerisinde her sektöre olduğu gibi turizm sektörüne de en fazla kaybı yaşatan olay, 2019 yılının son aylarında başlayan ve halen devam eden Covid-19 salgın hastalığı olmuştur. COVID-19'un turizm sektörüne yaşattığı kayıpların, turizm verileri noktasında en sistemli bilgilerin elde edildiği UNWTO'nun 1975'de kuruluşundan itibaren izlenebilmesi ile doğru orantılı olarak en büyük kayıplar olduğunu söylemek mümkündür. Dünya genelindeki tüm destinasyonlar dikkate alındığında Covid-19, sektörde %73'lük bir kayba neden olmuştur.

Ekonomik, doğal afet, terör, savaş, salgın hastalık gibi bölgesel ya da küresel olarak krizlere yol açabilecek olayların birçoğu önceden öngörülmesi neredeyse imkânsız olaylardır. Dolayısıyla turizm sektörünün bu krizler öncesinde tedbir alması gibi bir durum söz konusu olamamaktadır. Ancak, krizler ile birlikte turizm sektörünün uygulayacağı etkin bir kriz yönetimi ile krizlerin etkilerini en aza indirebilmek mümkün olabilir. Bu bağlamda turizm sektörünün tüm paydaşlarının (işletmeler, çalışanlar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, vb.) olası bir kriz karşısında birlikte ve koordineli hareket ederek, gerekli önlemleri sistematik ve hızlı bir şekilde hayata geçirmeleri önem arz etmektedir. Bununla birlikte Covid-19 salgınında özellikle konaklama işletmeleri için uygulanan "Güvenli Turizm Sertifikasyonu", yaşamın her alanında hayata geçen "HES Kodu Sorgulaması" gibi krizin içeriğine, boyutuna ve sektörün özelliklerine uyan birtakım uygulamaların da devreye girmesi önemlidir. Bunlara ek olarak hükümetlerin krizler karşısında,

krizin etkilerine maruz kalan her kesime (işveren, çalışan, yerel yönetimler, vb.) ekonomik, sosyal, psikolojik gibi her alanda destek sağlamanın da ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Son olarak çalışmaya konu olan krizler ve turizm ilişkisi; ekonomi, sektörler arası ilişki, sosyo-kültürel yapı, psikoloji, davranış bilimi gibi birçok alanda çalışmaların yapılabileceği bir başlık durumdadır. Bu bağlamda farklı araştırmacılar tarafından gelecek çalışmalarda krizler ve turizm ilişkisi farklı yönleriyle ele alınabilir.

Kaynakça

- Akyol, A. D. (2005). Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu Sars ve Korunma Önlemleri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 21(2): 107-123.
- Aliperti, G., Sandholz, S., Hagenlocher, M., Rizzi, F., Frey, M., ve Garschagen, M. (2019). Tourism, Crisis, Disaster: An Interdisciplinary Approach. *Annals of Tourism Research*, 79: 1-5.
- Bozkurt, Y. ve Bayansar, R. (2016). Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2): 276-293
- Dalgıç, A. ve Birdir, K. (2017). Konaklama İşletmelerinin Kriz Yönetimi Uygulamaları ve Beklentileri: Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20): 216-235.
- Dikmen, A. U., Kına, M. H., Özkan, S. ve İlhan, M. N. (2020). Covid-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4: 29-36.
- Dilek, S. E. ve Kulakoğlu Dilek, N. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Yaşanan Olayların Turizme Yansımaları: 1960’tan Günümüze Tarihsel Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2): 1083-1108.
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15: 61-90.

- Engin, C. ve Göllüce, E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 27-40.
- Eugenio-Martin, J. L. ve Campos-Soria, J. A. (2014). Economic Crisis and Tourism Expenditure Cutback Decision. *Annals of Tourism Research*, 44: 53-73.
- Göçen, S., Yirik, Ş. ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye’de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2): 493-509.
- Guduraš, D. (2014). Economic Crisis and Tourism: Case of the Greek Tourism Sector. *Ekonomiska Misao i Praksa*, (2): 613-632.
- Hacıoğlu, N. ve Saylan, U. (2014). Arap Baharı’nın Turizme Yansımaları: Arap Ülkeleri ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32): 55-80.
- Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C. ve Köroğlu, A. (2004). Turizmde Kriz Yönetimi ve Otel İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama, *Amforth Dünya Turizm Forumu*, 1-5 Mayıs, Antalya, 42-50.
- Henderson, J. C. (2007). *Tourism Crises: Causes, Consequences and Management*. Amerika: Routledge.
- Huang, Y. C., Tseng, Y. P., ve Petrick, J. F. (2008). Crisis Management Planning to Restore Tourism After Disasters: A Case Study From Taiwan. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 23(2-4): 203-221.
- Işık, Ö., Aydınlioğlu, H. M., Koç, S., Gündoğdu, O., Korkmaz, G. ve Ay, A. (2012). Afet Yönetimi ve Afet Odaklı Sağlık Hizmetleri. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2): 82-123.
- Kazgan, G. (2012). *2008 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri ve İktisat Eğitimi*. Ankara: Turkish Economic Association.
- Keser, A. ve Meral, Ö. E. (2016). Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 24-44.

- Luhrman, D. (2003). Crisis Guidelines for the Tourism Industry. *Asia-Pacific Ministerial Summit on Crisis Management*. Manila.
- Mair, J., Ritchie, B. W. ve Walters, G. (2016). Towards a Research Agenda for Post-disaster and Post-crisis Recovery Strategies for Tourist Destinations: A Narrative Review. *Current Issues in Tourism*, 19(1): 1-26.
- Nisan, F. ve Şeker, N. T. (2017). Demokrasiyi Sekteye Uğratan Darbe Haberlerinin Çerçevenmesi: 15 Temmuz 2016 Darbe GirişimiÖ. *TRT Akademi*, 2(3): 68-96.
- Örnek, A. G. D. S. (2012). Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1): 107-134.
- Pennington-Gray, L. (2018). Reflections to Move Forward: Where Destination Crisis Management Research Needs to Go. *Tourism Management Perspectives*, 25: 136-139.
- Ponis, S. T. ve Ntalla, A. (2016). Crisis Management Practices and Approaches: Insights from Major Supply Chain Crises. *Procedia Economics and Finance*, 39: 668-673.
- Ritchie, B. W. ve Jiang, Y. (2019). A Review of Research on Tourism Risk, Crisis and Disaster Management: Launching The Annals of Tourism Research Curated Collection On Tourism Risk, Crisis And Disaster Management. *Annals of Tourism Research*, 79.
- Robinson, L. ve Jarvie, J. K. (2008). Post Disaster Community Tourism Recovery: The Tsunami and Arugam Bay, Sri Lanka. *Disasters*, 32(4): 631-645.
- Sağlık Bakanlığı, (2021). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, (Erişim tarihi: 24.08.2021).
- Song, H. ve Lin, S. (2010). Impacts of the Financial and Economic Crisis on Tourism in Asia. *Journal of Travel Research*, 49(1): 16-30.
- Tsai, C. H. ve Chen, C. W. (2011). The Establishment of a Rapid Natural Disaster Risk Assessment Model for the Tourism Industry. *Tourism Management*, 32(1): 158-171.

- Türk Dil Kurumu (TDK), (2021). Kriz Ne Demek. sozluk.gov.tr. (Erişim tarihi: 20.08.2021).
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, (TURSAB), (2020). Covid-19 sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi. <https://tursab.org.tr/apps//Files/Content/6ad52b35-1dd2-41c2-9f1c-c24cc19e7a63.pdf>, (Erişim tarihi: 21.08.2021).
- UNWTO, (2021). Basic Tourism Statistics. <https://www.unwto.org/statistic/basic-tourism-statistics> (Erişim tarihi: 19.08.2021).
- Ümit, Z. (2021). SARS-CoV (Severe Acute Respiratory Syndrome-Coronavirus). <http://www.cocukenfeksiyondernegi.org/upload/SARS-CoV.pdf>, (Erişim tarihi: 21.08.2021).
- Ünlüönen, K. ve Çetin, B. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2): 109-128.
- Wikipedi, (2021). 11 Eylül Saldırıları. https://tr.wikipedia.org/wiki/11_Eyl%C3%BCl_sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1, (Erişim tarihi: 14.08.2021).
- Wikipedi, (2021). 15 Temmuz Darbe Girişimi. https://tr.wikipedia.org/wiki/15_Temmuz_Darbe_Giri%C5%9Fimi, (Erişim tarihi: 25.08.2021).
- Wikipedi, (2021). 2004 Hint Okyanusu Depremi ve Tsunamisi. https://tr.wikipedia.org/wiki/2004_Hint_Okyanusu_depremi_ve_tsunamisi, (Erişim tarihi: 14.08.2021).
- Wikipedi, (2021). 2010-2012 Yunanistan Protestoları. https://tr.wikipedia.org/wiki/2010-2012_Yunanistan_protestolar%C4%B1, (Erişim tarihi: 19.08.2021).
- Wikipedi, (2021). 2015 Rus Suhoi Su24 Uçağının Düşürülmesi. https://tr.wikipedia.org/wiki/2015_Rus_Suhoy_Su24_u%C3%A7a%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n_d%C3%BCr%C5%9F%C3%BCr%C3%BClmesi, (Erişim tarihi: 24.08.2021).

Wikipedi, (2021). Arap Baharı. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap_Bahar%C4%B1, (Erişim tarihi: 17.08.2021).

Wikipedi, (2021). Bardo Millî Müzesi Saldırısı. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bardo_Mill%C3%AE_M%C3%BCzesi_sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1, (Erişim tarihi: 21.08.2021).

Wikipedi, (2021). COVID-19. <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19>, (Erişim tarihi: 25.08.2021).

Wikipedi, (2021). Gezi Parkı Olayları. https://tr.wikipedia.org/wiki/Gezi_Park%C4%B1_olaylar%C4%B1, (Erişim tarihi: 19.08.2021).

Zhong, L., Sun, S., Law, R. ve Li, X. (2021). Tourism Crisis Management: Evidence From COVID-19. *Current Issues in Tourism*, 1-12.

YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNDE TURİZM VE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ

Ferid ÖNDER

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, Kahramanmaraş, Türkiye,
feritonder@ksu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0211-7571

Hüseyin AĞIR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
huseyinagir@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1642-2876

1. Giriş

Turizm, bireylerin yaşadıkları yerden başka bir yerde geçici bir süre konaklamak amacıyla yapmış oldukları aktivitelerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Kültür, sağlık, spor, dinlenme, eğlence, inanç gibi çeşitli amaçlarla yapılan turizm, bir ülke ya da bölgeye turist çekmek için yapılan ekonomik, kültürel ve teknik tedbirlerin tamamını kapsamaktadır. Turizm faaliyetleri, gelir elde edilmesine, ödemeler bilançosu açıklarının azalmasına, ekonomik büyümeye, istihdamı artırmaya kısaca ekonomilerde makroekonomik göstergelerin iyileşmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle turizm, dünya genelinde hızlı bir gelişme göstermektedir. Günümüzde birçok ekonomide en hızlı büyüyen sektör olarak ülkelerin ulusal gelirlerinin önemli kısmını oluşturmaktadır (Feritas, 2003: 45).

Turizm faaliyetleri, uluslararası ticaretin önemli bir unsurudur (Seyidoğlu: 2001: 740). Dış ödemeler bilançosunda uluslararası hizmetler kalemi içerisinde yer alan turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirler, ödemeler dengesi açıklarının giderilmesinde önemli bir yer almaktadır (Önder, 2020: 211). Uluslararası turizmden elde edilen gelirler, ihracat etkisi yaparak döviz gelirlerini artırmaktadır (Bahar ve Baldemir, 2008: 98).

Uluslararası turizm gelirleri, döviz sıkıntısı çeken ve ödemeler dengesi açığı veren ülkeler için önemli bir döviz kaynağıdır. Bu özelliği ile uluslararası turizm, uluslararası ticaretin sürükleyici sektörü olduğu ileri sürülmektedir (Tsai ve Wang, 1998: 640).

Turizm faaliyetlerinin istihdamın artırılmasında olumlu etkileri bulunmaktadır. Doğası gereği emeğin yoğun olarak kullanıldığı turizm sektöründe meydana gelen talep artışı, istihdamı artırarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra sektörün gelişmesi işletmelerin yeni yatırım talebini artıracığından üst yapı tesislerinin inşa edilmesi, yatırım harcamalarını artırarak ekonominin genelinde bir harcama gelir akımı oluşturacaktır.

Uluslararası turizm faaliyetlerinin sonucunda yapılan harcamalar, turizm sektöründe istihdam edilenlerin ücretlerini ve sektörle ilgili diğer gelirleri de oluşturmaktadır. Turizm sektörü, ilişkili olduğu birçok farklı sektörde üretilen mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihraç edilmesine olanak sağlamaktadır. Yani bir ülkeye gelen yabancı turistler, turizm sektörünün dışında birçok farklı alanda harcama yaptıklarından dolayı diğer sektörlerle de gelir sağlamaktadır (Kar vd., 2004: 89-90).

Hammaddesini ülkedeki doğal kaynaklar ve ülkenin kültürel özellikleri olan turizm sektörü siyasal, sosyal ve ekonomik faktörlere oldukça duyarlıdır (Çeken, 2014: 27-29). Yapılan uygulamalı çalışmalarda turizm faaliyetleriyle birçok ekonomik gösterge arasında karşılıklı ilişki olduğu görülmektedir. Yani turizm faaliyetleri ekonomideki birçok unsuru etkileme gücüne sahipken aynı zamanda bu etmenlerin çoğundan da etkilenmektedir. Konuyu finansal gelişme ve turizm gelirleri arasındaki ilişki açısından ele aldığımızda literatürde farklı ekonomiler için finansal gelişme ile turizm faaliyetlerinin etkileşim içinde olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyi turizm hareketlerini bundan dolayı turizm gelirlerini ve turizm yatırımlarını etkilediği kabul edilmektedir (Değer, 2006: 71; Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012: 79; Chou, 2013: 227; Hrubcovaa, Loster ve Obergrubera, 2016: 446; Chulaphan ve Barahona, 2017: 1; Page vd., 2017: 469; Özcan ve Ilgaz, 2018: 55-56; Ayaydın vd., 2019: 73;).

Finansal gelişme; ekonomideki finansal piyasaları oluşturan kurumların ve araçların gelişmesi, büyümesi şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre, finansal piyasalarda kullanılan araçların, kurumların ve hizmetlerin çeşitliliğinin artması ve bunların daha yoğun kullanılması finansal gelişmişlik olarak ifade edilir (Önder ve Karabulut, 2017: 238). Dahası finansal gelişme düzeyi yüksek bir ekonomi, finansal sistem sayesinde oluşturulan fonları, reel kesime daha kolay, daha hızlı, daha az maliyetle ve artan oranlarla aktarabilme kapasitesine sahiptir. Iheanacho (2016), finansal gelişmenin özellikle kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesinde, yatırımların harekete geçirilmesinde, diğer sektörleri desteklemede ve ekonomik büyümeyi sağlamada büyük rol oynadığını ifade etmektedir (Türkmen ve Ağır: 2020: 579).

2. Literatür Taraması

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde çalışmaların daha çok turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Finansal gelişme ile turizm faaliyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların son dönemde popüler hale gelmesiyle ortaya çıkan literatürde turizmin ekonomik büyüme ve finansal gelişme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ileri sürülmektedir (Farid, 2015: 596).

Kumar (2014) Vietnam üzerine 1980-2010 yılları kapsayan verilerle bilgi ve iletişim teknolojisi, turizm ve finansal gelişmenin etkilerini ortaya koymak amacıyla yaptığı ampirik analizde finansal gelişmenin turizm ve ekonomik büyüme üzerine pozitif etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Başarır ve Çakır (2015) ise 1995-2000 döneminde Türkiye, Fransa, İspanya, İtalya ve Yunanistan için enerji tüketimi, turizm ve finansal gelişme arasındaki ilişkisi incelemiştir. Araştırma sonucunda turizmden finansal gelişmeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir.

Shahbaz ve diğerleri, (2015) turizm ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi 1975-2013 dönemine ait verilerle ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Sonuçlara göre, turizm ile finansal gelişme arasında eşbütünleşme diğer yandan ise turizm ile finansal gelişme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Özcan ve Ilgaz (2018), Akdeniz Ülkeleri için turizm ve finansal gelişme ilişkisini

1995-2014 yıllarına ait verilerle test etmiştir. Yazarlar turizm ve finansal gelişme ilişkisinin zayıf olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Katırcıoğlu vd. (2018) Türkiye ekonomisi için turizm sektöründe büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi 1960-2015 dönemine ait verileri kullanarak analiz etmiştir. Yazarlar finansal gelişme ile turizm sektöründe büyüme arasında ilişki olduğu, finansal gelişmedeki artışın turizm gelirlerini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Tsaurai (2018) Güney Afrika ülkelerinde finansal gelişme, turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyerek, finansal gelişme ve turizm arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu ve bu iki değişkenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini belirtmektedir.

Karhan ve Yenişehiroğlu (2019) Türkiye ekonomisi için 1995-2016 yıllık verileriyle finansal gelişme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada finansal gelişme ve turizm gelirleri değişkenleri arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu, nedensellik testi sonuçlarına göre ise finansal gelişmeden turizm gelirlerine doğru nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayaydın vd. (2019), 1963-2015 dönemi yıllık verileriyle Türkiye’de turizm gelirleri, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin zaman serisi analizinde turizm gelirleri, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olduğu, turizm gelirleri ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Altınöz ve Altuntaş (2020) G-20 ülke grubunun karbondioksit salınımını finansal gelişme, turizm ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerini 1995-2017 yılları için kullanarak yaptıkları analizde uzun dönemde değişkenler arasında güçlü eşbütünleşme ilişkisini tespit etmişlerdir.

3. Ekonometrik Analiz

Yükselen piyasa ekonomilerinden Brezilya, Kolombiya, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Güney Afrika Cumhuriyeti, Tayland ülkelerinin verilerine erişebildiği için çalışmaya konu edilmiştir. Diğer yükselen piyasa ekonomileri ülkelerinin verilerine ulaşılmadığı için analizde yer verilmemiştir. Yükselen piyasa ekonomilerinde turizm gelirleri ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik olarak yapılan bu çalışmada turizm gelirleri değişkeni için 1995-2019 döneminde

ilgili ülkelerin turizm gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya (GSYH) oranı logaritmik formda kullanılmıştır. Dünya bankasından elde edilen değişkenler LTG olarak gösterilmektedir. Finansal gelişmeyi temsil etmek için ise Uluslararası Para Fonu tarafından yayınlanan finansal gelişme endeksi logaritması alınarak (LFD) kullanılmıştır.

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Seçilmiş ülkelere ait veriler ve kaynakları Tablo 1’de gösterilmiştir. İlgili ülke ekonomilerine ait 1995-2019 dönemi yıllık turizm geliri ile finansal gelişme değişkenleri kullanılarak kurulan model (1) de gösterilmektedir:

$$LTG_{it} = \alpha_i + \beta_1 LFD_{it} + \varepsilon_{it}, (i= 1, \dots, 9 \text{ ve } t= 1995, \dots, 2019)$$

(1)

(1) modelinde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak		
LTG	Logaritmik (1995-2019 dönemi)	Dünya Bankası		
LFD	Logaritmik (1995-2019 dönemi)	IMF		
Ülkeler				
Brazilya	Kolombiya	Malezya	Meksika	Pakistan
Peru	Filipinler	Güney Afrika	Tayland	

3.2. Yöntem

Bu çalışmada güncel olması, yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik/heterojenlik durumlarında kullanımına olanak sağlayan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yaklaşımından faydalanılmıştır. Katsayıların heterojen olması üzerine kurulan bu yeni nesil nedensellik yaklaşımında paneldeki kesitler için zaman boyutunda tahminler yapılmaktadır. Buradan, kesite özgü test istatistiklerin elde edilmesiyle çıkan sonuçlar birleştirilmektedir. Böylece her bir yatay kesit birimi için hem de panelin tamamı için sonuçlar elde edilebilmektedir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yaklaşımına göre panel VAR modeli, heterojendir. Paneldeki kesitler için ayrı ayrı VAR modeli parametreleri tahmin edilmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşımda VAR modelindeki değişkenlerin zaman serisi özelliklerini dikkate alınmamakta, değişkenler seviye değerleri ile analiz edilmektedir. Bu uygulama, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi artırılmış VAR yöntemi aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yeni yöntemde parametre tahminleri en küçük kareler yöntemi vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Son olarak, paneldeki kesitler için hem her bir yatay kesit birimi için hem de panel geneli için Granger (1969) nedensellik analizleri yorumlanabilmektedir (Emirmahmutoğlu, 2011: 99-100).

3.2. Bulgular

Yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri yapıldıktan sonra dmax değerlerini belirlemek için birim kök testi yapılarak panel nedensellik test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 2'de LTG ve LFD değişkenlerine ait yatay keist bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları gösterilmektedir. Tablo 2'de yer alan kesitler arası bağımlılık test sonuçları, %5 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılığının mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, analize dahil edilen herhangi bir ülkede ortaya çıkan şokun diğer ülkeleri de etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Bir ülkede ortaya çıkan bir krizin diğer ülkeleri de etkileyebileceğini göstermektedir (Türkmen ve Özbek, 2021: 429). Küreselleşmenin ağırlığının hissedildiği 1995-2018 dönemi göz önüne alındığında, beklentilere uygun bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca homojenite test sonuçları incelendiğinde

ise $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerine göre homojenlik üzerine kurulan sıfır hipotezin LTG değişkeni için homojen, LFD değişkeni için ise heterojenlik bulgusu elde edilmektedir. Analize dahil edilen ülke grubu göz önüne alındığında finansallaşma konusunda her ülkenin farklı seviyede derinliğe sahip olması bu durumun temel sebebi olarak düşünülmektedir (Ağır vd., 2020: 82). Analize dahil edilen değişkenlerin birim kök sürece sahip olması ilgili modelde gerçekte ilişkisiz olan değişkenlere rağmen yüksek R^2 sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda sahte regresyon sorunu oluşmaktadır (Özbek ve Naimoğlu, 2021: 319). Bu durumun

önlenmesi adına analiz edilen değişkenler üzerinde durağanlık araştırması yapılması gerekmektedir. Tablo 3'te panel nedensellik analizinde dmax seviyesinin belirlenebilmesi için ADF birim kök test bulguları yer almaktadır. Emirmahmuoğlu ve Köse (2011) tarafından ileri sürülen nedensellik testinin kullanılabilmesi için dmax değerinin ortaya konulması gerekmektedir (Büberkökü, 2021: 300). Tablo 3'te birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Test Sonuçları

LTG	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları			
	Sabitli		Sabit ve Trendli	
Testler	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	63.950***	0.003	54.994**	0.022
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	3.294***	0.000	2.238**	0.013
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.831***	0.002	-2.648***	0.004
LM _{adj} (PUY, 2008)	4.349***	0.000	4.057***	0.000
Homojenite Test Sonuçları				
Testler	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
Δ	0.088		0.465	
Δ_{adj}	0.093		0.463	
LFD	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları			
	Sabitli		Sabit ve Trendli	
CD _{lm1} (BP,1980)	73.543***	0.000	73.872***	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	4.425***	0.000	4.463***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-0.953	0.170	-1.038	0.150
LM _{adj} (PUY, 2008)	0.875	0.191	0.682	0.248
Homojenite Test Sonuçları				
Testler	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
Δ	4.621***		0.000	
Δ_{adj}	4.926***		0.000	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3 bulguları incelendiğinde, analize dahil edilen ülkelerde LTG ve LFD değişkenleri için d_{max} değerinin 2 olduğuna karar verilmektedir. Dolayısıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2017) tarafından önerilen nedensellik testinde d_{max} 3 olarak alınmaktadır. Tablo 4'te panel nedensellik test bulguları verilmektedir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Bulguları

Değişkenler	LTG			d_{max}	LFD			d_{max}
	Düzye Olasılık Değeri	1. Fark Olasılık Değeri	2. Fark Olasılık Değeri		Düzye Olasılık Değeri	Fark Olasılık Değeri	2. Fark Olasılık Değeri	
Brezilya	0.0279**	0.0023***	0.0001***	0	0.8310	0.0001***	0.0000***	1
Kolombiya	0.5309	0.0000***	0.0001***	1	0.0817	0.0324**	0.0001***	1
Malezya	0.8272	0.0002***	0.0035***	1	0.0297**	0.0001***	0.0062***	0
Meksika	0.5271	0.1565	0.0303**	2	0.1821	0.0011***	0.0000***	1
Pakistan	0.6183	0.3093	0.0009***	2	0.4841	0.0251**	0.0002***	1
Peru	0.0570*	0.0072***	0.0001***	0	0.1768	0.0004***	0.0001***	1
Filipinler	0.1899	0.0008***	0.0000***	1	0.6266	0.0002***	0.0604*	1
Güney Afrika	0.2914	0.0104**	0.0001***	1	0.0831*	0.0071***	0.0000***	0
Tayland	0.5810	0.0009***	0.0000***	1	0.3686	0.2249	0.0030***	2

ADF birim kök testinde, genel olarak değişkenler trende sahip olduğu için, sabitli ve trendli model raporlanmıştır. “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'e göre panel genelinde hem LTG'den LFD'ye doğru hem de LFD'den LTG'ye doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bireysel sonuçlara göre ise nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. LFD'den LTG'ye doğru %1 anlamlılık seviyesinde Filipinler ve Güney Afrika'da; %5 anlamlılık düzeyinde ise Pakistan'da nedensellik ilişkisinin varlığı elde

edilmektedir. LTG'den LFD'ye göre ise %5 anlamlılık düzeyinde Pakistan ve Filipinler'de nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Panel Nedensellik Test Bulguları

Ülke	Lag (p)	<i>LFD→LTG</i>		<i>LTG→LFD</i>	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Brazilya	1	1.690	0.194	1.014	0.314
Kolombiya	1	0.372	0.542	0.059	0.808
Malezya	1	2.254	0.133	2.327	0.127
Meksika	1	0.951	0.329	0.585	0.445
Pakistan	1	6.333**	0.012	4.864**	0.027
Peru	1	1.713	0.191	1.381	0.240
Filipinler	1	7.243***	0.007	4.015**	0.045
Güney Afrika	1	10.795***	0.001	1.779	0.182
Tayland	1	1.829	0.176	0.131	0.718
Panel Fisher		50.088	0.443	28.802	0.971

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

4. Sonuç

Turizm bireylerin çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerden başka bir yere geçici olarak yaptıkları aktivitelerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu faaliyetler ülkelerin ekonomilerini olumlu etkilemektedir. Ödemeler bilançosu açıklarının azalmasına, ekonomik büyümeye, istihdamı artırmaya kısaca ekonomilerde makroekonomik göstergelerin iyileşmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle turizm dünya genelinde hızlı bir gelişme göstermektedir. Turizm sektörü günümüzde birçok ülkenin ulusal gelirlerinde önemli bir paya sahiptir. Diğer taraftan ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyi turizm hareketlerini bundan dolayı turizm gelirlerini ve turizm yatırımlarını etkilediği kabul edilmektedir. Literatürde ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyi turizm hareketlerini bundan dolayı turizm gelirlerini ve turizm yatırımlarını etkilediğini ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Bulgular ele alınan yükselen piyasa ekonomilerinde turizm gelirlerinden finansal gelişmeye doğru ve finansal gelişmeden turizm gelirlerine doğru karşılıklı nedensellik ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. Sonuçlar her ülke için ayrı ayrı ele alındığında Filipinler, Güney Afrika ve Pakistan'da finansal gelişmeden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Pakistan ve Filipinler'de ise turizm gelirlerinden finansal gelişmeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde finansal gelişme düzeyi arttıkça turizm odaklı yatırımların finansman ihtiyacı desteklenebileceğinden dolayı turizm faaliyetlerinde çeşitliliği sağlayabilecektir. Bu sebeple hem turizm sektörünün gelişmesine hem de finansal sisteminin gelişmesine yönelik politikalar ekonomilere olumlu katkılar sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Ağır, H. (2010). *Türkiye'de Finansal Liberalizasyon ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi*, Ankara: BDDK Yayın No: 8.
- Ağır, H., Türkmen, S. ve Özbek, S. (2020). Finansal Kuznets Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde Finansallaşma ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: E7 Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Tahmin *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 15(2), 71-84.
- Altınöz, B. ve Altuntaş, M. (2020). G-20 Ülkelerinde Finansal Gelişme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Turizm ve İklim Değişikliği İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 413-421.
- Ayaydın, H., Baltacı, N., Pala, F. ve Barut A. (2019). Türkiye'de turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 8(15), 69-84.
- Bahar, O. ve Baldemir, E., (2008), Uluslararası Ticaret ile Uluslararası Turizm Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 97-111.
- Başarır, C. ve Çakır, Y. N. (2015). Causal interactions between CO2 emissions, financial development, energy and tourism, *Asian Economic and Financial Review*, 5(11), 1227-1238

- Büberkökü, Ö. (2021). Reel Efektif Döviz Kurları ile Reel Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Analizi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(26): 290-313.
- Çeken, H. (2014), *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Freitas, C. R. de. (2003), "Tourism Climatology: Evaluating Environmental Information for Decision Making and Business Planning in the Recreation and Tourism Sector", *International Journal of Biometeorol*, 48: 45-54.
- Kar, M., Zorkirişçi E. ve Yıldırım M. (2004), Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(8), 87-112.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011), *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-100.
- Karhan, G. ve Yenişehiroğlu, E., (2019) Finans ve Turizm Sektörü İlişkinine Ekonometrik Bir Bakış, *Social Sciences Research Journal*, 8(1), 242-248.
- Katırcıoğlu, S., Katırcıoğlu, S. ve Altınay, M. (2018) Interactions between tourism and financial sector development: evidence from Turkey, *The Service Industries Journal*, 38(9-10), 519-542. DOI: 10.1080/02642069.2017.1406479
- Kumar, R. R. (2014). Exploring the role of technology, tourism and financial development: An empirical study of Vietnam. *Quality and Quantity*, 48(5), 2881-2898.
- Önder F. ve Karabulut, T., (2017), Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansal Derinleşmeye Etkisinin Ekonometrik Analizi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 237-256.
- Önder, F. (2020) *Türkiye'de Dış Ticaret ve Cari Açık Sorunu*, Gece Kitaplığı Yayınevi: Ankara, ss. 205-224.

- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2021). Enerji verimliliğinin dinamikleri: var analizi ile Türkiye üzerine ampirik bir tahmin. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 314-326.
- Özcan C. C. ve Ilgaz A., (2018) Turizm ve Finansal Gelişme İlişkisi: Akdeniz Ülkeleri Örneği, 5. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS), 26-29 Ekim 2018, Niğde
- Seyidoğlu, H. (2001), *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Can Yayınları, Geliştirilmiş 14. Baskı.
- Tsai, P. ve Wang, K. (1998), Competitiveness of International Tourism in Taiwan: US Versus Japanese Visitors, *Applied Economics*, 30, 631-641.
- Tsaurai, K. (2018). The Role of Financial Sector Development in the Tourism- Growth Nexus: A Case of Southern African Countries. *Journal Of Economics And Behavioral Studies*, 10(3), 100-110. doi:10.22610/jeps.v10i3.2320
- Türkmen S. ve Ağır, H., (2020), Enflasyon ile Finansal Gelişme İlişkisi: Yüksek ve Düşük Enflasyonlu Ülkeler Üzerine Ampirik Kanıtlar, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 577-592.
- Türkmen, S. ve Özbek, S. (2021). Yeni Küreselleşme Döneminde Finansal Gelişmenin, Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkileri: E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 419-437.

AYI VE BOĞA PİYASALARI KAPSAMINDA TURİZM PİYASASININ COVID-19 AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gizem KARA

Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye,
184260001008@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1668-9343

Mete SEZGİN

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye,
metesezgin@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-2345-6789

1. Giriş

Covid-19'un ortaya çıkmasıyla beraber küresel turizm piyasasında kırılma sonuçları elde edilmeye başlanmıştır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19'u pandemik bir hastalık olarak duyurmuş ve bu hastalığın küresel açıdan bütün ticari faaliyetlerde yıkıcı etkileri olacağı konusunda uyarılmıştır (Ramelli ve Wagner, 2020: 1). Türkiye'de Covid-19 pandemisi ile gelen tedbir uygulamaları özellikle sınır giriş-çıkışları ve dolayısıyla turizm gelirleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu etkiler sonucu Türkiye'de turizm piyasasının içinde bulunduğu durumun üzerinde durulması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda turizm piyasasının Ayı piyasasına mı yoksa Boğa piyasasına mı girmiş olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın literatür kısmında Ayı piyasası ve Boğa piyasası kavramları açıklanmış, yöntem kısmında ise turizm piyasasına yönelik istatistiksel veriler, söz konusu bu iki piyasa açısından incelenerek turizm piyasasının içerisinde bulunduğu durum belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda, Covid-19 pandemisinin Türkiye'de yayılmaya başlamasıyla beraber,

yabancı ziyaretçi ve yurt içi seyahat sayılarının, turizm gelirlerinin ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı ile yıl bazında değişim oranlarının düşük olması, turizmde faaliyet gösteren işletmelerin ve sigortalı çalışanların sayıca azalması turizm piyasasının Ayı piyasası içerisine girmiş olduğunu göstermektedir. Bu piyasa türünün düşüşlerin yaşandığı ve işletmelerin piyasadan çekildiği birinci aşamada seyrettiği görülmüştür.

2. Kavramsal Çerçeve

Çin'in Wuhan kentinde başlayarak 2020 yılının Mart ayında tüm dünyayı tehdit etmeye başlayan Covid-19 pandemisi sokağa çıkma kısıtlamaları, konaklama işletmelerinin hastalıktan korunma kapsamında düşük kapasitede misafir kabul etmesi, yiyecek-icecek işletmelerinin verdikleri hizmetlerin kısımleştirilmesi ve hizmet sürelerinin kısaltılması, tur işletmelerinin hizmetlerinin durdurulması gibi krizlere neden olmuştur. Fakat pandeminin neden olduğu en önemli kriz, insanların tatil anlayışlarının değişmesi ve seyahat konularında çekingen davranmaları olmuştur. Hükümetler tarafından kriz yönetimi kapsamında yeni normaller oluşturulmaya çalışılmakta ise de bu krizler turistik ürün fiyatlarında, turizm gelirlerinde, turistik tesislerde ve kayıtlı çalışan sayılarında önceki yıllara göre ciddi oranlarda değişimlere neden olmuştur. Turizm piyasasında Covid-19 sonucu yaşanan bu durum, piyasanın tamamıyla Ayı piyasasına mı girdiği yoksa bazı yönlerden Boğa piyasası içerisinde mi bulunduğu anlamaması gibi yorumlara neden olmaktadır.

Ayı piyasası ve Boğa piyasası terimleri tüm piyasa türleri için kullanılabilen terimlerdir. Bu terimlerin kökeni hakkında net bir bilgi olmamasına karşın en çok kabul edilen yaklaşım boğaların saldırı sırasında her şeyi boynuzlarıyla aşağıdan yukarıya kaldırmaları ve avların ise avlarını pençeleriyle tutup aşağı çekmeleridir (Aydoğan, 2013: 25). Ayı ve Boğa piyasaları literatürde genellikle finansal piyasalar için kullanıldıklarından tanımlar ve aşamalar genellikle fiyatlar ve fiyatlarda yaşanan değişimler sonucunda mevcut yatırımlar üzerinden ele alınmaktadır.

Turizm piyasasını diğer piyasalardan ayıran en temel özellikler, turistik faaliyetlerin ülkelerin farklı coğrafi bölgelerinde doğal, tarihi ve kültürel yapıları barındırması, doğrudan ve dolaylı

pek çok kurum ve kuruluşu kapsamı ve turizmin işgücü piyasası içerisinde yer almasıdır (Kozak, 2013). Bu nedenle turizm piyasasında Ayı ve Boğa piyasaları sadece fiyatlar ve yatırımlar üzerinden değil, tesislerin, iç ve dış turizm seyahatlerinin, turizm gelirlerinin, ortalama harcamaların ve kayıtlı personel sayılarının içinde bulunduğu durumla ilişkilendirilerek yorumlanabilir.

2.1. Ayı Piyasası (Bear Market) Kavramı

Ayı piyasası (Bear market) fiyatların düştüğü piyasaları belirtir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2017: 2). Daha açık bir ifadeyle ayı piyasası, bir piyasadaki fiyatların ve yatırımların düşüş yönünde hareket ettiği ve uzun süre düşüş eğilimi göstereceği yönünde bir algının hâkim olduğu, piyasalarda oluşan geleceğe yönelik karamsarlığı ifade eden bir kavramdır. Ayı piyasasının genellikle üç aşamadan oluştuğu söylenebilir (Qnb Finansinvest, 2021a);

Birinci aşama: Düşüş başlamadan önce, belli bir doygunluğa ulaşmış bir piyasadaki büyük yatırımcılar fiyat duyarlılığı sonucunda satış sürecine girerler ve yatırımcılar piyasadaki çekilmeye başlarlar.

İkinci aşama: Dağıtım aşamasının sonlarına doğru düşüş başlar ve bu düşüş küçük yatırımcıların paniklemesine neden olur.

Üçüncü aşama: Fiyatların tamamıyla dip yaptığı ve alıcıların artık piyasadaki çekildiği ortamda kötü haberlerin etkisinin azalması ile birlikte tekrar alımlar başlar.

Teknik olarak ayı piyasasına girildiği şeklinde tanımlanan bir piyasa, ulaştığı en yüksek seviyeden yüzde yirmi oranında düşüş göstermektedir (Güney, 2017: 16). Ancak bu yüzde yirmilik düşüş ani bir düşüşü değil, sürekli düşüşte olan bir süreci ifade etmektedir.

2.2. Boğa Piyasası (Bullish Market) Kavramı

Boğa piyasası, ayı piyasasının aksine fiyatların ve yatırımların yükselmekte olduğu ve gelecekte de yükseliş trendi göstereceğine dair beklentinin ağırlıkta olduğu piyasaları ifade etmektedir. Boğa piyasasında genellikle iyimserlik hâkimdir ve alıcılar mümkün olduğunca istekli, satıcılar ise daha isteksizdir. Talep yönünde yaşanan yoğunlaşma sebebiyle fiyatlar trend

yapacak biçimde yükselişini sürdürür. Yatırımcıların genel amacı daha ucuza almak ve daha pahalıya satarak kar elde etmektir (Güney, 2017: 17). Boğa piyasası da ayı piyasasında olduğu gibi üç aşamadan oluşmaktadır (Qnb Finansinvest, 2021b);

Birinci aşama: Boğa piyasasına girilmeden önce zarar etmiş ve cesareti kırılmış yatırımcılar tarafından satışı gerçekleştirilmiş değeri düşük malların büyük yatırımcılar tarafından toplanmaya başladığı aşamadır. Henüz piyasada belirgin bir yükseliş trendi hâkim olmamakla beraber genel anlamda piyasaya ilgi hala azdır.

İkinci aşama: Yatırımcıların değeri düşük malları toplamaya başlamasının ardından piyasada artık yavaş yavaş iyileşme belirtilerinin hissedilmeye başlandığı, düşüşün bittiğine dair haberlerin yayılarak algıların değiştiği ve küçük yatırımcıların da artık alım dalgasına dâhil olduğu aşamadır.

Üçüncü aşama: Piyasa belirli bir doygunluğa ulaşmış, alıcılar oldukça azalmıştır. Artık bu aşamada boğa piyasasının sonuna yaklaşıldığını gösterir ve sert düşüş dalgasının başlamasıyla sona erer.

Teknik olarak boğa piyasasına girildiği şeklinde tanımlanan bir piyasa, ulaştığı en düşük seviyeden yüzde yirmi oranında yükseliş göstermektedir (Güney, 2017: 17). Ancak bu yüzde yirmilik yükseliş ani bir yükselişi değil, sürekli yükselişte olan bir süreci ifade etmektedir.

2.3. Türkiye Turizminin Ayı ve Boğa Piyasaları Açısından Değerlendirilmesi: Covid-19 Öncesi ve Sonrası Turizm Piyasası Mevcut Durum Analizi

Yeni tip koronavirüs olan Covid-19'un ortaya çıkması, çok çabuk yayılarak dünya çapında salgına dönüşmesi ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmesi, tüm dünyada sosyal hayatın kısıtlanmasına ve bunun yanı sıra ülkelerde ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Covid-19'un gelişmekte olan ülkelerde yarattığı ekonomik sorunların en önemlileri talep düşüşü, üretim kayıpları ve bütçe dengesinin bozulması gibi makro sorunlar olmuştur. Bu sorunlara ek olarak pandemiye bağlı olarak finans piyasalarında da daralmalar yaşanmıştır. Bu durumun en belirgin göstergesi yüksek oranlı sermaye çıkışlarının olmasıdır. Bu sermaye çıkışları, yaşanan

gelir düşüklüğü ve pandemi sürecinin ekonomik belirsizliğiyle birlikte yatırımcıların karar verme davranışlarının tahmin edilememesine yol açmıştır (Oral ve Sevinç, 2020: 59-60).

Turizm piyasasındaki yatırımların geri dönüş süresinin 7-10 yıl olması, piyasayı riskli hale getirmektedir. Turizme olan talebin kolay vazgeçilebilir ve esnek olması, turistik ürünlerin lüks tüketim sınıfında yer alması, turizmin güven duygusu odaklı olması, yaşanan Covid-19 pandemisi ve pandemi kapsamında uygulanan kısıtlamalar turizm faaliyetlerine olan ilgiyi olumsuz etkilemiş ve ülke içi alınan tedbirler ekonomiyi yavaşlatmıştır. Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan turizm piyasasında, var olan faaliyetlerin tamamen durduğu zamanlar olmuş ve Türk Lirası en çok değer kaybeden para birimi olmuştur. Turistik ürün taleplerinde ciddi bir düşüş yaşanmasıyla beraber turizm piyasasında yer alan arz sağlayıcıların Covid-19'un beraberinde getirdiği bu ekonomik sorunlar sonucunda duyarlı davranmaları beklenmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evreni Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun web sitelerinde yayımladıkları istatistiklerden oluşmaktadır. Ancak Covid-19'un etkilerini belirlemek amacıyla 2017-2021 yılları arasındaki turizm istatistikleri ile turizm piyasasında faaliyet gösteren işletmeler ve sigortalı çalışan istatistikleri araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın amacı, Covid-19'un turizm piyasasına olan etkileri sonucunda Türk turizminin Ayı piyasasına mı yoksa Boğa piyasasına mı girmiş olduğunun belirlenmesidir. Analiz süresince kullanılan dokümanlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun web sitelerinden elde edilen istatistiklerdir. İstatistikler, kamu kurumları araştırmaları vb. unsurlar doküman olarak değerlendirilmekte ve araştırmalarda ulaşmak istenen sonuçları doğrulamak ve desteklemek amacıyla bu dokümanlar analiz edilebilmektedir (Kıral, 2020: 185).

Araştırmada Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı tesis istatistikleri, turizm gelirleri ve ortalama harcama, yabancı ziyaretçiler ve iç turizm istatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun yayımladığı yurt içi seyahat istatistikleri ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun turizmde faaliyet gösteren işletmeler ve sigortalı çalışan istatistikleri doküman analizi yöntemi kapsamında incelenmiştir. Verilerin önceki yıl ve dönemlere göre değişim oranlarına bakılarak Covid-19'un turizm piyasası üzerindeki etkileri yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde çalışma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilecektir. Yıllara göre turizm belgeli konaklama tesisleri, turizm gelirleri ve ortalama harcamalar, yabancı ziyaretçiler, yurt içi seyahatler, turizmde faaliyet gösteren işletmeler, turizmde sigortalı çalışanlar bu verileri oluşturmaktadır.

Tablo 1. Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisleri

Yıl	Tesis Sayısı	Değişim Oranı (%)
2017	3771	-
2018	3925	4,1
2019	4038	2,9
2020	4218	4,5

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020a; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021a.

Tablo 1'de yer alan Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün 2017 ile 2020 yılları arasındaki turizm belgeli konaklama tesisleri verilerine bakıldığında, konaklama işletmeleri yatırımlarının her yıl bir önceki yıla göre artış gösterdiği görülmektedir. Covid 19'un Türkiye'de yayılmaya başlamasından önceki yıl olan 2019'da Turizm İşletme Belgeli 4038 tesis var iken, 2020 yılında %4,5 artışla 4218 tesis bulunmaktadır.

Tablo 2. 6 Aylık Dönemlere Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisleri

Yıl (Ocak-Haziran)	Tesis Sayısı	Değişim Oranı (%)
2019	3964	-
2020	4116	3,8
2021	4260	3,5

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020a; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021a.

Tablo 2’de Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü’nün 2019, 2020 ve 2021 yıllarının Ocak-Haziran ayları arasındaki turizm belgeli konaklama tesisleri verileri yer almaktadır. Tabloya göre turizm belgeli konaklama tesisleri 2020 yılında 2019 yılına %3,8 ve 2021 yılında ise 2020 yılına göre %3,5 artış yaşanmıştır.

Tablo 3. Yıllara Göre Turizm Geliri ve Ortalama Harcama

Yıl	Turizm Geliri (1000 \$)	Değişim Oranı (%)	Ortalama Harcama (\$)	Değişim Oranı (%)	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)	Değişim Oranı (%)
2017	26 283 656	-	681	-	3.1	-
2018	29 512 926	12,3	647	-5	3.8	22,6
2019	34 520 332	16,7	666	2,9	4.6	21,1
2020	12 059 320	-65,1	762	14,4	1.7	-63

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021b.

Tablo 3’de Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü’nün 2017 ve 2021 yılları arasındaki turizm gelirleri, ortalama harcamalar ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı yer almaktadır. Covid-19’un yoğun olarak yaşandığı ve Nisan, Mayıs, Haziran aylarında pandemi kapsamında sınır kapılarının

kapalı olması nedeniyle TÜİK tarafından gerekli araştırmaların yapılamadığı ve turizm gelirlerinin 9 aylık olarak hesaplandığı 2020 yılında, 2019 yılına göre %65,1 daha az turizm geliri elde edilmiş ve dolayısıyla GSYİH içindeki payı da geçmişteki yıllara göre oldukça azalmıştır. Ancak 2020 yılındaki ortalama harcamalar 2019 yılına göre %14,4 artış göstermiştir.

Tablo 4. 6 Aylık Dönemlere Göre Turizm Geliri

Yıl (Ocak-Haziran)	Turizm Geliri (1000\$)	Değişim Oranı (%)
2018	11 469 700	-
2019	12 603 600	9,9
2020	4 101 200	-67,5
2021	5 455 700	33

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021c.

Tablo 4'deki Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarının Ocak-Haziran ayları arasındaki turizm gelirleri verilerine göre Covid-19'un Türkiye'de yayılmaya başladığı dönem ve Nisan, Mayıs, Haziran aylarında sınır kapılarının kapalı olması nedeniyle gerekli araştırmaların yapılamadığı ve turizm gelirlerinin net olarak hesaplanamadığı 2020 yılında turizm gelirleri %67,5 azalmıştır. 2021 yılının ilk altı ayında ise tekrar yükselişe geçerek 2020 yılının aynı dönemine göre %33 artış göstermiştir.

Tablo 5. Yıllara Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler

Yıl	Gelen Yabancı Ziyaretçi	Değişim Oranı (%)
2017	32 410 034	-
2018	39 488 401	21,8
2019	45 058 286	14,1
2020	12 734 213	-71,7

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020b

Tablo 5'deki Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün 2017 ve 2020 yılları arasındaki Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi verilerine göre 2020 yılından önceki yıllarda yabancı ziyaretçi sayıları bir önceki yıla göre artış gösterirken, 2020 yılındaki yabancı ziyaretçi sayısı 2019 yılına göre %71,7 azalmıştır.

Tablo 6. 6 Aylık Dönemlere Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler

Yıl (Ocak-Haziran)	Gelen Yabancı Ziyaretçi	Değişim Oranı (%)
2017	12 249 449	-
2018	15 968 001	30,4
2019	18 076 506	13,2
2020	4 507 479	-75,1
2021	7 558 027	67,7

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020b; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021d.

Tablo 6'daki Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarının Ocak-Haziran ayları arasındaki Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi verilerine göre 2017 ile 2019 yıllarının ilk altı aylık dönemleri arasında bir önceki yıla göre gelen yabancı ziyaretçi sayıları artış göstermiştir. Covid-19'un Türkiye'de yayılmaya başladığı 2020 yılının ilk altı ayında yabancı ziyaretçi sayıları %75,1 oranında düşmüştür. 2021 yılının ilk altı ayındaki sayılar 2020 yılı öncesi yıllardaki dönemlere göre düşük olsa da, 2020 yılının ilk altı aylık dönemine göre %67,7 artış göstermiştir.

Tablo 7. Yıllara Göre Yurt İçi Seyahatler

Yıl	Seyahat Sayısı (1000)	Değişim Oranı (%)
2017	77 179	-
2018	78 523	1,7
2019	78 202	-0,4
2020	42 847	-45,2

Kaynak: TÜİK, 2018; TÜİK, 2019; TÜİK, 2020; TÜİK, 2021.

Tablo 7'deki Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 2017 ve 2020 yılları arasındaki yurt içinde seyahat sayısı verilerine göre seyahat sayıları 2017, 2018 ve 2019 yıllarında birbirlerine yakın

oranlarda seyrederken, 2020 yılındaki seyahat sayıları 2019 yılına göre %45,2 oranda düşüş göstermiştir.

Tablo 8. Turizmde Faaliyet Gösteren İşletmeler

Yıl	Konaklama	Değişim Oranı (%)	Yiyecek-İçecek	Değişim Oranı (%)	Havayolu	Değişim Oranı (%)	Seyahat Acentası-Tur Operatörü	Değişim Oranı (%)
2017	18 257	-	118 311	-	286	-	8 016	-
2018	18 660	2,2	122 194	3,3	292	2,1	8 526	6,4
2019	19 619	5,1	128 617	5,3	314	7,5	9 093	6,7
2020	19 667	0,3	122 507	-4,8	333	6,1	8 760	-3,7

Kaynak: SGK, 2017; SGK, 2018; SGK, 2019; SGK, 2020.

Tablo 8'deki Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun 2017 ve 2020 yılları arasındaki turizmde faaliyet gösteren işletme verilerine göre, 2020 yılında konaklama sektöründe Covid-19'un Türkiye'de yayılmaya başlamasından önceki yıllara nazaran tesis sayılarındaki değişim oranı düşse de bir önceki yıla göre işletme sayısı artmaya devam etmiştir. Havayolu sektöründe de aynı şekilde işletme sayısı artmaya devam etmiştir. Yiyecek-içecek ve seyahat acentası-tur operatörü sektörlerinde 2020 yılından önceki yıllarda işletme sayılarının arttığı, ancak 2020 yılındaki işletme sayılarında yiyecek-içecek sektöründe %4,8 ve seyahat acentası-tur operatörü sektöründe %3,7 oranında düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 9. Turizmde Sigortalı Çalışanlar

Yıl	Konaklama	Değişim Oranı (%)	Yiyecek-İçecek	Değişim Oranı (%)	Havayolu	Değişim Oranı (%)	Seyahat Acentası-Tur Operatörü	Değişim Oranı (%)
2017	205 291	-	658 546	-	25 244	-	44 362	-
2018	226 760	10,5	668 387	1,5	27 542	9,1	47 727	7,6
2019	249 448	10	713 057	6,7	29 687	7,8	52 787	10,6
2020	241 131	-3,3	625 930	-12,2	28 975	-2,4	46 458	-11,9

Kaynak: SGK, 2017; SGK, 2018; SGK, 2019; SGK, 2020.

Tablo 9’da Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’nın 2017 ve 2020 yılları arasındaki turizm piyasasında çalışan kişi verileri yer almaktadır. Buna göre, 2020 yılından önceki yıllarda konaklama, yiyecek-içecek, havayolu ve seyahat acentası-tur operatörü sektörlerinde bir önceki yıla göre çalışan sayılarında artış söz konusu iken, 2020 yılında bir önceki yıla göre konaklama sektöründe %3,3, yiyecek-içecek sektöründe %12,2, havayolu sektöründe %2,4 ve seyahat acentası-tur operatörü sektöründe %11,9 oranlarında düşüş yaşanmıştır.

5. Sonuç

Ayı ve Boğa piyasaları terimleri finansal piyasalar bakımından özellikle para ve sermaye piyasalarında kullanılsa da, son zamanlarda tüm piyasa türleri için kullanılan terimler haline gelmiştir. Bu yaklaşımla Türkiye turizminin doğrudan Ayı ve Boğa piyasaları açısından değerlendirilmesinde turizm belgeli tesis sayıları, ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri ve ortalama harcamalar, yurt içinde yapılan ziyaretler, turizm piyasasında yer alan işletmeler ve sigortalı olarak çalışanlar bu çalışmada ölçüt değişkenler olarak kullanılmıştır. Türkiye turizminin istatistiki verilerine Ayı ve Boğa piyasaları açısından bakıldığında, 2020 yılında turizm piyasasının Ayı piyasasına girdiği tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, 2020 yılında turizm gelirinin ve turizm gelirinin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) içindeki payının Covid-19 ile

birlikte azalmasına karşın, ortalama harcama tutarının önceki yıla göre artış göstermesinden turistik ürün fiyatlarının yükselişte olduğu anlaşılmaktadır. Covid-19'un turizm piyasasındaki yatırımcılar üzerindeki etkisinin önceki yıllardaki artış miktarlarına bakarak olumsuz olduğu görünse de, Covid-19 pandemisi kapsamında alınan tedbirler ve seyahatlerin azalması sonucu turistik ürün fiyatlarının trend yapacak biçimde yükselişini sürdürmesine bağlı olarak, 2020 yılındaki turizm yatırımlarının artmaya devam ettiği söylenebilir. 2021 yılının ilk altı aylık döneminde de önceki yılın aynı dönemine göre turizm belgeli tesis sayıları artmaya devam etmiş, sayılarda Covid-19'un belirgin bir olumsuz rolü olmadığı görülmüştür.

Türkiye'de pandemi kapsamında 2020 yılının ilk 6 ayı içerisinde alınan tedbirler sonucu turizm gelirlerinde yaklaşık olarak 1/3, yabancı ziyaretçi sayılarında ise 1/4 oranında düşüş yaşanmıştır. Hükümetin "Koronavirüs ile Mücadelede Normalleşme Süreci" adını verdiği uygulamalar kapsamında kademe kademe kısıtlamaların kaldırılması ve kişi, süre ve günler gibi hususlarda çeşitli istisnaların uygulanmasına yönelik kararların alınmasıyla beraber turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi sayıları tekrar artmaya başlamıştır.

Covid-19 ile beraber şehirlere giriş-çıkışların yasaklanması, otellerin ve otobüs firmalarının yarı kapasite ile faaliyet göstermelerinin yurt içi seyahatler üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Covid-19'un ortaya çıkmasından önceki birkaç yıl içerisinde yurt içinde yaşanan seyahatler önceki yıllara göre düşük oranlarda artış ve azalış gösterse de, Covid-19 ile beraber 2020 yılında yurt içi seyahatlerin neredeyse yarı yarıya düştüğü görülmüştür.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun yayımladığı istatistiklere bakıldığında turizm piyasası kapsamında arz sağlayıcılar olarak değerlendirilen konaklama, yiyecek-icecek, havayolu ve seyahat acentası-tur operatörü sektörleri içerisinde, Covid-19'un en çok etkilendiği sektörlerin yiyecek-icecek ve seyahat acentası-tur operatörleri oldukları görülmüştür. Hem turistik destinasyonlarda hem de şehirlerin diğer noktalarında restoranların verdikleri hizmetlerin kısmileştirilmesi ve hizmet sürelerinin kısaltılması, seyahatlerin kapasitelerinin düşürülmesi sonucu tur işletmelerinin hizmetlerinin durdurulması gibi etkiler çoğu işletmenin

faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Bu sektörlerde sigortalı çalışan verilerine bakıldığında ise 2020 yılında tümünde düşüş yaşandığı görülmüştür. Özellikle konaklama ve havayolu sektörlerine göre yiyecek-içecek ve seyahat acentası-tur operatörleri sektörleri, işletme sayılarının da düşmesine paralel olarak en çok sigortalı çalışan düşüşü yaşanan sektörler olmuştur.

Covid-19 olarak adlandırılan yeni tip koronavirüs pandemisi kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından 3 doz şeklinde uygulanması gerektiği duyurulan aşılamaaların 1. dozu 2021 yılının Temmuz ayına kadar Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak yarısına uygulanmıştır. Covid-19'un Türkiye'de ilk ortaya çıktığı 2020 yılının ilk altı aylık döneminde düşen turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi sayıları; Covid-19 aşılamaalarının yapılmaya başlandığı ve "Koronavirüs ile Mücadelede Normalleşme Süreci" uygulamaları kapsamında kısıtlamaların azaltıldığı, ancak "Kontrollü Sosyal Hayat" stratejisi kapsamında maske kullanımı, sosyal mesafe ve hijyen tedbirlerinin uygulanmaya devam edildiği 2021 yılının ilk altı aylık döneminde artmaya başlamıştır.

Sonuç olarak turizm piyasası, Ayı ve Boğa piyasaları terimlerinin yaygın olarak kullanıldığı ve fiyatların ve yatırımların temel alındığı finansal piyasalar bakımından değerlendirildiğinde tesis sayılarının, turistik ürün fiyatlarının ve ortalama turizm harcamalarının yükselmesine bağlı olarak piyasanın Boğa piyasası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu yükseliş trendine bağlı olarak turizm yatırımlarının Boğa piyasası içerisinde düşüşlerin yaşanmadığı ve yatırımcıların alım dalgasında olduğu ikinci aşamada seyrettiği anlaşılmaktadır. Ancak turizm piyasası yaklaşımıyla Türkiye turizm piyasası verilerinin tümüne bakıldığında, Covid-19 pandemisinin Türkiye'de yayılmaya başlamasıyla beraber yabancı ziyaretçi ve yurt içi seyahat sayılarının, turizm gelirlerinin ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı ile yıl bazında değişim oranlarının düşük olması, turizmde faaliyet gösteren işletmelerin ve sigortalı çalışanların sayıca azalması turizm piyasasının Ayı piyasası içerisine girmiş olduğu ve bu piyasa türünün düşüşlerin yaşandığı ve işletmelerin piyasadan çekildiği birinci aşamasında seyrettiği görülmektedir.

Fiyatlar ve yatırımlar bakımından turizm piyasasının Boğa piyasasının ikinci aşamasında seyretmesi ve Covid-19 pandemisi kapsamında uygulanan aşılama ve tedbir uygulamalarıyla

pandeminin etkilerinin azalması durumunda yabancı ziyaretçi ve yurt içi seyahat sayıları, turizm gelirleri, işletmeler ve turizmde sigortalı olarak çalışanlar bakımından turizm piyasasının Ayı piyasasından tamamıyla çıkması ve Boğa piyasasının ilk aşamasının sonuna gelmesi, daha açık bir ifadeyle piyasada ziyaretçi sayıları, harcama ve gelirler, yatırımlar ve işgücünün yavaş yavaş artmaya başlamasıyla iyileşme belirtilerinin net olarak hissedilmesi beklenmektedir.

Kaynakça

- Aydoğan, Y. (2013). *Hisse Senedi ve Bono Getirilerinin Doğrusal Olmayan Modellemelerle Analizi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güney, A. (2017). *Boğa ve Ayı Piyasalarında Vadeli ve Spot Fiyatlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15: 170-189.
- Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2020a). *2020 Yılı Turizm İşletme ve Yatırım Belgeli Tesis İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81163,2020-yili-turizm-iletme-ve-yatirim-belgeli-tesis-istat.xlsx?0>. Erişim tarihi: 08.08.2021.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2021a). *09.07.2021 Tarihi İtibariyle Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisi İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/83388,09072021-tarihi- itibariyle-bakanlik-belgeli-konaklama-t.xlsx?0>. Erişim tarihi: 08.08.2021.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2021b). *Yabancı Ziyaretçi ve Yurt Dışında İkamet Eden Vatandaş Ziyaretçilerden Elde Edilen Turizm Geliri, Gideri ve*

Ortalama Harcamanın Yıllara Göre Dağılımı. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/83594,turizm-geliri-gideri-ve-ortalama-harcama-2004-2021xls.xls?0>. Erişim tarihi: 10.08.2021.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2021c). *Turizm Geliri*. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/83596,turizm-geliri-2018-2021xls.xls?0>. Erişim tarihi: 10.08.2021.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2020b). *2020 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81888,30032020yilliksindir-bulteni-xlsx-1xlsx.xlsx?0>. Erişim tarihi: 15.08.2021.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2021d). *2021 Yılı Haziran Ayı Sınır İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249702/sinir-istatistikleri.html>. Erişim tarihi: 15.08.2021.

Oral, İ. O. ve Eroğlu Sevinç, D. (2020). Covid-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 1(1): 58-70.

Qnb Finansinvest (2021a). *Ayı Piyasası Nedir?* Erişim adresi: <https://www.qnbfi.com/forex/forex-terimler-sozlugu/ayi-piyasasi-nedir>. Erişim tarihi: 12.06.2021.

Qnb Finansinvest (2021b). *Boğa Piyasası Nedir?* Erişim adresi: <https://www.qnbfi.com/forex/forex-terimler-sozlugu/boga-piyasasi-nedir>. Erişim tarihi: 26.07.2021.

Ramelli, S. ve Wagner, A. F. (2020). *Feverish Stock Price Reactions to Covid-19*. *The Review of Corporate Finance Studies*, 9(3): 622-655.

SGK, (2017). *SGK İstatistik Yıllıkları*. Erişim adresi: <http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/1675616d-2821-498d-a55f-ea2af0031d1e/sgk.2017.rar?MOD=AJPERES&CACHEID=1675616d-2821-498d-a55f-ea2af0031d1e>. Erişim tarihi: 04.09.2021.

- SGK, (2018). *SGK İstatistik Yıllıkları*. Erişim adresi:
http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/5c1e43b0-ea50-4178-a49d-0c74467c1bbf/sgk_2018.rar?MOD=AJPERES&CACHEID=5c1e43b0-ea50-4178-a49d-0c74467c1bbf. Erişim tarihi:
04.09.2021.
- SGK, (2019). *SGK İstatistik Yıllıkları*. Erişim adresi:
http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/60436efe-8ce6-4929-a887-6d3c429d69e1/sgk_2019.rar?MOD=AJPERES&CACHEID=60436efe-8ce6-4929-a887-6d3c429d69e1. Erişim tarihi:
04.09.2021.
- SGK, (2020). *SGK İstatistik Yıllıkları*. Erişim adresi:
http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/040d953d-cb45-4143-8386-2357cf5268e3/sgk_2020.rar?MOD=AJPERES&CACHEID=040d953d-cb45-4143-8386-2357cf5268e3. Erişim tarihi:
04.09.2021.
- TÜİK, (2018). *2017 Yılı Hane Halkı Yurtiçi Turizm*. Erişim adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2017-27612>.
Erişim tarihi: 03.09.2021.
- TÜİK, (2019). *2018 Yılı Hane Halkı Yurtiçi Turizm*. Erişim adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2018-30604>.
Erişim tarihi: 03.09.2021.
- TÜİK, (2020). *2019 Yılı Hane Halkı Yurtiçi Turizm*. Erişim adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2019-33662>.
Erişim tarihi: 03.09.2021.
- TÜİK, (2021). *2020 Yılı Hane Halkı Yurtiçi Turizm*. Erişim adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Yurt-Ici-Turizm-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2020-37472>.
Erişim tarihi: 03.09.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2017). *Terimler Sözlüğü*.
Erişim adresi:
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91->

e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4/TCMB-
TerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-
e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4. Erişim tarihi: 11.07.2021.